

МІРАСЛАЎ
АДАМЧЫК

ЗАБОЙСТВА
НА
КАЛЯДЫ

84 Бс 10
А 28

Першая
кніга
празаіка

МІРАСЛАЎ
АДАМЧЫК

ЗАБОЙСТВА
НА
КАЛЯДЫ

Аповесць
Апавяданні

Мінск
«Мастацкая
літаратура»
1994

ББК 84 (4Бел)6

А 28

УДК 882.6—3

Серыя заснавана ў 1976 годзе

Адамчык М.

А 28 Забойства на Каляды: Аповесць, апавяданні.—
Мн.: Маст. літ., 1994.— 128 с.— (Першая кніга
празаіка).

ISBN 5-340-01190-9.

Гэта першая празаічная кніга М. Адамчыка. Апавяданні маладога аўтара вызначаюцца вострымі, падчас крымінальнымі сюжэтамі. М. Адамчык працуе ў жанры дэтэктыва. У аповесці «Забойства на Каляды» чытач пазнаёміцца з прыватным дэтэктывам Бруна Чыкам, які паспяхова раз-
блытвае таямнічае злачынства.

8820600000—053

А _____ **25—94**
М 302(03) — 94

ББК 84 (4Бел)6

ISBN 5-340-01190-9

© М. В. Адамчык, 1994

Забойства на Каляды

Аповесць

I Вiнцэнт Кастравiцкi падняў шыбу i падумаў, што ангельскае акно нагадвае гiльяціну. Сiберны вецер шыбануў праз пакой i перакiнуў старонку настольнага календара. Пятнiца, 24 снежня 1936 года. Вiнцэнт пасунуў крухмальную манжэтку на левай руцэ i дакрануўся ўказальным пальцам да халаднаватага гадзiннiкавага шкла. Дзверы, быццам ад проiмы, рэзка адчынiлiся, i Вiнцэнт азiрнуўся. Нечаканы наведнiк сцiскаў у руцэ кароткую алебарду, упрыгожаную каляднай зоркай.

— Заходзь,— Вiнцэнт кiўнуў чалавеку з алебардай у бок крэсла.— Дарма так сварыцца, сапсавалi ўсiм свята.— Ён яшчэ раз глянуў на гадзiннiк. Адзiнаццаць гадзiн.

— Апранайся, пайшлi калядаваць,— загадаў госць.

— Зараз,— Вiнцэнт падышоў да шафы i ўзяўся за бронзавую ручку. Госць рэзка нахiлiў алебарду i пацэлiў лязом па Вiнцэнтавай патылiцы. Удар атрымаўся цвёрдym i трапным. Лязо рассекла шыйныя пазванкi. Вiнцэнтава галава глуха грукнулася ў шафу. На срэбнай каляднай зорцы чырвонымi кропкамi леглi пырскi крывi. Вiнцэнт рухнуў на падлогу. А забойца схапiў газнiчку, прачынiў дзверы i прыслухаўся. На калiдоры было цiха. Забойца кiнуў на Вiнцэнтаў ложка запаленую газнiчку, зачынiў дзверы i знiк у калiдоры. Па прасцiнах заскакалi празрыстыя агеньчыкi, полымя пабегла па ложку i саскочыла на падлогу.

* * * У суботу ў мястэчку Друзгенікі а сёмай гадзіне раніцы

Адам Кастравіцкі завітаў да свайго сябра Бруна Чыка, прыватнага эксперта. Бруна Чык папрацаваў больш за дваццаць гадоў крымінальным экспертам у Галандыі, быў вядомым хімікам, захапляўся дэкаратыўным мастацтвам. Нарэшце, калі яму канчаткова абрыдлі паўночныя марскія вятры і тлустыя амстэрдамскія стравы, ён вярнуўся на Радзіму і адкрыў у Вільні прыватную кансультацыйную кантору. Калекцыянеры з усяе Беларусі запрашалі вядомага эксперта.

Тыдзень таму Бруна Чык атрымаў запрашэнне ад графа Плятара паглядзець калекцыю дробнай пластыкі, якую граф сабраўся перавозіць у больш спакойныя мясціны, каб перачакаць ліхалецце. Граф быў з лепшых кліентаў, Бруна ўжо праз два дні прыехаў у Друзгенікі і спыніўся ў гатэлі.

Бруна Чык, высокага росту, немалады, па-еўрапейску элегантны чалавек, усё свядомае жыццё займаўся толькі тым, што канстатаваў, ацэньваў, адзначаў і высьвятляў. У маладосці ён ажаніўся з сінявокаю нармандкай, але хутка аўдавеў, стаў аўтарам трох манаграфій па класіфікацыі парцэлянавых і шкляных вырабаў, якія на дзве траціны складаліся з матэматычных таблічак і мелі поспех у пачынаючых экспертаў, а таксама аўтарам папулярнага падручніка «Уводзіны ў крышталёграфію». У свой час Бруна Чык вучыўся разам з Адамам Кастравіцкім на хімічным факультэце Сарбоны, дзе яны, як землякі, пасябравалі. Пасля заканчэння вучобы Кастравіцкага пацягнула на Беларусь, а Чык пачаў бадзяцца па свеце і толькі праз дваццаць гадоў ізноў апынуўся ў Вільні.

Летась яны колькі разоў сустракаліся ў Вільні: то пад час службы ў Вастрабрамскім касцёле святой Тэрэзы, то на пахаванні сэрца Пілсудскага. Аднаўляць старое сяброўства ўсё неяк не наважыліся, адно стрымана

ківалі адзін аднаму. Калі цяпер Адам Кастравіцкі даведаўся, што ў Друнгенікі прыязджае Бруна Чык, то, павагаўшыся, так і не знайшоў падстаў для наведвання ўніверсітэцкага сятра.

Бруна Чык быў прыемна здзіўлены, калі адчыніў дзверы і ўбачыў Адама. Пасля прывітанняў, ён запрасіў пана Кастравіцкага разам паснедаць і адначасова адзначыў, што Кастравіцкі завітаў да яго а сёмай гадзіне, толькі пад прымусам выключных абставін. У цёмным твідавым гарнітуры і белае кашулі з высокім каўнерыкам, зацягнутым чорнай стужкай матылька, Бруна Чык выглядаў рэспектабельна і афіцыйна. А Кастравіцкі, калі скінуў цяжкае футра і апynuўся ў хатняе аксамітавай марынарыцы, надзетай на лянную кашулю, адно прамармытаў прабачэнні, што не паспеў належным чынам апрагнуцца.

— Ты служыш у пажарнай камандзе? — паспрабаваў пажартаваць Бруна, але Адам спачатку зацята абурыўся і супакоіўся толькі тады, калі заўважыў чорную, перапэцканую сажай манжэтку марынарыкі.

Пад час сняданку яны перакінуліся некалькімі нязначнымі сказамі са сваіх студэнцкіх успамінаў. Бруна разліў па філіжанках каву і пачаставаў Адама папяросаю з залатым паскам на муштуку. Яны ўладкаваліся перад столікам з каваю ў мяккіх, па-вясковаму ўтульных, саламяных крэслах, і Адам, зацягнуўшыся араматызаваным тытунём, пачаў сваё апавяданне.

— Справа ў тым, — нервова вымавіў пан Кастравіцкі, — што сёння ўначы забілі майго пляменніка Вінцэнта Кастравіцкага ў маім маёнтку, тут, побач з Друнгенікамі. Калі быць дакладным, маёнтак належаў брату Генрыку, але ён мінулай зімой памёр і маёнтак перайшоў Вінцэнту ў спадчыну. Летась Вінцэс паступіў у Віленскі ўніверсітэт, пасля бацькавай смерці ў яго ўзніклі фінансавыя праблемы. Я дапамагаў яму і, параіўшыся

з Ганнай, сваёй жонкаю, пакінуў Вінцэнту наш віленскі дом, а сам пераехаў у маёнтак. Праўду кажучы, пані Кастравіцкая была супраць такога абмену, але мой знаёмы доктар пераканаў яе, рэкамендаваў ёй лазні з мінеральных крыніц. Летам мы пераехалі ў маёнтак. У брата была неблагая майстэрня, і я атрымаў магчымасць аднавіць свае хімічныя доследы, выпісаў абсталяванне, перарабіўшы майстэрню ў лабараторыю.

Учора на калядныя вакацыі да нас прыехаў Вінцэнт з кампаніяй сяброў-студэнтаў. Яны спрабавалі наладзіць Калядкі, але нешта паміж імі адбылося, хлопцы перасварыліся. Я і пані Ганна не ўмешваліся ў тэалагічныя спрэчкі моладзі. Адно павячэралі разам. Пасля вячэры хлопцы спявалі калядныя песні, але свята не атрымалася. Я з Фрыдэрыкам пайшоў у бильярдную. Вінцэнт падняўся да сябе. Раптам наверху пані Ганна заўважыла, як з-пад дзвярэй да яе ў пакой па падлозе запаўзае дым. Яна закрычала. Гарэў Вінцэнтаў пакой. Полымя ўдалося збіць толькі цудам. Там на падлозе мы знайшлі Вінцэнта.

Пад час сваёй прамовы Кастравіцкі не дакрануўся да сваёй філіжанкі і не зацягваўся папяросаю, якая хутка згасла. Нарэшце ён на імгненне спыніўся, запаліў новую папяросу і загаварыў спакайней:

— Я толькі што быў у паліцыі, яны пачалі афіцыйнае расследванне, а мяне папрасілі, каб я не пакідаў маёнтка. Я хацеў адразу звязацца са сваім віленскім адвакатам, ды даведаўся ад старога графа, што ты на пару дзён заехаў у Друзгенікі, вырашыў па старой памяці параіцца з табой, як з чалавекам, безумоўна, кампетэнтным у крыміналістыцы. Спадзяюся, нашае сяброўства дазваляе мне гэта зрабіць?

— Калі ласка, Адам,— адказаў Бруна Чык і хацеў быў дадаць колькі слоў спачування, але Кастравіцкі ізноў хутка загаварыў:

— У мястэчку я чалавек новы, і ў мяне ёсць падста-

вы для недаверу мясцовым уладам, асабліва следчаму. Я ўжо меў непрыемную гутарку з ім. Таму, мне здаецца, што ты адзіны чалавек, да каго я магу звярнуцца з такога кшталту справай. Можа, ты дасі мне кансультацыю ці проста параіш, што рабіць, бо чакаць літасці ад паліцыі склаўшы рукі, я адчуваю, небяспечна. Абставіны вымушаюць мяне дзейнічаць, каб не апынуцца ў безвыходнай сітуацыі. У справе замешаны Дамінік Плятар, сын старога графа. У мяне з графам апошнім часам былі даволі нацягнутыя адносіны, і я ўпэўнены, што стары Плятар пачне ціснуць на ўладу, каб абвінаваціць мяне. Дарэчы, следчы, пан Сокал, ужо распытваў мяне адносна Вінцэнтавага маёнтка. Стары пілсудчык лічыць, што я... — Адам Кастравіцкі не скончыў думкі і адным глытком выпіў халодную каву, а Бруна Чык займеў магчымасць пачаставаць расхваляванага сябра брэндзі.

— Выбачай за гэтую блытаніну і за мой трохі нервы тон, але пасля размоў з месчакковымі паліцыянтамі не вельмі добра сябе адчуваю.

Трэцяя чарачка брэндзі супакоіла Кастравіцкага, і ён нарэшце змог выпаліць папяросу.

— Наколькі я разумею, табе пагражае арышт па абвінавачванні ў забойстве пляменніка Вінцэнта. І ты прапануеш мне ў нейкім сэнсе ўзяць ролю твайго адваката і памагчы табе пазбегнуць арышту? — У голасе Бруна Чыка ледзь заўважна прагучаў нямецкі акцэнт і нечаканы халадок. Кастравіцкі паспрабаваў выправіць сваю памылку:

— Я вельмі шкадую, што гаварыў не пра тое і не так, як мне самому хацелася б. Але я спадзяюся, што ты паслухаеш мяне і дазволіш растлумачыць табе адну асноўную думку.

Я не веру ў існаванне вышэйшых ісцін і вышэйшай справядлівасці. У нашым грамадстве вышэйшы суд па сваім узроўні такі ж самы, як і ўсе дзяржаўныя судовыя ўстановы. А грамадская думка — гэта судовы прысуд

такого гатунку, што звычайнаму чалавеку нельга яго ні абвергнуць і ні ў якім разе яму давяраць. Мы ўжо не ў тым узросце, калі даруецца максімалісцкі ідэалізм, і я не збіраюся займацца абстрактным гуманізатарствам. Жыццё ператварыла таго рамантычнага юнака, з якім ты вучыўся ў Сарбоне, у жорсткага, цалкам пазбаўленага ілюзій прагматыка. Вось тут я табе растлумачу, што, акрамя Вінцэнта, у мяне нікога не заставалася. Я на сваім жыццёвым вопыце пераканаўся, што чалавек не можа цалкам абапірацца на аўтарытэт навукі або на аўтарытэт рэлігіі ці ідэалогіі, яму неабходна знайсці сваю адліковую кропку, сваю выспу ў моры адзіноты, каб абаперціся на цвёрдую глебу і знайсці прытулак сваёй пакутніцкай душы. Самая моцная, на маю думку, прывязка чалавечай душы — гэта Род. А я даўно страціў надзею мець сваіх дзяцей. Ганна цудоўная жанчына, але пасля дваццаці гадоў шлюбу нават яна пакінула ўсе свае намаганні перамагчы лёс.

Вінцэнта мы прымалі за роднага сына. Асабліва пасля смерці брата Генрыка. З Вінцэнтам мяне апроч чыста сваяцкіх адносін звязвае пачуццё Роду. Ты павінен мяне зразумець. Гэта не проста забілі майго пляменніка, гэта на родзе Кастравіцкіх паставілі крыж.

А нашая паліцыя ў мяне пытаецца пра ягоную спадчыну. Ты ўяўляеш? Хіба ім растлумачыш, што Вінцэнт — гэта апошняя надзея роду Кастравіцкіх?

Я ўжо не баюся арышту і турмы як фізічнай пакуты. Мне неабходна знайсці забойцу і адпомсціць за смерць Кастравіцкіх. Ты разумееш, што Кастравіцкіх больш не існуе. Нас няма, нас вынішчылі, пазабівалі. Значыць, дарма мае дзяды насілі княскі тытул, каб род сканаў так бессэнсоўна. Ты адзіны, каму я так шчыра магу выказаць свае перажыванні. І да таго ж папрасіць дапамогі. Ты не адмовіш мне. — Адам Кастравіцкі ўзняў над сталом яшчэ адзін кілішак брэндзі, але ягоныя пальцы

нервова задрыжалі і бурштынавая вадкасць палілася на вышываную сурвэтку.

— Павінен цябе адразу папярэдзіць,— нарэшце адказаў Бруна Чык,— я не юрыст і крыміналістыкай займаюся толькі як эксперт па дэкаратыўным мастацтве. Аднак я шчыра табе спачуваю і паспрабую гэтую справу разблытаць. Але я хацеў бы ўдакладніць, чым ты тут займаўся гэтыя дваццаць гадоў? — Бруна хацеў выціснуць з сябе ўсмешку, але ўбачыў, як на змучаным Адамавым твары адбілася непаразуменне, і таму сур'ёзна дадаў: — Мяне цікавіць, ці не хавалася за Вінцэнтавай смерцю помста табе і твайму роду, калі ты гэта так хваляваў перажываеш?

— Не, я гэтак не думаю. Пасля універсітэта я ператварыў сваю частку спадчыны ў грошы і пабудаваў гуту, як мне здавалася,— лепшую ў свеце. Новае абсталяванне з Германіі, новыя тэхналогіі. Да таго ж ты памятаеш, я сам быў неблагім хімікам. І хутка ператварыўся ў заможнага гаспадара-фабрыканта. Дарэчы, выгада ажаніўся, адно жонка і яе сваякі прыбыткі з маёнткаў спускалі на палітычныя авантуры. Цяпер, праўду кажучы, я ўжо разумею, куды завялі нас гэтыя авантурысты-рэвалюцыянеры накшталт нябожчыка Дзяржынскага. Калі дзве імперыі пачалі дзяліць Еўропу, нам дасталося болей за астатніх. Як ты разумееш, Беларусь падзялілі ў прамым сэнсе. Гуту разбурылі і нацыяналізавалі. Вось так. А жончыны маёнткі трапілі ў даволі сімвалічную сітуацыю. Па маёй зямлі пад Стоўбцамі правялі мяжу і з абодвух бакоў утварылі заставы, якія месцяцца па сённяшні дзень у маіх дамах. З аднаго боку Саветы забралі, а тут пілсудчыкі, гэтыя хоць кампенсцыю нейкую выпісалі. Ды не ў гэтым справа, тое даўно было і асабліва мяне не закранула. Я нават быў удзячны лёсу, што ён пазбавіў мяне марных клопатаў, бо ў мяне не было нашчадкаў, каму тое дабро магло перайсці. Толькі цяпер я па-сапраўднаму гэта сразумеў.

Кастравіцкі падняў галаву, ненатуральна цвёрда выпрастаўся на крэсле, а потым, прыклаўшы руку да лба, цяжка ўздыхнуў. На ягоны смуглы, што пергамент, твар лягла маска тугі, адно яркія васільковыя вочы свяціліся непрывадымай нянавісцю.

— Цяпер мой адзіны пляменнік стаў мне за сына, але лёс вырашыў пазбавіць мяне астатняга шчасця.

Бруна Чык адчуваў, што Адаму Кастравіцкаму неабходна выказацца, і ўважліва ўслухоўваўся ў ягоную блытаную плынь свядомасці.

Калі Бруна ўбачыў на твары сябра непадробную стому, што нарэшце пераадолела ўсе астатнія пачуцці, ён дастаў з кішэні залаты гадзіннік, падобны да тоўстага жука, і адзначыў як эксперт:

— Табе неабходна адпачыць. Хочаш — заставайся тут, паспі, а я тым часам перагавару з Плятарам, і ўвечары разам паедзем да цябе.

Кастравіцкі ўстаў, растлумачыў Бруна Чыку, як знайсці маёнтак, і стрымана развітаўся.

II А пятай гадзіне вечара Бруна Чык збочыў з Віленскага тракту і скіраваў «кадзілак» мадэлі 1928 года да неагатычнай брамы, што замыкала цагляны паркан. У кішэні падарожнага паліто з бабровым каўняром ляжаў ліст да следчага пана Сокала. Побач на вольным сядзенні вяляўся пухлы скураны сакваяж, пальчаткі і карычневы капялюш з шырокімі палямі. У машыне было гарача, печка гнала цёплае паветра, і Бруна Чык крыху апусціў бакавое шкло. Трохарачная канструкцыя брамы была вузкаватай, геральдычныя чыгунныя вароты ледзь не зачэпілі задні бампер «кадзілака», але Бруна дакладна разлічыў шырыню брамы, прыціснуў акселератар і павольна закаціўся ў парк.

Кастравіцкія ганарыліся сваім паркам, закладзеным

па праекце французскага батаніка Лявона Жана Жыльбера. Сіметрычны партэр абрамлялі пірамідальныя дубы і дэкаратыўныя ліпы. Уздоўж дарогі, што падбіралася да маёнтка, з-пад белага шорсткага дывана выбіваліся шарападобныя сумёты фігурна падстрыжаных кустоў. Па камбінацыі сцежак угадвалася веерная канструкцыя. Паміж атрутна-зялёных піхтаў і елак на перыферыі парку патаналі ў снезе пабеленыя альтанкі. Кастравіцкія не шкадавалі грошай, і парк нават узімку выглядаў адмыслова дагледжаным.

Двухпавярховы палац з баракальным фасадам і вуглавымі шатровымі вежамі-алькежамі быў пафарбаваны на тры колеры і меў дэкаратыўна-святочны выгляд. Бруна Чык спыніў «кадзілак» на шырокім дворыку, побач з абшарпанай «татрай» і заснежаным «ролс-ройсам». На вычышчаным ганку, каля адчыненых дзвярэй яго сустрэў вузкавокі трыццацігадовы мажардом. У вітальні эксперта чакалі Адам Кастравіцкі і следчы Багдан Сокал.

— У мяне да пана Сокала ліст,— пасля прывітанняў вымавіў Бруна і, перадаўшы следчаму згорнуты аркуш, дадаў: — Я спадзяюся, гэтага дастаткова, каб пан следчы пазнаёміў мяне з матэрыяламі гэтай справы.

Багдан Сокал доўга разбіраў старамодную лацінку і нарэшце крыху нахабным тонам вымавіў:

— Граф Плятар рэкамендуе мне, калі не памыляюся, пана Чыка як аднаго з лепшых крымінальных экспертаў і раіць працаваць разам з панам. Але ў гэтай справе замешаны ягоны сын Дамінік Плятар. І як усе, хто мінулым вечарам знаходзіўся ў маёнтку, Дамінік, мякка кажучы, сведка, а калі шчыра, то ў гэтай справе кожны сведка ў любы момант можа ператварыцца ў злачынцу. Я абавязаны захоўваць на гэтым этапе тайну следства,— следчы развёў рукі, дэманструючы, што не варта спрацаца.

— Пан Сокал падазрае Дамініка Плятара? — пацікавіўся Адам Кастравіцкі.

— У мяне пад падазрэннем усе, хто знаходзіўся ў гэтым доме мінулым вечарам. Што тычыцца Дамініка, я схілены прызнаць ягонае поўнае алібі, але ўсё можа змяніцца.

— Няхай пан растлумачыць сваю апошнюю думку, — патрабавальна вымавіў Бруна Чык.

— Два дні падаў снег, а на Божае Нараджэнне снегу не было. Брама на ноч зачыняецца, а эканом учора спусціў сабак. Дык вось, я агледзеў парк і не знайшоў ніякіх слядоў, вядома, апроч сабачых. Гэта значыць, што ноччу ніхто звонку не мог трапіць у дом. А калі так, то Вінцэнт загінуў ад рукі таго, хто начаваў у гэтым доме. Ці разумее пан Кастравіцкі, што гэта значыць?

— Так, — кінуў гаспадар.

— Таму я папрасіў усіх пару дзён не пакідаць межаў маёнтка, — следчы дастаў з кішэні тоўсты нататнік і пачаў яго ўважліва гартцаць, паказваючы, што ўсе размовы скончаны.

— Наш мажардом пакажа пану Чыку ягоны пакой, і праз гадзіну, калі ласка, на вячэру, — вымавіў Адам Кастравіцкі і правёў сябра ў гасцёўню. Следам за імі ў гасцёўню ўвайшоў следчы.

— Мы накрываем у гэтай зале, за вячэрай пан Чык перазнаёміцца з усімі, хто начаваў у маёнтку, — удакладніў гаспадар і цяжка, крыху вінавата, уздыхнуў. Мажардом старанна складаў дровы каля каміна. Следчы прайшоў паўз гасцёўню і ўладкаваўся ў фатэлі ў чаканні вячэры.

— Як вацае імя? — спытаў Бруна Чык у мажардома, калі яны разам выйшлі з гасцёўні.

— Рафал Дашкевіч, — суха адказаў чорны вузкавокі мажардом.

— Пан Рафал — караім?

— Так.

— Пан жанаты?

— Мая жонка службыць пакаёўкай у пана Кастравіцкага.

— Даўно?

— Ужо шмат гадоў.

Нарэшце яны падняліся па вінтавой лесвіцы на другі паверх, і Дашкевіч адчыніў перад Бруна Чыкам дзверы ягонага пакоя.

— Я папрасіў бы пана Рафала спачатку паказаць мне пакой пана Вінцэнта.

— Па калідоры далей, трэція дзверы з левага боку. Пан сам убачыць, — змрочна прабубніў Дашкевіч і, пакланіўшыся, знік у алькежы.

Вячэралі за доўгім сталом, засланым саматканым абрусам. Адам Кастравіцкі пазнаёміў Бруна Чыка з трыма маладымі панічамі, сярод якіх ён адразу пазнаў маладога Плятара па характэрным, як і ў старога графа, вялікім носе і вузкіх нервовых вуснах, па прыкметных арыстакратычных манерах. Пані Кастравіцкая ветліва працягнула Бруна Чыку руку і папрасіла прабачэння за свой выгляд. Гаспадар прапанаваў памянуць Вінцэнта і напоўніў чаркі каньяком. Кавалеры ўсталі, следам за імі падняліся астатнія.

— Увесь жах, што за гэтым сталом знаходзіцца забойца, — ціха вымавіў гаспадар.

— Адам, не варта аб гэтым думаць, я не веру ў гэта, — ціха заўважыла гаспадыня.

— Гэта факт, — запярэчыў следчы.

— А я лічу, што пан следчы памыляецца і ўсё яшчэ высветліцца, — пачала спрэчку гаспадыня.

— Пасля вячэры я яшчэ раз удакладню вашыя паказанні, і не пазней дванаццатай гадзіны забойца будзе арыштаваны, — следчаму хацелася скончыць спрэчку, і ён схіліўся над талеркаю.

— Пан Сокал падазрае некага з прысутных і адзін

з нас будзе арыштаваны? — не здавалася пані Кастравіцкая.

— Так, гэта бяспрэчна, — кіўнуў следчы.

— Дык як пан следчы можа вячэраць за адным сталом з забойцам? — спытала пані Кастравіцкая.

Следчы адклаў прыбор і адсунуў талерку.

— Я прашу ў пана Сокала прабачэння, мая жонка ператамілася, — Адам Кастравіцкі паклаў далонь на жончыну руку.

— Чына, васемнаццатае стагоддзе, — адзначыў Бруна Чык і дзынкнуў срэбраным відэльцам па талерцы. — Прабачце, прафесійная хвароба.

Пакаёўка Юзэфа Дашкевіч прыбрала талеркі і прынесла дэсерт. Гаспадыня разліла гарбату і прапанавала лікёры. Студэнты пад час вячэры зрэдку перашэптваліся паміж сабою кароткімі сказамі. Бруна Чык выкурыў папяросу, выпіў колькі кілішкаў сунічнага лікёру і, з дазволу гаспадара, вырашыў паглядзець бібліятэку і сямейны архіў. На калідоры яго перахапіў следчы і запрасіў да сябе ў пакой.

— Калі пану Чыку цікава, я пазнаёмлю пана з некаторымі момантамі гэтай справы. Але гэта павінна заставацца паміж намі. Я не хацеў гаварыць пры Кастравіцкіх. Ёсць пэўныя сумненні. Па-першае: нашто забойца падпаліў Вінцэнтаў пакой? Як пан лічыць? — следчы падняў дагары ўказальны палец і даў Бруна Чыку сабрацца з думкамі.

— Каб дакладна адзначыць час злачынства, — адказаў эксперт.

— Выдатна, пан Чык! — узрадаваўся Багдан Сокал. — Каб не гэты феерверк, то мы, магчыма, не змаглі б дакладна вылічыць час злачынства, а цяпер я маю поўную хранаметрыю. Вінцэнта забілі з дзесяці трыццаці да адзінаццаці. Нехта хоча нас пераканаць, што Вінцэнт загінуў менавіта ў гэты час. Пан мяне разумее. Гэта першае, што выклікала сумненні. Таму што ўсе

менавіта на адзінаццаць гадзін плюс-мінус тры хвіліны маюць алібі. Усе, апроч Рафала Дашкевіча і Казіміра Кушала, які, дарэчы, першы заўважыў полымя і першы знайшоў труп. Казімір Кушаль і Рафал Дашкевіч у першую чаргу выклікаюць падазрэнні. Калі ўсе зараз афіцыйна пацвердзяць свае папярэднія паказанні, мне давядзецца арыштаваць Казіміра. І я б зрабіў гэта з вялікім задавальненнем, каб... — следчы ізноў падняў дагары ўказальны палец і ледзь не шэптам спытаў: — Ці верыць пан Чык у прадчуванні?

— Відаць, не, — адказаў Бруна Чык.

— Выдатна, і я не веру ані прадчуванням, ані інтуіцыі, я аналітык, прафесійна займаўся шахматамі, вывучаў новыя модныя тэорыі фізікі. Але ў гэтай справе ёсць нешта, што мяне непакоіць. Я не знаходжу матываў. І яшчэ дзіўнае адчуванне смерці... Пан мяне разумее? — следчы нахіліўся да Бруна Чыка і зазірнуў яму ў вочы.

— Смерць гэта стан, а не адчуванне.

— А я адчуваю яе ўсім арганізмам, як жывёліна адчувае небяспеку. Смерцю патыхае ад усяго ў гэтым доме, асабліва ад гэтых так званых студэнтаў. Хочацца ўсё кінуць і хутчэй уцячы адгэтуль. Цяжка ў гэтым прызнавацца, мне даводзілася мець справу з рознай публікай, але каб на мяне так ціснула, так паралізавала волю... Нешта неверагоднае.

— Я таксама лічу, што пану не варта спяшацца і неабходна яшчэ раз пераправерыць усе паказанні.

III У бібліятэцы Бруна Чык пагартаў падшыўкі віленскіх і мясцовых газет, знайшоў скрынку старых лістоў Генрыка Кастравіцкага і пачаў уважліва іх праглядаць, як у дзвярах заўважыў Дамініка Плятара.

— Пан Плятар жадае што-небудзь узяць пачытаць?

— Не маю звычкі чытаць нанач, чытанне гэта праца, якая патрабуе свежай галавы.

— Прыемна чуць гэта ад маладога чалавека. Але я дазволю сабе спытаць, што цікавіць пана ў бібліятэцы?

— Я шукаю Фрыдэрыка, мы дамовіліся на пару партый у більярд.

— Як пан ведае, я прыватны эксперт. Прыехаў сюды па рэкамендацыі вашага бацькі, якога непакоіць гэтая гісторыя.

— Для экспертаў забойства — гэта гісторыя? — з'едліва пацікавіўся Дамінік Плятар.

— Давайце крыху зменім тон. У мяне да пана адно пытанне. Што прывяло вас, чатырох кавалераў, у гэты палац? Вы ж мелі мажлівасць куды весялей пагуляць у Вільні.

— Свята, — адказаў Дамінік.

— Каляды? — удакладніў Бруна.

— Так, і менавіта паганскія Каляды, у гэтым увесь цымус!

— Вінцэнт вывучаў тэалогію, а на вакацыях збіраўся ладзіць паганскае свята? — Бруна зрабіў здзіўлены выгляд.

— Так, я кажу пану, што ў гэтым увесь сэнс, — павысіў тон Дамінік.

— Тады, калі можна, у двух словах, што адбылося ўчора вечарам? — Бруна механічна выцягнуў з шафы кнігу і прачытаў назву «Сады, або Мастацтва ўпрыгожваць вясковыя краявіды».

— Хіба што ў двух словах, — у роспачы вымавіў Дамінік. — Мы прыехалі ў Друзгенікі раніцай, паснедалі ў бацькі, ён набыў тут былую дачу Пілсудскага для зімовага палявання. Вінцэнт параіў, што лепей святкаваць у ягоным маёнтку. Мы прыхапілі з сабою святочныя строі каляднікаў. Развучвалі калядныя песні, цікавіліся абрадавымі гульнямі. Тут я звяртаю ўвагу пана, што свята мы рабілі для саміх сябе. І лепшага месца за

гэты маёнтак немагчыма сабе ўявіць. Пана, можа, здзіўляе, чаму мы не хацелі далучыцца да якой-небудзь месачковай кампаніі і не пайшлі па хатах калядаваць? Ды таму, што мы іншым чынам ставіліся да паганства. Я спадзяюся, што з адраджэннем міфалогіі, калі вернуцца на нашую зямлю яе спрадвечныя Багі, гэта будзе нашым Рэнэсансам з вялікай літары, Рэнэсансам Беларускага Духу. Мы паўстанем як вялікі народ, моцнымі, непакіснымі. Калі ў нас з'явіцца свой Бог, мы пачнём верыць сабе, і ён аб'яднае нас у маналітны кулак,— Дамінік ускінуў голаў і, змерыўшы вокам эксперта, падышоў да акна.— Цяпер для звычайных каляднікаў няма ніякай патаемнасці ў гэтым свяце. Каляды ўяўляюцца як традыцыйны абрад, пазбаўлены ідэйных, культавых і рэлігійных пачаткаў. Нашая міфалогія безнадзейна сапсавана хрысціянскімі байкамі і анекдотыкамі. Краўцы ад тэалогіі даўно перарабілі ўсе народныя святы на свой хрысціянскі капыл.— Дамінік рэзка павярнуўся і падышоў да Бруна.— Але мы навучым усіх паважаць наш народ і навучым беларуса паважаць самога сябе. Таму мяне цікавіць толькі спрадвечная форма святкавання Калядаў і толькі яе культавы змест. А танная гарэлка, вяндрліна і каўбасы, ідыёцкія жарцікі і астатняе ў гэтым стылі мяне не хвалюе. Нас займае асэнсаванне зоркі і мядзведзя, казы, ваўка. Праз жывёльныя формы да чалавека і далей да зорак. Сувязь з космасам.— Дамінік заклаў рукі за крысо пінжака.— У гэтым я бачу адзіны шлях стварэння і існавання нашага народа, які, пан гэта добра ведае, перастаў існаваць і даўно ператвораны з аднаго боку ў акаталічнае быдла, з другога — у русіфікаванае. Мы падзеленыя, разарваныя, здаецца, паміж супрацьлеглымі рэлігіямі, а на самай справе гэта адно і тое ж хрысціянства. Гэта яно ператварыла нашыя храмы ў архітэкттуру, а нашых багоў у каменных баб.

Бруна Чык паставіў кнігу на паліцу і перабіў Дамініка:

— Германія і Расія даўно займаюцца міфалагічнымі пошукамі, толькі з той розніцай, што немцы культывуюць старых багоў, а рускія — новых. Вас не бянтэжыць, што абедзве краіны маюць пры гэтым таталітарныя рэжымы?

Дамінік, відаць, быў падрыхтаваны да гэтага пытання, таму адразу пачаў гаварыць:

— Так, я згодны, немцы і рускія пры сваім таталітарызме займаюцца штучнай міфалагізацыяй, аднак гэтыя народы дыктуюць сваю волю ўсёй Еўропе. А рэжымы — з'ява часовая. Учора ў іх рэвалюцыя, сёння — рэстаўрацыя, а заўтра будзе кансервацыя, але пры ўсіх сваіх урадах яны захоўваліся як нацыі. А беларусы — не! Мы народ тутэйшых прыстасаванцаў! — апошнюю фразу Дамінік вымавіў экспрэсіўна і злосна.

— Давайце вернемся да пачатку нашае размовы. Што адбылося ўчора ўвечары? — спытаў Бруна Чык.

— Калі пана цікавіць толькі ход падзей, а не іх ідэйны змест, то пан нагадвае следчага. Мы ўчора крыху паспрачаліся. Размова пайшла на высокіх танах. Мы папярэджвалі следчага, і я паўтару гэта вам. Вінцэнт Кастравіцкі не ўдзельнічаў у нашай спрэчцы. Ён займаў нейтральную пазіцыю ці хутчэй увогуле не займаў ніякай пазіцыі. Гаворка ішла пра шляхі і сродкі адраджэння пантэона славянскіх багоў, які ў 988 годзе спалілі хрысціяне. Свята ў нас не ладзілася. За вячэраю мы доўга гаварылі і адно перабралі віна і налівак. Каля адзінаццаці гаспадар, пан Кастравіцкі, падбіў Фрыдэрыка Стральчэню згуляць у більярд. Гаспадыня першая пакінула залу і паднялася да сябе. Следам за ёю пайшоў Вінцэнт. У зале заставаліся я і Казімір Кушаль. Я праіў Казіміру апрануцца ў строі каляднікаў і паспяваць. Ён узяў алебарду з папяровай зоркай і пайшоў наверх.

— З алебардай? — удакладніў Бруна.

— Так, следчы яго падазрае з-за гэтай алебарды. Па дарозе Казімір сустрэў у бібліятэцы мажардома. На-

версе Казімір пакінуў алебарду на калідоры і пайшоў пераапрацаваць, а калі праз пару хвілін выйшаў, то алебарда знікла і Вінцэнтаў пакой гарэў. Вось так.— Дамінік скончыў сваё апавяданне і расчаравана паглядаў на Бруна, які, здавалася, зусім яго не слухаў, а ўзяў з паліцы працу французскага садавода і разглядаў лінарытныя ўклейкі.

— Дзякуй за падрабязнае тлумачэнне, — эксперт паставіў кнігу на паліцу, кіўнуў і выйшаў з бібліятэкі, прыхапіўшы скрынку з лістамі Генрыка Кастравіцкага. У зале каля каміна Бруна ўбачыў мажардома і спытаў, у якім пакоі спыніўся Фрыдэрык. Мажардом адно паціснуў плячыма і сказаў, што не ведае імёнаў маладых людзей, апроч маладога Плятара.

IV Фрыдэрык Стральчэня, высокі з атлетычным торсам і

хваравітым нервовым тварам у рагавых акулярах, прапанаваў Бруна Чыку прысесці на драўлянае крэсла, а сам ўладкаваўся на скураной канапе.

— Пана Фрыдэрыка чакае на партыю ў більярд Дамінік, і я пастараюся не затрымліваць пана. Таму пачну з канкрэтнага пытання. Учора загінуў ваш сябар, і я спрабую аднавіць на свежы розум падзеі мінулага вечара.

— Мы ўсе гэтым займаемся, — Фрыдэрык паправіў акуляры, — і следчы, пан Сокал, атрымаў ад мяне вычарпальную інфармацыю. Пану Чыку лепш звярнуцца да яго. Пан не прадстаўляе афіцыйную ўладу, і я маю права не адказваць на вашы пытанні, — расцягваючы словы, вымавіў Фрыдэрык.

— Так, я прыватны эксперт, і калі пана Фрыдэрыка задавальняе афіцыйнае следства, то не настойваю.

— Следчы мяне не задавальняе. Выбачайце за маю рэзкасць. Пана Сокала не цікавіць наша спрэчка, бо

Вінцэнт у ёй не ўдзельнічаў. Але я прыйшоў да высновы, што пачынаць трэба з ідэй, а не з паводзін. Следчы перакананы, што людзі падзяляюцца на зладзеяў, якія лічаць сябе сумленнымі, і на сумленных, якія лічаць сябе зладзеямі. Вінцэнт належаў да апошніх. Я яго слаба ведаў, нас пазнаёміў Дамінік тыдні тры таму, і Вінцэнт не паспеў увайсці ў нашу справу. Можа, пан Чык ведае, што я з Дамінікам вучыўся ў адным класе гімназіі. Яшчэ там, у гімназіі, мы вырашылі даказаць усім, што беларусы ва ўсякім разе не горшыя за палякаў і астатніх. Мы далі слова, што абставім усіх па ўзроўні ведаў і па фізічнай падрыхтоўцы. Улетку ездзім у вандроўку на роварах па Еўропе — Рым, Парыж, Берлін. Сталі лепшымі вучнымі. У гімназіі нам не было роўных. Разам паступілі на медыцынскі факультэт. На першым курсе да нас далучыўся Казімір. Нас аб'ядноўвае ідэя адраджэння міфалогіі як спрадвечнай рэлігіі, але мы разыходзімся ў сродках дасягнення нашае мэты. Мяне і Дамініка цікавіць непасрэдна культавы падмурак, без усялякіх бутафорска-мастацкіх экзерсісаў. Мы згуртуем вакол нашай ідэі аднадумцаў, створым палітычны рух, пабудуем Сабор. Славяне апошнімі ў Еўропе прымалі хрысціянства, а на Палессі яшчэ дагэтуль захаваліся мясціны з моцным культам славянскіх Багоў. Пярун і Вялес яшчэ жывуць на Беларусі. Ідэя адраджэння Перуна, як спрадвечнага беларускага Бога, блізкая нашаму народу і пойдзе ў народ. Мы працнёмся і скінем хрысціянскія пугы, і тады сытая Еўропа і нямытая Расія яшчэ ўзгадаюць Вялікае княства ад мора да мора. Нас будуць паважаць і трапятатца. Вітаўт і Гедымін ставілі Еўропу на калені. Голас крыві нашых продкаў павядзе Беларусь да перамогі. Але напачатку нам неабходна перамагчы саміх сябе. Гэта самая цяжкая бітва — сам-насам. І нам нельга яе прайграць, бо Беларусь даведзена да апошняй ступені і мы стаім перад будучыняй, дзе ёсць толькі смерць на крыжы або смерць на кані

з мячом у руцэ. Мы абралі апошні шлях, лепш загінуць з мячом у руцэ, чым жыць на каленях перад крыжам. А крыжакоў у свой час мы секлі.

— Пан Фрыдэрык мае на ўвазе Грунвальд, — падтрымаў размову Бруна Чык.

— Так, і не толькі Грунвальд, — усхвалявана кіўнуў Фрыдэрык і паправіў акуляры.

— Дык з-за чаго вы пасварыліся?

— Казімір Кушаль учора паведаміў, што збіраецца напісаць нашую міфалогію. Яго мэта — стварэнне нацыянальнай Святой кнігі. Свайго роду — Бібліі беларуса, якую ён сам збіраецца напісаць. Гэта было ганебна слухаць. Я і Дамінік спачатку палічылі, што Казімір сказаўся. Ён на поўным сур'ёзе заявіў, што напіша ў форме навела кнігу міфаў і паданняў. Сама ідэя такой кнігі можа быць толькі ўхвальнай. Але Казімір сцвярджае, што надасць свайму твору святарскую афарбоўку. Ён лічыць, што ягоны зборнік пойдзе ў народ як Святое Пісанне. Мы запырэчылі яму. Нельга замахвацца на аўтарства святыні, яна — ад Бога. Ён смяяўся нам у твар і абяцаў, што не будзе яе падпісваць, а выдасць ананімна, як апокрыф. Мы казалі, што нааўнасць святасці, як і таленту, можна ўспрымаць толькі як звышдадзенае, і такая кніга з'явіцца толькі ад Бога, а не ў выніку разумовых і рацыянальных разлікаў. Казіміра апанавала бязмежная ягамосць, калі ён нават не збіраецца падпісваць свой твор. Ды гэта абсурд, спадзявацца на зборнік навела з рэлігійным зместам і святымі ідэямі, калі наш народ не падрыхтаваны ўспрымаць наогул ніякія ідэі. І мастацкі твор тут можа толькі моцна напсаваць. Нельга змагацца з хрысціянствам па сутнасці тымі ж езуіцкімі сродкамі. Наша зямля нараджае нашых Багоў, а не розум і не ідэі, нават калі яны па-мастацку выкананы. Мы пераконвалі Казіміра, што пачынаць трэба з адраджэння рэальных святынь, са стварэння рэальнага пантэона сапраўдных Багоў, а не

займацца літаратурнымі намаганнямі і пошукамі абстрактнай эстэтыкі. Вонкава прыгожыя хрысціянскія ідэі разбурылі свядомасць нашага народа, ён заняты пошукамі райскага жыцця, яго перастала цікавіць рэальнасць, і тут неабходна не ўцякаць у свет ілюзій, а, наадварот, адмаўляючы мастацкія формы, несці меч і паходню і змагацца з жыццём, каб перамагчы смерць.

Што тычыцца Вінцэнта, то ён не падтрымліваў Казіміра, але і нас таксама. Ён лічыў, што любы культ трымаецца на тэатральна-мастацкім дзеянні. Мастацтва нараджае рэлігію, рэлігія — культ, а культ пачынае адмаўляць мастацкія пачаткі. Вось гэты ланцуг і павінен быў, паводле Вінцэнтавых разваг, з'яднаць наш народ. Ён лічыў, што нам цяпер нельга сварыцца, а кожны няхай робіць сваю справу. Як пан бачыць, сварыліся мы з-за сродкаў, а мэта ў нас агульная.

Бруна Чык падняўся і, падзякаваўшы за размову, сабраўся быў пайсці, але быццам нешта ўспомніў і спытаў:

— Калі пан Фрыдэрык не стаміўся ад бясконцых допытаў, то я дазволю сабе пацікавіцца, што адбылося пасля вячэры? Як усе разыходзіліся?

— Калі ласка, але мяне даўно чакае Дамінік, таму я паўтару гэта як мага карацей,— Фрыдэрык таксама падняўся з канапы і прайшоўся па пакоі.

— Свята ў нас не ладзілася. Мы спрабавалі спяваць, але атрымоўвалася неяк па-штукарску выпакутавана. Гаспадыня, пані Ганна, пайшла да сябе. Мажардом недзе знік. У зале засталіся: Адам Кастравіцкі, я, Дамінік, Вінцэнт і Казімір. Вінцэнт пайшоў ледзь не адразу за гаспадыняй. Адам Кастравіцкі прапанаваў більярд. Я пагадзіўся і пайшоў у більярдную за гаспадаром. Праз пару хвілін зайшоў Дамінік і зняў са сцяны алебарду, сказаўшы, што яны вырашылі яшчэ раз паспрабаваць наладзіць фэст і праз дваццаць хвілін чакаюць усіх у зале. Дамінік пайшоў, і не паспелі мы скончыць

першую партыю, як пачулі крык пані Ганны. Прыбеглі на другі паверх. Там ужо быў Казімір. Астатняе пан ведае.

— Ці ведае пан Фрыдэрык, што следчы падазрае Казіміра?

— Так, але гэта неверагодна, Казімір не мог некага забіць. Па-першае, Казімір не здатны на гэта, а па-другое — нашто Казіміру забіваць Вінцэнта? Яны пазнаёміліся тыдні тры таму, амаль не ведалі адзін аднаго і ніколі не былі ворагамі.

— Ці не варта ў гэтай справе пашукаць жанчыну? Магчыма, які-небудзь віленскі раман? — быццам між іншым пацікавіўся Бруна.

— Не, пан Чык памыляецца. Пан не ведаў Вінцэнта. Вінцэнт быў тэолагам. Захапляўся Кантам і, у адрозненне ад Казіміра і Дамініка, быў рафініраваным аскетам, меў пурытанскія схільнасці. Пан Сокал закранаў гэтую тэму, але беспаспяхова. І я параю пану Чыку не паўтараць гэтую памылку.

▼ Палац Кастравіцкіх колькі разоў перабудоўваўся, але

гаспадары захоўвалі знешнія аксесуары XVIII стагоддзя. Калі меркаваць па бакавых алькежах з вузкімі байніцамі і шатровымі ў раманскім стылі дахамі, то будынак, магчыма, яшчэ ў часы Вітаўта бараніў гэтую зямлю ад нашэсцяў паўдзікай жмудзі. Але дойлідства губляла абарончы сэнс, да палаца прыляпілі вытанчаны баракальны фасад з мяккімі паўкруглымі абрысамі і паўпразрыстымі валютамі па карнізах.

За вузкаватай вітальняю і люстраным перадпакоем ішоў змрочны, задрапіраваны цьмянымі габеленамі партэр, які адначасова выконваў функцыю гасцёўні, вялікай залы і — на святы — сталовай. З высачэзнай, на два паверхі, столі звешвалася каваная жырандоль, абсыпа-

ная буйнымі крышталямі. Сіметрычна закладзеныя каміны кідалі прымружанае масяжовымі экранамі святло на ўсходні дыван. Прамакутны стол за чарадою крэслаў, пара ўтульных фатэляў, фісгармонія і цвёрдыя канапы па перыметры пакоя былі вытрыманы ў традыцыйным стылі Жыгімонта Вазы.

На ўзроўні другога паверха праз партэр цягнуліся падобныя да хораў антрэсолі з драўлянай балюстрадай. На першым паверсе зала разыходзілася кароткімі калідорчыкамі. Налева ішлі — більярдная, кухня і пакойчык кухаркі, направа — бібліятэка, пакой Дашкевічаў і дробныя гаспадарчыя памяшканні. З більярднай і з бібліятэкі дзверы выходзілі на вінтавыя лесвіцы, што віліся па алькежах з абодвух бакоў будынка. Такім чынам, трапіць на другі паверх магчыма было або праз більярдную і далей праз левую алькежу, або праз бібліятэку і правую алькежу. Другі паверх займалі: у левым крыле — спачывальня, кабінет і імправізаваны будуар Кастравіцкіх; правае крыло прызначалася для гасцей. Адзіны доўгі калідор на другім паверсе перарываўся антрэсолямі з балюстрадаю, што выходзілі на вялікую залу.

Бруна Чыку быў прыгатаваны пакой насупраць кабінета Адама Кастравіцкага. Учарнелыя, крыху абвугленыя дзверы Вінцэнтавага пакоя знаходзіліся побач з кабінетам. З-за кароткіх ценяў ад балясін сцяна паміж Вінцэнтавым пакоем і кабінетам нагадвала сходзі.

Бруна Чык выйшаў на антрэсолі і глянуў уніз. На непрыбраным сталё яшчэ дагэтуль заставаўся посуд. Бруна глянуў на гадзіннік і вырашыў, што пакаёўка пані Дашкевіч, відаць, не вельмі руплівая гаспадыня. З більярднай даляцела бомканне касцяных шароў, але галасоў не было чуваць. Нарэшце Бруна Чык пачуў пругкія крокі і азірнуўся. Па калідоры спяшаўся да правай алькежы Казімір Кушаль.

— Я хацеў бы задаць пану Казіміру колькі пытанняў,— Бруна заступіў яму дарогу.

— На калідоры? — пацікавіўся Казімір і паказаў рукою на свой пакой.— Можа, пан эксперт зойдзе да мяне?

— Так будзе лепш,— пагадзіўся Бруна.

У пакоі было накурана, і малады чалавек адчыніў фортку. Па ўстойлівым араматызаваным водары Бруна адразу адзначыў, што Казімір паліць дарагі галандскі тытунь. Казімір сеў за стол і дастаў з кішэні люльку. Сярод папер і часопісаў на сталі Бруна заўважыў сваю манаграфію «Уводзіны ў крышталяграфію».

— Цікавіцца даследаваннем крышталёў? — спытаў Бруна і апусціўся ў фатэль, што зарыпеў перасохлаю скураю.

— На папулярным узроўні займаюся гісторыяй камянёў,— адказаў Казімір.

— У мяне ёсць раздзелы, прысвечаныя гісторыі буйных алмазаў.

— Так, я паглядзеў, але, на жаль, ваша праца не ўяўляе для мяне цікавасці.

— Чаму? — сур'ёзна ссунуў бровы Бруна Чык.

— Таму што яна напісана па-нямецку.

— Хіба пан Казімір не валодае нямецкай мовай?

— Я чытаю па-нямецку, але не ў гэтым справа. Я меў на ўвазе агульны здабытак для культуры. Для нямецкай культуры вы, пан Чык, выбачайце — нуль, як і для Радзімы. У тым ліку і для навукі нашай, іхняй, сусветнай, пан Чык — дробны даследчык. Навука хутка змяняецца, а творы навукоўцаў захоўваюцца з-за мовы як помнікі гісторыі і культуры. А нямецкая культура не прымае іншародцаў.

— Дзякуй за шчырае слова. Але павінен заўважыць, што немцы нават сваіх славутых суайчыннікаў не надта шануюць. Паўтара года, як з Германіі з'ехалі браты Маны, і мне здаецца, надоўга, калі не назаўсёды.—

Бруна дастаў з тытунёвай скрынкі папяросу, нервова пастукаў папяровым муштуком па гатычнай манаграме на накрыўцы і запаліў.

— Маны застануцца немцамі, дзе б яны ні жылі, пан Чык. І Германія яшчэ будзе стаяць на каленях і прасіць іх вярнуцца.

— Лёгка быць прарокам у дваццаць гадоў,— бяскрыўдна ўсміхнуўся Бруна.

— Пажывём — пабачым.

— Я займаюся забойствам і паспеў пагаварыць з Дамінікам і Фрыдэрыкам. Цяпер, калі пан нічога не мае, мне хацелася б пачуць меркаванні пана адносна падзей мінулага вечара,— Бруна, у спадзяванні пачуць чарговае апавяданне, адкінуўся на мяккую спінку фатэля.

— Што пан мае на ўвазе?

— Вам пагражае арышт.

— Я гэта ведаю. Вы нешта хочаце мне параіць?

— Я хачу вас выслухаць і, наколькі гэта магчыма, знайсці выйсце са становішча, у якім усе апынуліся.

Казімір Кушаль выглядаў маладзейшым за Дамініка і Фрыдэрыка. Ускудлачаныя рудыя валасы густымі пасмамі закрывалі вушы і аксамітавы каўнер пінжака. Чыста паголены твар. Халодны, неміргаючы позірк зеленавата-блакітных, як кітайская біруза, вачэй. Нерухомыя бяскроўныя вусны і тонкі нос ператваралі ягоны твар у мармуровую маску. Бруна са здзіўленнем адзначыў, што ён пазбягае глядзець у Казіміравы вочы.

— Я ўяўляю, якіх баек вам давялося наслухацца ад маіх сяброў. Відаць, учора я так зачэпіў іх за жывое, што яны дагэтуль не размаўляюць са мною.

— Яна занятыя більярдам.

— Спартсмены і будучыя хірургі са сталёвымі нервамі і здаровай псіхікай. Але не ў гэтым справа. Забойцу трэба шукаць па-за межамі гэтага будынка.

— Пан Сокал сцвярджае адваротнае. Ён агледзеў парк...

Казімір не даў Бруна скончыць думку:

— Адзіны чалавек, каму ўчора пагражала смерць, гэта я. Ды і тое наўрад ці. Хіба што нейкае імгненне. А Вінцэнта ўсе любілі, у станоўчым сэнсе ён быў святы.

— Цяпер гэта гучыць парадаксальна, — заўважыў Бруна. — І давайце вернемся да вашай спрэчкі. Мне цікавіць ваша канцэпцыя, — у пытанні прагучала іронія, але на твары Бруна захаваў зацікаўлены выгляд. Казімір адкінуў далонню валасы з ілба і схіліўся над сталом.

— Калі гэта на самай справе вас цікавіць, я апошні час займаюся міфалогіяй, у прыватнасці нашым фальклорам. І ў мяне з'явілася ідэя зрабіць літаратурную апрацоўку народных паданняў пра Перуна, Вялеса, Ярылу. Стварыць літаратурны пантэон беларускіх паганскіх багоў. З дахрысціянскіх часоў да нас дайшло шмат цікавага. Ёсць над чым папрацаваць. Але паміж вусным і літаратурным словам розніца, як паміж скульптурай і жывапісам — розныя мастацкія формы. Тое, што існавала тысячагоддзямі толькі ў вуснай форме, цяпер ператварыць у іншую мастацкую структуру, гэта значыць ясна змяніць. Такі твор будзе ў большай ступені належаць мне, а не народу. Аўтэнтчнага фальклору не існуе. З гэтым не хочуць пагадзіцца Дамінік і Фрыдэрык. Для іх міфалогія недатыкальная святыня, і я, у іхнім уяўленні, павінен рабіць нейкую абстрактную рэч.

Міфы — катэгорыя лагічная, гэтую выснову я зрабіў на пачатку сваіх даследаванняў. У народзе Космас з ягонымі Зямлёю і Небам, акіянамі і зоркамі, паветрам і падземным светам — успрымаюцца як разумовая цэласнасць. І чалавек атаясамлівае сябе з Космасам, Прыродаю і Зямлёю. Ён адчувае сябе часткаю адзінай цэльнай структуры, узаемазалежнай і ўзаемавыключальнай. Чалавек — гэта Космас, і Космас — гэта чалавек. Хрысціянства даваў гэта да фетышызму, ператварыла Кос-

мас у Бога і супрацьпаставіла яго чалавеку. Раней беларусы нараджалі сваіх багоў, а цяпер ператварыліся ў рабоў. Ды і хрысціянства ўзнікла як рэлігія рабоў і застаецца культам рабства. Праўда, у магутных вялікіх народаў дзейнічаюць іншыя законы. Вось у нашых усходніх братоў. Вам вядомыя працы так званых хрысціянскіх славянафілаў? Яны ператварылі хрысціянства ў сродак і форму ажыццяўлення каланіяльнай палітыкі. Адны пішуць пра Бога як форму ўсеагульнай еднасці, безумоўна, маючы на ўвазе, што іхні народ застанецца носьбітам базіснай мадэлі. Яны хаваюцца за трыяды Гегеля і Кузанскага і выводзяць прынцыпы еднасці, паводле якіх увесь свет павінен належаць адзінай імперыі з адзіным Богам, з адзінай мараллю і мовай. Або, як Дастаеўскі і Хамякоў, разважаюць на тэмы вялікай месіянскай ідэі, ізноў жа, толькі сабе пакідаюць ролю носьбіта звышідэі, і толькі яны павінны выпратаваць чалавецтва. Руская праваслаўная царква на ўвесь свет.— Казімір Кушаль рэзка ўстаў з-за стала, дастаў з сакважы пляшку віна і прапанаваў Бруна Чыку з прабачэннямі, што не мае магчымасці пачаставаць шанюўнага эксперта чым-небудзь больш далікатным.

— Міфалогія як светапогляд — сістэма сіметрычная,— працягваў размову Казімір.— Чалавечае цела і душа, паводле народных ідэй, знаходзяцца ва ўзаемазалежнай сувязі, а паводле хрысціянскай — адно з'яўляецца сродкам другога. Скажам, Зямля — адзіны ўладар нараджэння і смерці, і гэта Зямля стварае нашых Багоў, а не Бог — Зямлю. У народнай міфалогіі існуе гармонія паміж чалавекам і Космасам, і няма лепшых і горшых, няма выключных і звычайных — усе роўныя перад Перуном, як перад Космасам. І не існуе Хрыста паміж Богам і чалавекам. У кожнага свой шлях да Бога, і кожны можа стварыць свайго Бога, і толькі Зямля і Неба злучаюць усіх нас. Але пан Чык, відаць, стаміўся ад маіх разваг,— нарэшце вымавіў Казімір.

— Што асабліва закранула ўчора Фрыдэрыка і Дамініка? — спытаў Бруна і дакрануўся вуснамі да чаркі.

— Хутчэй за ўсё мая прэтэнцыёзнасць. Я замахваюся на святыя рэчы ў прамым сэнсе. Збіраюся напісаць стылізаваны пад фальклор міфалагічна-паганскі заповіт, свайго роду тастамант беларускага паганства.

— Гэта зайздрасць? — пацікавіўся Бруна.

— Магчыма, але наўрад ці. Хутчэй пачуццё ягамошці. Я прэтэндую на аўтарства Святога Пісання.

— Але ж твора яшчэ няма і няма пра што гаварыць? — здзівіўся Бруна Чык.

— Таму і ёсць аб чым спрачацца. Калі з'явіцца рукапіс, яны проста скажуць, што ў мяне нічога не атрымалася ці што твор у мастацкім сэнсе слабы, што гэта стылізаваны плагіят і яшчэ што-небудзь у гэтым сэнсе. Як кажуць, пастфактум, і нічога не зменіш.

— Вінцэнт падтрымліваў вас ці Фрыдэрыка і Дамініка?

— Вінцэнт наогул не ўмешваўся. Яго гэта не займала. Адно перажываў, што не атрымалася Калядак.

— Вінцэнт першы пакінуў залу і падняўся наверх?

— Не, першая ўстала з-за стала пані Кастравіцкая і паскардзілася, што блага сябе адчувае, і паднялася наверх.

— Пан Казімір не заўважыў, яна заходзіла ў бібліятэку ці ў бильярдную?

— Вядома, гаспадыня ходзіць праз бібліятэку, але я дакладна не памятаю.

— І следам за ёю наверх пайшоў Вінцэнт?

— Так.

— Праз бібліятэку?

— Так.

— У зале засталіся вы, Дамінік, Фрыдэрык і Адам Кастравіцкі. Што было далей?

— Гаспадар прапанаваў партыю, Фрыдэрык згадзіў-

ся, і яны зайшлі ў бильярдную. Я збіраўся быў пайсці да сябе. Ні ў кога не было настрою ладзіць свята, але Дамінік вырашыў vyrатаваць становішча і прапанаваў мне пераапануцца мядзведзем, каб, нягледзячы ні на што, наладзіць свята. Мы прыхапілі з Вільні строі калядні-каў. Яшчэ перад вячэрай Вінцэнт зрабіў калядную зорку. Дамінік прынёс алебарду. Невядома нашто, неяк аўтаматычна, я ўзяў алебарду з зоркай і пайшоў наверх. У бібліятэцы заўважыў мажардома Рафала і запрасіў яго на наш імправізаваны фэст. Наверсе мой пакой аказаўся замкнёны, я прытуліў зорку да сцяны, доўга па кішэнях шукаў ключ. І, адамкнуўшы дзверы, я пакінуў алебарду на калідоры. А калі пераапануўся і выйшаў са свайго пакоя, то пачуў, як цягнула смуродам — гарэў Вінцэнтаў пакой, а зорка з алебардаю зніклі. Вось і ўсё, — паціснуў плячыма Казімір.

— Вы як-небудзь можаце гэта вытлумачыць? — спытаў Бруна.

— Не.

— Вы каго-небудзь сустракалі на калідоры або на сходах, калі падымаліся да сябе?

— Не, — упэўнена адказаў Казімір.

VI Пасля размовы з Казімірам Кушалем эксперт вырашыў

яшчэ раз пагаварыць з Адамам Кастравіцкім. У кабінэце ён знайшоў следчага, які за вялікім сталом схіліўся над пратаколамі. Зашклёныя стэлажы і ампірныя крэслы надавалі кабінету афіцыйны лад. Багдан Сокал адклаў папярковую папку і паказаў Бруна Чыку на крэсла перад сталом.

— Я шукаю пана Адама, каб яшчэ раз яго распытаць, — Бруна застаўся стаяць і сунуў рукі ў кішэні.

— Сядайце, калі ласка, пан Кастравіцкі выйшаў на хвілінку з мажардомам па гаспадарчай справе.

Бруна неахвотна апусціўся ў крэсла.

— Я раніцай даў некалькі тэлеграм у Вільню і Варшаву. Зараз мне патэлефанавалі з Друзгенікаў, нічога вартага ўвагі. Яшчэ раз пераканаўся, што забойцу шукаць трэба тут.

— Пан следчы, відаць, спадзяваўся спіхнуць гэтую справу дэфензіве? — услых паразважаў Бруна.

— Не, гэта занадта моцна, я не збіраўся нікому перадаваць гэтае забойства, але неабходна было высветліць палітычныя погляды студэнтаў. Ці не хаваліся за гэтым забойствам палітычныя матывы, але, як пан заўважыў, віленскую дэфензіву не цікавіць гэтая справа. Скажу шчыра, што ў мяне была надзея на палітычны паварот справы. Польскія ўлады з недаверам ставяцца да беларускіх арыстакратаў, таму мяне здзівіў нечакана станоўчы водгук дэфензівы. Ды і крымінальная паліцыя ў Вільні не знаходзіць нічога, за што можна было б зачэпіцца. Быццам не людзі, а божыя анёлы. І не хочацца зацягваць гэтую справу, усё на першы погляд проста раскладаецца, — следчы раскрыў папку і злосна стукнуў па стосе спісанай паперы. — Усе паказанні супадаюць, ніхто нікому не прэчыць, ніхто звонку не мог трапіць у будынак. Учора тут знаходзілася восем чалавек, з іх аднаго засеклі алебардаю, пяць — маюць алібі, двое пад падазрэннем і цалкам, — следчы зноў злосна ляпнуў далонню па стале, — цалкам ніякіх матываў, ніхто не меў аніякіх падстаў, каб забіць Кастравіцкага. Ды як непрыемна працаваць, калі табою пагарджаюць. Слова з іх не выцягнеш.

— Давайце сыходзіць з таго, што мы дакладна ведаем, — прапанаваў Бруна Чык, — калі адсутнічаюць знешнія відавочныя матывы, то на хвіліну мы можам прыняць версію нематываванага забойства.

— Пан Чык схільны думаць, што тут дзейнічаў маньяк? — расчаравана спытаў следчы. — Усё можа быць, але гэта неяк занадта па-жаночы. Да таго ж мань-

якаў трэба лавіць тымі ж сродкамі, што і звычайных злачынцаў.

— Не, я не казаў, што мы маем справу з маньякам, я выказаў ідэю нематываванага забойства, калі першую ахвяру забіваюць дзеля таго, каб парушыць логіку следства і схаваць наступнае злачынства.

— Разумею, — пагадзіўся следчы, — але версія занадта прыгожая, каб мець права на існаванне. Пан эксперт — ідэаліст.

— Пана Сокала можа зацікавіць адзін факт, які я знайшоў у лістах Генрыка Кастравіцкага, бацькі Вінцэнта, — сумна вымавіў Бруна і перадаў следчаму скрынку з лістамі.

— Цікава, я не паспеў прагледзець архіў, — следчы рэзка выхапіў лісты і рассыпаў па сталe.

— Вы знойдзеце ў іх, што ў Вінцэнтавага бацькі было пазашлюбнае дзіця, хлопчык, старэйшы за Вінцэнта.

— Значыць, у нябожчыка быў брат, — кіўнуў у адказ следчы, не адрываючы вачэй ад зжоўклых аркушаў.

— Так, і ён знаходзіцца ў маёнтку, — спакойным голасам вымавіў Бруна.

— Каго пан мае на ўвазе? — спытаў следчы.

— У лістах вы знойдзеце, што пазашлюбнае дзіця нарадзілася ад пакаёўкі-караімкі.

— Рафал Дашкевіч — пазашлюбны сын Генрыка Кастравіцкага? — ад нечаканасці следчы ледзь не падскочыў над сталом. — Так, гэта можа істотна паўплываць на справу, пан эксперт, — супакоена дадаў следчы.

На апошніх словах следчага ў пакой увайшоў Адам Кастравіцкі, і следчы адразу сустрэў яго пытаннем:

— Ці ведае пан Адам, што ягоны мажардом Рафал у нейкім сэнсе з'яўляецца сынам Генрыка Кастравіцкага?

— Так. Рафал мой пляменнік і гаспадаркай у маёнт-

ку займаецца па сваім уласным жаданні,— неахвотна адказаў Кастравіцкі.

— Чаму мяне адразу не папярэдзілі, што мажардом — панскі сваяк? — зазлаваў следчы.

— Пан не пытаўся,— паціснуў плячыма гаспадар.

— Ён можа прэтэндаваць на частку спадчыны? — у лоб спытаў следчы.

— Генрык яго цалкам забяспечыў, Рафал нават за сваю службу ў маёнтку не бярэ грошай,— пачаў тлумачыць Кастравіцкі.

— Пан не адказаў на маё пытанне,— настойваў следчы.

— Я не юрыст, але вядома, што Рафалу належыць частка зямлі і ён мае права на нейкую частку Генрыкавай спадчыны. Адно я ведаю дакладна, што пан следчы памыляецца і робіць захады не з таго боку. Рафал любіў Вінцэнта як малодшага брата.

— Прабачце, што ўмешваюся ў размову, але я маю адно пытанне да пана Адама,— Бруна ўстаў і абапёрся на высокую спінку крэсла.— Ты не заўважыў, з бильярднай хлопцы ўзялі толькі алебарду ці не знікла са зброі яшчэ што-небудзь?

Кастравіцкі на імгненне задумаўся і правёў далонню па стомленым твары:

— Магчыма. Мне здаецца, я не бачыў паляўнічага нажа. Дакладна не скажу, бо не звяртаў увагі. Ды гэта лёгка выветліць, мы можам спусціцца наніз, і я пагляджу, што засталася на сцяне.

Следчага таксама зацікавіла пытанне эксперта, і яны ўтрох скіраваліся ў бильярдную.

Фрыдэрык і Дамінік крыху збянтэжана перапынілі гульню.

— Зайздрошчу моладзі, у доме нябожчык, а яны забаўляюцца,— скептычна кінуў следчы.

Уважліва агледзеўшы калекцыю зброі, што аздабля-

ла сцяну, Адам Кастравіцкі падышоў да Бруна Чыка і спалохана зашаптаў:

— Знік паляўнічы нож.

— Што? — умяшаўся следчы.

— Я не знаходжу паляўнічага нажа, — уголас вымавіў Кастравіцкі.

— Пан Чык лічыць, што гэта мае дачыненне да забойства? — спытаў следчы.

— Так, але вытлумачыць гэта я змагу пазней, мне неабходна ўдакладніць некаторыя дэталі, — адказаў Бруна і выйшаў з бильярднай у залу. Ён спыніўся пасярод гасцёўні і нейкі час разглядаў антрэсоль, потым падышоў да фісгармоніі і адгарнуў рог цяжкага дывана. На бурштынавым паркеце бялела, быццам шнар, доўгая свежая драпіна. У бильярднай стрэлілі кійком і глуха загрузкаталі шары. Бруна Чык пасунуў на месца дыван і праз бібліятэку трапіў у квадратны перадпакойчык, які выходзіў у левую алькежу. Бруна пастукаў у вузкія філянговыя дзверы, што ішлі адразу за бібліятэкай, і апынуўся ў Дашкевічаў. Мажардом і пакаёўка займалі два невялікія пакойчыкі.

— Мне неабходна пагаварыць з панам Рафалам, — растлумачыў Бруна пакаёўцы Юзэфе.

— Рафал недзе на версе, відаць, у кабінёце пана Адама размаўляе са следчым, — адказала Юзэфа і правяла далонню па буфетнай паліцы, быццам выцірала нябачны пыл.

Па-скандынаўску прыгожая, статная, блакітнавокая маладзіца цалкам не адпавядала невысокаму караіму.

— Пані Юзэфа каталічка? — спытаў Бруна, заўважыўшы на шыі пакаёўкі залаты ланцужок з тонкім крыжыкам.

— Так. Відаць, пан хоча даведацца, ці венчаныя мы. Рафал, як усе караімы, — іудзей, і нас не павянчалі ў касцёле. Але хіба гэта істотна для пана эксперта?

— Прашу прабачэння ў пані Юзэфы. Я сам не ве-

даю, што істотнае, а што неістотнае ў гэтай справе,— адказаў Бруна і паглядзеў на гадзіннік.

— Пайду пашукаю Рафала наўерсе,— у заключэнне вымавіў эксперт і, быццам нешта ўспомніўшы, спытаў: — Учора пасля вячэры пані Юзэфа была ў спачывальні гаспадыні, ці не ўдакладніце, чым вы займаліся?

— Я сказала следчаму, што пані Кастравіцкая прасіла ёй паваражыць. Я хутка прыбрала посуд і, прыхапіўшы карты, паднялася ў спачывальню. Усе жанчыны варожаць на Каляды. Мы не паспелі раскласці першы пасьянс, як пані Кастравіцкая адчула смурод.

— Пані сустракала каго-небудзь на калідорах?

— Не.

— Пані не заўважыла, калі знік паляўнічы нож са сцяны ў бильярднай?

— Здаецца, учора ўвечары. Дакладна не скажу, але сёння раніцою я выпадкова заўважыла, што яго няма на месцы.— Юзэфа Дашкевіч змоўкла і глянула на дзверы. У пакой зайшоў мажардом і кінуў змрочны позірк на Бруна Чыка.

— Я чакаю пана Рафала,— не зважаючы на непрыханую агрэсіўнасць эканома, вымавіў Бруна.

— Што пану трэба?

— Я хачу ведаць, чым вы займаліся ўчора пасля вячэры?

— Я пераказваў следчаму разы чатыры адно і тое ж, з мяне дастаткова,— злосна адказаў Рафал.

— Гэта непрыемна, але неабходна, ды я не следчы, а эксперт.

— Не бачу прынцыповай розніцы.

— Я займаюся гэтай справаю па асабістай просьбе пана Адама Кастравіцкага, які не надта давярае афіцыйным уладам.

— І добра робіць, што не давярае, хіба гэтым ідыётам можна верыць? — мажардом правёў далонню па чорных, што антрацыт, валасах.

— Учора я дапамог Юзефе прыбраць посуд і пайшоў рыхтаваць пакоі для Вінцэнта і астатніх. Гэта заняло не шмат часу. Калі я скончыў і выйшаў на антрэсолі, то заўважыў, што Вінцэнта ў гасцёўні не было. Мне захацелася пагаварыць з ім, мы паўгода не бачыліся. Я вырашыў, што сустрэну яго ў алькежы, і спусціўся наніз, не зазірнуўшы ў ягоны пакой.

У бібліятэцы я здагадаўся, што памыліўся, і Вінцук ужо наверсе, але покуль я ў разгубленасці стаяў, у бібліятэку з алебардай у руцэ зайшоў Казімір. Ён запрасіў мяне пайсці разам з імі пакалядаваць. Я адмовіўся і вырашыў чакаць Вінцэнта ў бібліятэцы. Праз пяць хвілін наверсе залямантавала гаспадыня, і ў бібліятэку з гасцёўні прыбег Дамінік. Наверсе мы ўбачылі перапа-лоханага Казіміра.

— Пан Рафал каго-небудзь падазрае?

Мажардом не адказваў і зацята маўчаў. Бруна вырашыў працягнуць паўзу і ў чаканні адказу ўважліва разглядаў круглы твар эканомы. Юзефа разгублена правяла далонню па буфетнай паліцы. Бруна Чык вырашыў нарэшце развітацца з Дашкевічамі, як у пакой нахабна ўваліўся Багдан Сокал.

— Дзе Казімір Кушаль? — выбухнуў следчы.

— Што здарылася, пан Сокал? — спытаў Бруна.

— Не магу знайсці Казіміра і з шафы ў кабінёце знікла алебарда, пся крэў! — па-польску вылаяўся следчы. — Хто і калі бачыў Казіміра апошні раз? — следчы ўчэпістым позіркам абвёў усіх прысутных.

— Я гаварыў з Казімірам гадзіны паўтары таму ў ягоным пакоі, — спакойна адказаў Бруна Чык.

Рафал не адказваў следчаму.

— Неабходна абысці ўвесь будынак, пачынаючы з гарышча і да скляпенняў, — загадаў Сокал і рашуча рушыў з пакоя.

У гасцёўні Бруна глянуў у акно. У цемры густа сыпаў снег. Цяжкія сняжынкі таўкліся ў шыбу. Следчы

зноў вылаяўся і, ні да кога не звяртаючыся, паразважаў уголас:

— Няўжо гэта Казімір? У такім разе ўсё робіцца зразумелым. Ён у прадчуванні арышту ўцёк і падцвердзіў усе нашыя падозрэнні. Калі на самой справе ён уцёк, то гэтага дастаткова, каб абвінаваціць яго ў забойстве.

Пошукі Казіміра Кушаля занялі гадзіны паўтары. У склепе пан Кастравіцкі пачаў частаваць чырвоным віном і следчы памякчэў. Нават пачаў скардзіцца на благія прадчуванні. І што ад гэтай справы чакае ліхога. Ён расшпіліў чорны фрэч і са збанком у руцэ прысеў на шырокую лаву.

— Я ніколі не хацеў займацца палітыкай, таму вось ужо ў гадах, а застаўся звычайным следчым. Кар’еру цяпер усе робяць на палітыцы. Моладзь спрытная пайшла. Не паспеюць справу пачаць, як ужо вышукваюць, хто ў якой партыі, якія кнігі чытае, якіх поглядаў прытрымліваецца. А я дык ведаю дакладна, што чалавек ідзе на злачынства або з-за грошай ці іншага матэрыяльнага інтарэсу, — следчы пачаў загінаць пальцы, — альбо з-за жанчыны — рэўнасць і гэтак далей; альбо з-за помсты — тут шмат варыянтаў.

— Пан Сокал не ўлічвае злачынства з-за ідэі, — Бруна Чык дапіў віно і паставіў збанок на паліцу.

— Можа, яшчэ пакаштуеш выдатны пяцігадовы партэр? — прапанаваў гаспадар, але Бруна адмовіўся і пакруціў галавою.

— А вось тут я не згодны. Забойства з-за ідэй ці палітычных матываў у сваёй аснове ўсё роўна абавіраецца на матэрыяльныя інтарэсы. Гэта можа тычыцца не асабіста забойцы, але ягоная ідэя ўскосным чынам абавязкова прывязана да матэрыяльнага свету, — следчы ўстаў і зашпіліўся.

— Пан Сокал лічыць, што любую ідэю можна вытлумачыць матэрыяльным інтарэсам?

— Так, безумоўна. І калі б я не быў у гэтым перакананы, то кінуў бы службу і падаўся ў святары.

— Цікава, як пан вытлумачыць ідэю адраджэння нацыянальнай рэлігіі з меркантальнага боку?

— Дарма пан Чык наслухаўся гэтай лухты ад студэнтаў. Гэта не тычыцца справы.

Студэнты не бралі ўдзел у пошуках. Фрыдэрык і Дамінік засталіся чакаць у гасцёўні. Следчы Багдан Сокал, а за ім пан Чык і гаспадар з мажардомам педантычна агледзелі ўвесь будынак, нават спачывальню пані Кастравіцкай і скончылі Казіміравым пакоем. Следчы неахвотна сагнуўся і зазірнуў пад ложак.

— Пся крэў! — ён памацаў пад ложкам рукою і выцягнуў крыху ўчарнелую алебарду. — Гэтай алебардаю быў забіты Вінцэнт, але як яна патрапіла ў Казіміраў пакой?

Пан Кастравіцкі разгублена паціснуў плячыма. Мажардом, унурыўшы голаў, узяў кароценькую качаргу і паварушыў жар у грубцы. Бруна Чык падышоў да акна і падняў шыбу. Буйныя сняжынкі пакаціліся па шырокім падаконніку і пасыпаліся на дыван.

— Ці не Казімір там? — не паспеў вымавіць Бруна, як следчы рвануўся да акна. Каля падмурка на белай паверхні выгінаўся ледзь заўважны сумёт.

— Ты выпускаў сабак? — спытаў пан Кастравіцкі мажардома.

— Не, сёння пашкадаваў, занадта холадна.

З вокнаў бібліятэкі на бухматы, што маладзенькая аўчына, снег падала электрычнае святло. Ад падмурка ў бок парку цягнуўся пляскаты сумёт. Следчы з ліхтаром у руцэ адварнуў мыскам чаравіка стужку снегу пасярэдзіне выцягнутага грудка і папрасіў пана Чыка патрымаць ліхтар. Казіміраў труп быў прысыпаны снегам. Следчы перавярнуў Казіміра тварам дагары і выцягнуў з грудзей шырокае лязо паляўнічага нажа.

— Гэты нож знік з більярднай? — ён павярнуўся да Адама Кастравіцкага.

— Так.

Нябожчыка перанеслі ў зашклёную аранжарэю, дзе ўжо ў глыбокай прамакутнай труне ляжаў Вінцэнт Кастравіцкі. У Друзгеніцкім касцёле была замоўлена імша. Пахаванне прызначана на панядзелак. Казіміра Кушала паклалі на шырокую лаву.

VII Усе сабраліся ў вялікай зале. Покуль Багдан Сокал тэ-

лефанаваў у Друзгенікі і Вільню, Юзэфа заслала стол абрусам і паставіла чаркі. Адам Кастравіцкі папрасіў Дашкевіча прынесці каньяк і чырвонае віно. Гаспадыня хуталася ў турэцкі цёплы шаль, седзячы ў скураным фатэлі, каля яе ног леглі два флегматычныя доберманы. Фрыдэрык і Дамінік селі за стол насупраць Кастравіцкага. Рафал Дашкевіч займаўся камінамі, то варушыў жар, то падкідаў сухія бярозавыя паленцы. Бруна Чык узяў са стала чарку і ўладкаваўся ў крэсла каля каміна. Следчы паклікаў з кухні Юзэфу і сеў паміж Кастравіцкім і Дамінікам.

— Казіміра Кушала забілі паляўнічым нажом прыблізна ў адзінаццаць гадзін, магчыма, крыху раней. Казіміра ўдарылі ў грудзі нажом у ягоным пакоі і, відавочна, выкінулі праз акно на двор.

— Я папрашу пана Сокала пакінуць усе анатамічныя развагі,— перапыніла следчага Ганна Кастравіцкая.

— Калі ласка, перайду адразу да сутнасці справы. Мяне цікавіць, хто чым займаўся ў адзінаццаць гадзін і дзе знаходзіўся ў гэты час. Пачну з сябе. Пасля вячэры я займаўся афармленнем афіцыйных папер па выніках папярэдняга расследавання. Прызнаюся, што сур'ёзныя падазрэнні выклікалі ўчарашнія паводзіны Казіміра

і ў мяне былі ўсе падставы для арышту, але, на жаль, я спазніўся. Горка пра гэта думаць. На мне ў нейкай ступені ляжыць віна перад нябожчыкам. Арышт выражаваў бы яго ад рукі забойцы. Парадокс: я не паспеў запоўніць пратаколы,— следчы вытрымаў паўзу і выпіў каньяк. Адам Кастравіцкі напоўніў чаркі.

— З ласкі пана Кастравіцкага я працаваў у ягоным кабінцеце на другім паверсе. З дзевяці гадзін мне ўдалося пагаварыць спачатку з Рафалам Дашкевічам, затым па чарзе я выклікаў да размовы Дамініка Плятара, Фрыдэрыка Стральчэню. За імі ў кабінцеце былі пан Кастравіцкі і пан Чык.

Прыблізна аб адзінаццатай мы ўтрох спусціліся ў більярдную і заўважылі знікненне паляўнічага нажа. Узнікла неабходнасць у яшчэ адным допыце Казіміра Кушаля. Яго не было ў сваім пакоі. Покуль мы былі ў більярднай, з шафы ў кабінцеце знікла алебарда. Я абышоў усе пакоі другога паверха — Казіміра нідзе не было. А палове дванаццатай мы пачалі пошукі, вынікі якіх усе ведаюць. Цяпер, я лічу, неабходна па чарзе кожнаму выказаць свае меркаванні і ўдакладніць, дзе ён знаходзіўся з паловы адзінаццатай да адзінаццаці і чым займаўся на працягу гэтага часу. Магчыма, у некага ўзнікнуць прэрэчання, і таму прашу ўважліва паслухаць адзін аднаго,— следчы пакруціў галавою і абвёў доўгім поглядам усіх прысутных. Нікому не хацелася гаварыць, і следчы сам пачаў допыт.

— Казімір застаўся ў сваім пакоі, калі пан Чык выйшаў ад яго на калідор?

— Так.

— Пан каго-небудзь заўважыў на калідоры?

— Так,— Рафала Дашкевіча.

— Пан Чык адразу зайшоў да мяне ў кабінет?

— Не, я ўзяў лісты Генрыка Кастравіцкага ў сваім пакоі і праз хвіліну быў у кабінцеце.— Бруна Чык выцяг-

нуў ногі і ўпёрся абцасамі лакараваных чаравікаў у экран каміна. Следчы занатоўваў адказы.

— Калі другі раз вы апынуліся на калідоры, вы ўбачылі каго-небудзь?

— Не, на калідоры нікога не было.

— Значыць, Казімір заставаўся ў сваім пакоі?

— Магчыма.

— Гэта было прыблізна ў дзесяць трыццаць.

— Так.

— Хто-небудзь з прысутных бачыў Казіміра Кушала пасля дзесяці трыццаці? — следчы па чарзе абвёў усіх пільным позіркам.

Ніхто не адказваў, і следчы зноў вярнуўся да Бруна Чыка:

— Колькі часу забрала ў пана размова з Казімірам?

— Хвілін сорок.

— Аб чым ішла гаворка?

— Казімір падзяліўся са мною сваімі творчымі планами і ў некалькіх словах апісаў учарашнія падзеі.

— Ён каго-небудзь падазраваў, што-небудзь выклікала ў яго падазрэнні?

— Я ўстрымаюся ад адказу на гэтае пытанне, — неахвотна вымавіў Бруна, і следчы выпаліў наступнае пытанне:

— Казімір некага баяўся? Ён адчуваў пагрозу ці ведаў, што нехта яму пагражае?

— Калі ўсур'ёз, не.

— Удакладніце, калі ласка, вашу думку.

— Пазней, калі пан следчы дазволіць, я выкажу свае развагі крыху пазней. — Бруна Чык зняў ногі з масянжовага экрана і пераставіў крэсла бліжэй да каміна.

— Пан Чык ведае імя забойцы? — спытала пані Кастравіцкая, пераводзячы позірк то на Бруна Чыка, то на следчага.

— Пэўна, не, — кіўнуў Бруна.

Следчы здагадаўся, што не варта спяшацца і прымушаць Бруна Чыка выказацца.

— Дазвольце мне весці допыт,— Багдан Сокал крыху павысіў голас і перапыніў наступныя пытанні Ганны Кастравіцкай.

— Дарэчы, дзе ў адзінаццаць гадзін знаходзілася пані Ганна?

Гаспадыня ўцягнула шыю ў пуховы шаль і з абурэннем паглядзела на мужа, што сядзеў, схіліўшы голаў, побач са следчым.

— У маёй спачывальні, вядома. Пасля вячэры я не выходзіла на калідор і нават не глядзела на гадзіннік.

— Папрашу пана Кастравіцкага адказаць на гэтае пытанне,— следчы застрачыў самапіскай у нататніку.

— Пан Сокал ведае, што з кабінета я выйшаў разам з мажардомам. Мы вырашалі невялікую справу па гаспадарцы, і я пайшоў да пані Ганны, якая прасіла, каб я ўголас пачытаў ёй. Пані Ганна цяжка перажывае Вінцэнтаву смерць. Да адзінаццаці мы гаварылі, і я вярнуўся ў кабінет па томік Міцкевіча. Потым з панам Сокалам заходзіў у бильярдную і зноў падняўся да пані Ганны.

— Пан каго-небудзь сустрэкаў на калідоры па дарозе са спачывальні ў кабінет?

— Не, хіба што Рафала, ён параіўся са мною, ці пускаяць сабак на двор.

— Калі пан Кастравіцкі апошні раз бачыў Казіміра?

— За вячэраю,— Кастравіцкі разгублена паціснуў плячыма. Следчы павярнуўся да Рафала Дашкевіча, што доўгімі абцугамі мяшаў у каміне попел.

— Што пан Дашкевіч рабіў на другім паверсе ў дзесяць трыццаць?

— Хацеў пагаварыць з панам Адамам.

— Вы чакалі гаспадара на калідоры?

— Так.— Рафал павесіў абцугі на паліцу.

— Чаму ж не зайшлі да яго?

— З-за драбязы не хацелася турбаваць.

— Пан Рафал бачыў, як Бруна Чык выходзіў з Казіміравага пакоя?

— Так.

— Што пан Рафал рабіў пасля гэтага?

— Пайшоў да сябе. Потым вырашыў паглядзець грубкі на другім паверсе. Вярнуўся і абышоў усе пакоі для гасцей.

— Вы заходзілі да Казіміра?

— Так, але ў пакоі нікога не было.

— Вы бачылі каго-небудзь у пакоях ці на калідоры ў гэты час?

— Не, наверсе нікога не было. Да гаспадароў я не заходзіў. Потым убачыў пана Адама і спытаў пра сабак.

— Калі пан Рафал вырашыў вярнуцца наверх? — Следчы адарваўся ад нататніка і паглядзеў на Дашкевіча, што ўсё стаяў побач з камінам.

— У алькежы.

— Якой алькежы — правай ці левай? — спытаў мажардома Бруна Чык.

— У левай: я думаў ісці праз бильярдную.

Бруна Чык папрасіў у следчага прабачэння, што ўмяшаўся ў размову, і Багдан Сокал прадоўжыў допыт Рафала Дашкевіча.

— Вы пачалі глядзець грубкі з Казіміравага пакоя?

— Не, з пакоя пана Чыка.

— Праз колькі хвілін вы зайшлі да Казіміра?

— Хвілін праз дзесяць.

— У пакоі нікога не было?

— Так.

Следчы павярнуўся да студэнтаў, што не вельмі ўважліва прыслуховаліся да размовы. Дамінік гартаў на каленях часопіс «Калосьсе», які ледзь не на пачатку допытаў выцягнуў з кішэні пінжака. Фрыдэрык пускаў у столь струмені тытунёвага дыму і час ад часу нахіляўся да Дамініка, каб зазірнуць у разгорнуты часопіс.

— Што скажучь панічы студэнты?

— Мы гулялі ў більярд, на другі паверх не падыма-
ліся,— за абодвух адказаў Фрыдэрык.

— Да адзінаццатай гадзіны хто-небудзь з вас пакі-
даў більярдную?

— Так,— Дамінік адарваўся ад часопіса і паказаў
у бок пакаёўкі Юзэфы, што сядзела на крэсле побач
з Рафалам, склаўшы перад сабою рукі ў чаканні сваёй
чаргі.— Пані Юзэфа можа пацвердзіць, што на хвіліну
я заходзіў у бібліятэку. Пані Юзэфа ў гэты час прыбіра-
ла посуд у гасцёўні.

— Калі гэта было? — следчы павярнуўся да Дамі-
ніка.

— Прыблізна за дваццаць хвілін да таго, як вы
разам з гаспадаром і панам Чыкам завіталі ў більярд-
ную і разглядалі калекцыю зброі.

— Пан Фрыдэрык адзін заставаўся ў більярднай?

— Так, але не болей дзвюх хвілін. Дамінік узяў
з бібліятэкі нямецкую энцыклапедыю і вярнуўся ў біль-
ярдную.

Следчы запісаў адказы Фрыдэрыка і Дамініка і звяр-
нуўся да пакаёўкі.

— Што рабіла пані Юзэфа з дзесяці трыццаці да
адзінаццаті?

— Прыбірала са стала ў гасцёўні і мыла посуд,—
пакаёўка паклала рукі на калені, але не паднялася
і адказвала седзячы.

— Пані Юзэфа бачыла, як пан Дамінік Плятар з
більярднай праз гасцёўню заходзіў у бібліятэку?

— Так, я складала абрус.

— Пані бачыла, як ён вяртаўся?

— Так, я склала абрус і выходзіла на кухню. На
калідоры азірнулася — пан Дамінік грукнуў дзвярыма
ў бібліятэцы і праз залу скіраваўся да більярднай.

VIII Следчы падняўся з-за стала і нетаропка, шырокімі кро-

камі пачаў прахаджвацца па зале.

— На сёння дастаткова, з раніцы кожны падпіша свае паказанні на афіцыйным бланку, але цяпер я дазволю сабе яшчэ на колькі хвілін затрымаць усіх, каб зрабіць тое, што я, на жаль, не паспеў выканаць раней. Я збіраюся арыштаваць па падазрэнні ў забойстве Казіміра Кушала аднаго з прысутных. Я не абмовіўся. Менавіта за аднаго Казіміра Кушала, таму што Вінцэнта Кастравіцкага забіў іншы чалавек, і я таксама ведаю ягонае імя. На гэты раз я не збіраюся адкладаць арышт, бо ўсё адносна відавочна. — Следчы спыніўся каля дзвярэй і, сашчапіўшы пальцы на жываце, узняў падбароддзе і выклаў сваю версію:

— Учора дзве асобы не мелі пэўнага алібі. У такіх выпадках амаль ніхто не мае пэўнага алібі, але два чалавекі — Кушаль і Рафал Дашкевіч — выклікалі падазрэнне. Гаспадыня, пані Кастравіцкая, у сваёй спачывальні варажыла з пакаёўкай, Фрыдэрык з гаспадаром гулялі ў більярд, Рафал знаходзіўся ў бібліятэцы, Дамінік быў у зале, але на другі паверх можна трапіць толькі праз адну з алькежаў, а для гэтага неабходна прайсці або праз більярдную, або праз бібліятэку. Такім чынам, і Дамінік Плятар быў выключаны з ліку тых, хто меў магчымасць здзейсніць забойства. Гэта значыць, што забіць Вінцэнта маглі або Рафал, або Казімір, які занёс алебарду на другі паверх. Відавочны факт. Зброя была ў Казіміра, і толькі ён меў магчымасць забіць Вінцэнта. Але я не знаходзіў матываў, нашто Казіміру ісці на гэтае злачынства. Вось гэтае пытанне не дазваляла мне канчаткова вырашыць гэтую задачу і зрабіць цалкам лагічную выснову, што менавіта Казімір Кушаль з'яўляецца злачынцам. Я зрабіў недаравальную памылку — адклаў на дзень арышт Казіміра — і спазніўся. Казімір ператварыўся ў ахвяру наступнага, не менш жудаснага

злачынства.— Следчы дастаў з кішэні хустачку і выцер кропелькі вільгаці, што заблішчалі на пачырванелым ад стомы твары.

— Цяпер вернемся да сённяшніх падзей. Амаль ніхто на момант злачынства не мае алібі, апроч хіба што Дамініка і Фрыдэрыка, ніхто. Узнікае шмат версій і падзэрэння. Напрыклад, што Казімір бачыў забойцу — не прызнаўся і быў забіты, як небяспечная сведка. Але што ў такім разе прымусіла Казіміра замоўчваць імя злачынца? Калі гэта быў Рафал Дашкевіч, то наўрад Казімір меў падставы, каб не прызнавацца ў гэтым і прыкрываць Рафала. Казімір раней не быў знаёмы з Дашкевічам і ў змову з малавядомым яму чалавекам не ўступіў бы. Гэта нерэальна. Напрошваецца выснова, што менавіта Казімір Кушаль забіў Вінцэнта і гэта мог выпадкова ўбачыць Рафал ці тым жа шляхам, што і я, прыйсці да гэтай думкі. Усе, апроч студэнтаў, ведаюць, што Вінцэнт даводзіўся зводным братам Рафалу Дашкевічу, і я схіляюся да пэўнай думкі, ці не з яўляецца помста за брата падставаю для матываў злачынства...— Следчы падышоў да скамянелага Рафала і зашчоўкнуў тонкія сталёвыя бранзалеты кайданкоў на сціснутых у кулак руках караіма, які не вымавіў ні гуку і ўтаропіў цяжкі позірк у падлогу. Следчы з інтанацыяй педагога звярнуўся да ўзбуджаных слухачоў:

— Рафал здагадаўся, што брата забіў Казімір Кушаль, і, падпільнаваўшы момант, адпомсціў Казіміру, скарыстаўшы паляўнічы нож.

— Па-першае, нашто Казіміру было падпальваць Вінцэнтаў пакой? І па-другое, хто ўзяў алебарду з шафы ў кабінёце і кінуў пад Казіміраў ложак? — Бруна Чык на адным дыханні выпаліў пытанні і адкінуў далонню з ілба пасму сівых валасоў.— Алебарду ўзяў мажардом,— сам адказаў Бруна і звярнуўся да акрыяўшага Рафала: — Гэта вы зрабілі?

— Я,— кінуў Рафал.

— Пан Сокал дакладна вытлумачыў паводзіны Рафала. На самай справе мажардом вырашыў адпомсціць Казіміру за забойства Вінцэнта і ўзяў з шафы алебарду, каб ёю нанесці ўдар, але Казіміра ў ягоным пакоі не было. Рафал, не дачакаўшыся ахвяры, кінуў алебарду пад ложак і пайшоў да сябе. Ці, можа, я памыляюся, і пан Рафал, нарэшце, сам вытлумачыць свае паводзіны?

— Так, алебарду ўзяў я, але Казіміра ў пакоі не было, — Рафал Дашкевіч скорогаворкаю забубніў сабе пад нос. — Я вырашыў, што заб'ю гада, бо гэта ён Вінака... Я здагадаўся і хацеў адпомсціць, ды не паспеў. Нехта апярэдзіў мяне.

Бруна Чык не даў выгаварыцца ўзведзенаму Рафалу.

— Ці на свае вочы бачыў пан Дашкевіч, як Казімір заходзіў у Вінцэнтаў пакой?

— Не. Але хто ж яшчэ, калі не ён? Наверсе адныя жанчыны былі, а ўнізе пан Адам з Фрыдэрыкам у більярднай, я ў бібліятэцы, з залы ніяк не трапіш наверх, апроч як праз більярдную ці бібліятэку. А болей у доме нікога не было, хіба што прывід пана Генрыка.

Нечакана Бруна Чык спрытна падхапіўся з крэсла і выйшаў на сярэдзіну пакоя. Усе з цікавасцю назіралі за ягонымі рэзкімі рухамі. Каля стала ён спыніўся і ўзняў руку, паказваючы на балюстраду антрэсолі, што цягнулася праз залу і з'яўлялася часткаю калідора другога паверха. Да балясін было метры тры з паловай.

— На другі паверх можна трапіць праз антрэсолі! — задаволена вымавіў Бруна Чык і павярнуўся да збялелага Дамініка Плятара.

— Можа, пан эксперт прадэманструе, як гэта ў яго атрымаецца? — Плятар скрывіў вусны ў іранічнай усмешцы.

— Калі ласка, але спачатку спытаю гаспадароў, калі апошні раз у доме вашчылі паркет?

— Перад святам, дні тры таму,— адказала за разгубленую гаспадыню пакаёўка.

Бруна Чык папрасіў следчага саступіць на паркет і адварнуў рог дывана, што ўпінаўся ў фісгармонію. Следчы з сур'ёзным выглядам памацаў шырокую драпіну на бліскучым навошчаным паркеце. Дамінік застаўся сядзець, а Фрыдэрык і Адам Кастравіцкі падышлі да Бруна Чыка, які зноў паказаў на антрэсолі.

— Так да балясін немагчыма дацягнуцца, нават калі падскочыш ці станеш на крэсла, то наўрад ці схопіш рукою карніз. Але дастаткова на метр пасунуць фігармонію (гэта і было зроблена ўчора, бо засталася свежая драпіна пад дываном) і выкарыстаць інструмент у якасці прыступак, як адкрываецца яшчэ адзін шлях на калідор другога паверха. Маладому, спрытнаму чалавеку няцяжка падцягнуцца на балясінах і пераскочыць на той бок балюстрады. З гэтага вынікае, што ўчора на другі паверх такім чынам трапіў і затым спусціўся чалавек, які не хацеў карыстацца звычайнымі сходамі і спадзяваўся застацца незаўважаным. Паводзіны такога кшталту належаць злачынцу.

Дамінік Плятар, які дагэтуль быццам не слухаў Бруна Чыка, а разглядаў дробныя кветкі на вышываным абрусе, нарэшце адарваў позірк ад стала і спадылба глянуў на следчага. Багдан Сокал з крыху скептычным выглядам сачыў за экспертам.

— Не варта цяпер соваць фісгармонію, гэта і так відавочна,— выкладаў свае развагі Бруна Чык,— таму я перайду да другога забойства. Пан Сокал дакладна высветліў, хто дзе знаходзіўся ў момант забойства Казіміра Кушаля. Я дазволю сабе паўтарыць, што Рафал Дашкевіч чакаў з алебардаю ў Казіміравым пакоі, каб здзейсніць свой намер і пакараць забойцу. Але давайце на хвіліну ўявім сабе, што гэтак усё і было. У нас атрымаецца іншы расклад, з якога вынікаюць супрацьлеглыя высновы. Казіміра ў дзесяць трыццаць не было

ў ягоным пакоі, і Рафал Дашкевіч не сустрэў яго на калідоры. Значыць, крыху раней Казімір пайшоў у іншае месца. Калі гадзіны каля дзевятай я спаткаў Казіміра, то ён збіраўся спусціцца ў бібліятэку. Тут варта адзначыць яшчэ адну істотную акалічнасць — Казіміраў пакой знаходзіцца якраз над бібліятэкай, таму не цяжка здагадацца, што, магчыма, Казімір быў забіты не ў сваім пакоі, а паверхам ніжэй і адпаведна труп выкінулі праз акно ў бібліятэцы, а не, як лічыць пан Сокал, з Казіміравага пакоя. Такім чынам, я звяртаю ўвагу пана Сокала на іншую арганізацыю фактаў, з якой вынікае, што забойцу трэба шукаць не на другім паверсе, а на першым. Такім мне ўяўляецца ход падзей.

І на хвіліну ўзнікла ненатуральная, як у сне, цішыня. Яе разбурыў голас Дамініка Плятара.

— Пан Чык робіць захады супраць мяне і Фрыдэрыка, але як пан вытлумачыць матывы злачынстваў?

— Цікавая версія, — следчы сам наліў сабе і ўзняў чарку з каньяком. — Пан Чык арганізаваў факты, ды не хапае самага істотнага, не хапае матываў злачынства, каб каго-небудзь абвінаваціць у гэтых жорсткіх злачынствах, неабходна ведаць, нашто ён гэта зрабіў?

— Не ведаю, наколькі сур'ёзна паставяцца да гэтай версіі судовыя ўстановы, але я выкажу свае меркаванні, — не надта ахвотна пачаў Бруна Чык. — Звычайна злачынца забівае ахвяру сыходзячы з нейкіх пэўных матываў, але не выключаецца ідэя нематываванага забойства, калі злачынца забівае першую ахвяру, каб парушыць логіку следства і схаваць матывы наступнага злачынства. Ствараецца прэцэдэнт, у якім першы гіне сведка злачынства, а потым ахвяра, а не наадварот. Скажам, нехта Ікс збіраецца забіць ці нейкім іншым чынам знішчыць Казіміра Кушаля, і гэты Ікс падпілюе такі момант, калі Казіміра можна выставіць у якасці або, у лепшым разе, сведкі, або нават забойцы. Ікс удае, што спрабуе наладзіць свята, падбівае Казіміра

пайсці пераапануцца, бярэ са сцяны ў бильярднай алебарду і аддае яе Казіміру, а сам узбройваецца паляўнічым нажом. Калі Казімір праз левую алькежу падымаецца да сябе, то Ікс крыху пасоўвае фісгармонію, становіцца на інструмент і, падцягнуўшыся на балясінах, апынаецца на антрэсолях. На калідоры другога паверха Ікс заўважае, што Казімір пакінуў алебарду з зоркаю каля дзвярэй. Вось дык пашанцавала! Магчыма, у гэты момант узнікла ідэя стварыць прэцэдэнт нематываванага злачынства, магчыма, план гэтага злачынства быў складзены яшчэ нанізе. Мне здаецца, што, так ці інакш, Ікс крыху павагаўся ў сумненнях, калі ўбачыў алебарду, як лепш выкарыстаць такі падарунак ад д'ябла. Ікс бярэ алебарду і засякае Вінцэнта. Забойцу неабходна адзначыць час злачынства, каб выклікаць падазрэнні на Казіміра, і ён падпальвае Вінцэнтаў пакой. Тым жа шляхам Ікс вяртаецца ў залу. А следства пачынае раскручвацца ў памылковым кірунку і заходзіць у тупік. Следчы, пан Сокал, не ведае, каго абвінаваціць — Казіміра ці Рафала, не знаходзіць матываў. Ікс пачынае дзейнічаць ізноў. Гэтым разам ён скарыстоўвае той паляўнічы нож, якім збіраўся забіць першую ахвяру, каб не падварнулася алебарда. Выпадкова Ікс сустракаецца ў бібліятэцы з Казімірам. Ён дзейнічае не разважаючы, імгненна з'яўляецца думка выкарыстаць выпадковую сустрэчу. Ікс забівае Казіміра і выкідае труп праз акно. Ён спадзяецца на тое, што следчы вытлумачыць знікненне Казіміра як уцёкі. Казіміра няма — значыць, ён уцёк ад следства і правасуддзя, але гэтага не атрымалася, мы знайшлі нябожчыка, і пан Сокал абвінаваціў у злачынстве Рафала.

У мяне адразу выклікалі сумненне два ўзаемавыключныя факты: алебарда як сродак злачынства і падпалены пакой. Казімір узяў алебарду ва ўсіх на вачах, і калі б ён сам выкарыстаў яе такім чынам, то ніколі не стаў бы падпальваць пакой і чакаць, покуль заўважаць

дым і смурод. Па логіцы, Казімір або не падпальваў бы пакой, або не карыстаўся б такой прыкметнай зброяй.

Прыблізна гэтыя ж развагі непакоілі пана Сокала, і ён марудзіў з арыштам Казіміра.

Бруна Чык перарваў прамову, запаліў папяросу і, зацягнуўшыся тытунёвым дымам, прайшоўся па пакоі. Доберманы каля фатэля Ганны Кастравіцкай напружана павялі галовамі. Гаспадыня паправіла шаль і папрасіла пана Адама наліць ёй кілішак віна. Бразнуў сталёвымі бранзалетамі Рафал, але следчы не спяшаўся здымаць з яго кайданкі, адно лагодна паляпаў яго па плячы, быццам супакойваючы, што ўсё высветліцца. Дамінік моўчкі піў каньяк, а Фрыдэрык, сашчаміўшы пальцы на патыліцы, фамільярна разваліўся на канапе. Усе застылі ў чаканні развязкі.

— Усё тое, што я раскажаў, магло б існаваць на тым жа ўзроўні, як і версія пана Сокала, калі б я не паспеў пагаварыць з Казімірам Кушалем. Праўда, ён не ўспрымаў пагрозу як рэальную небяспеку, але падзяліўся са мною сваімі развагамі. Ён збіраўся напісаць літаратурны пантэон славянскіх Багоў, стварыць у сваім родзе Святое Пісанне беларускай міфалогіі. Гэтыя намаганні пачынаючага літаратара ўзбудзілі юнацкі тэмперамент ягоных сяброў. На глебе рэлігійных перакананняў і моцна падагрэтыя віном сябры пасварыліся. Для Казіміра гэтая спрэчка не было прынцыповай. Хвароба рэлігійнага фанатызму не разбурыла ягонай свядомасці. Я не буду пераказваць усё, што мне давялося пачуць, але гэтага было дастаткова, каб зрабіць наступнае адкрыццё. Забойства Казіміра Кушала мела рэлігійны матывы. Руку забойцы скіраваў рэлігійны псіхоз. Рэлігія, нават нацыянальная, ды якая заўгодна, здатная ператварыць чалавека ў вар'ята.

Фрыдэрык саскочыў з канапы і спыніўся каля Дамініка, што круціў у доўгіх пальцах шкляную чарку.

— Ты забіў Вінцэнта і Казіміра! — не вытрымаў

Фрыдэрык і, схапіўшы за пінжак, паставіў на ногі расплаўленага каньяком, быццам пластылінавага, Дамініка. Ягоны шкляны позірк слізгануў па Фрыдэрыку і скіраваўся ў падлогу. — Ты гэта зрабіў?! — крыкнуў Фрыдэрык і ўдарыў кулаком яму ў твар. Дамінік, што і так ледзь трымаўся на нагах, упаў на дыван. Багдан Сокал пераскочыў праз перакуленае крэсла і схапіў Фрыдэрыка за руку.

— Супакойцеся, пан Фрыдэрык, — загадаў следчы, — усё вырашыць суд, — следчы дапамог Дамініку падняцца і зняў з Рафала кайданкі.

Раніцою Багдан Сокал павёз Дамініка Плятара ў мястэчка, але па дарозе Дамінік збіў следчага і выкінуў з машыны. Ён зняў кайданкі і з'ехаў на старой «татры» ў невядомым напрамку. Болей у тых мясцінах ніхто яго не бачыў.

* * *

Бруна Чык вярнуўся ў Вільню і толькі праз восем гадоў, улетку 1944 года, выпадкова заўважыў маладога мужчыну ў вайсковым фрэнчы, што выбег перад ім з брамы гатычнага будынка і заскочыў у чорную машыну. Малады афіцэр некуды спяшаўся і не звярнуў увагі на Бруна Чыка. Машына хутка знікла за рагом. Бруна Чык доўга не мог успомніць, дзе ён бачыў гэты знаёмы, мужны, гарбаносы твар. Але пазней памяць старога эксперта аднавіла друзгеніцкую трагедыю, і ён прыгадаў Дамініка Плятара.

Гэта здарылася на пачатку ліпеня, якраз у той час, калі Вільня нікому не належала. Эксперт дакладна не разгледзеў, у якую форму быў апрануты Дамінік Плятар.

— Кроў?! Ты парэзаў
руку? — Вольга Папель-

ская спалохана глядзела на мужа. Дацэнт Папельскі стаяў у калідоры, апрануты ў вузкае шэрае паліто і чорны фетравы капялюш. У перадпакоі яго чакалі Бруна Чык і Язэп Чарота з жонкаю Галінай. Папельскі са здзіўленнем на твары паглядзеў на сваю акрываўленую далонь.

— Няўжо сапраўды? — ён леваю рукою паспрабаваў выцягнуць насоўку з правай кішэні паліто. — Я нават не заўважыў.

Жонка прапанавала яму белую хустачку, і ён асцярожна прыклаў тонкую тканіну да растапыраных пальцаў.

— Што здарылася? — Галіна зазірнула ў калідор.

— Раман парэзаў руку, — адказала Вольга і пабегла на кухню па аптэчку. Папельскі зайшоў у ванную і падставіў руку пад струмень халоднай вады. Рудая вадкасць завіравала ў ракавіне.

— Што з рукою? — Вольга трымала ў руках скрыначку з лекамі.

— Нічога, — Папельскі паказаў жонцы руку, — я не параніўся, а недзе запэцкаўся крывёю.

— Дзе ж гэта ты мог запэцкацца? — Вольга з недаверам глядзела на мужа. Ён паціснуў плячыма, паправіў капялюш і рушыў на калідор. Папельскі спыніўся каля чамадана і механічна адзначыў час: да цягніка Мінск — Мюнхен заставалася болей за гадзіну. Бруна Чык з Язэпам і Галінай Чаротамі праводзілі калегу Рамана Папельскага, дацэнта педінстытута, у доўгую

замежную камандзіроўку. Адзін з германскіх універсітэтаў запрасіў Рамана прачытаць курс лекцый і папрацаваць год на кафедры. Вольга заставалася з дзецьмі і не збіралася на вакзал.

Колькі хвілін Раман разгублена разглядаў вострыя мыскі сваіх модных чаравікаў. Шырокія палі капелюша закрывалі палову твару, і жонка не бачыла ягоных вачэй. Нарэшце Раман узняў голаў і павярнуўся да Бруна Чыка.

— Я заходзіў у дзіцячы пакой, — у распачы вымавіў Папельскі і зноў схіліў галаву.

Бруна Чык нічога не адказаў. Вольга моўчкі глядзела на мужа.

— Што з рукою? — Язэп Чарота выйшаў на калідор. Яму ніхто не паспеў адказаць. Раман рэзка павярнуўся, піхнуў дзверы і рушыў у гасцёўню. Ён ледзь не зачпіў круглы, не прыбраны пасля банкета стол, абмінуў мяккі скураны фатэль і знік за дзвярыма дзіцячага пакоя. Вольга кінулася следам за мужам. За ёю праз гасцёўню прайшлі Бруна Чык і Язэп Чарота. Галіна вырашыла пачакаць на калідоры.

Раман ускінуў руку да выключальніка і запаліў святло. На вузкай канапе, засланай каляроваю бялізнай, падскочыла адзінаццацігадовая Віка.

Побач у дзеравянай калысцы нерухома ляжала шасцімесячная Дануся. Тонкая дзіцячая шыя была рассечана глыбокім няроўным шнарам, па краях якога звісалі гранатавыя згусткі крыві. Пачарнелыя матузкі каптурка сцягвалі закінутае дагары падбароддзе. Відавочна, Дануся была нежывой. Стракатая вярблюджая коўдра, наскрозь набрынялая крывёю, закрывала тулава дзяўчынкі. Віка зазірнула ў калыску да сястры і ўголос заплакала. Раман Папельскі знерухомеў каля дзвярэй. Маці кінулася да дзяцей, але яе схпіў за руку Бруна Чык і вывеў з пакоя.

— Нічога не чапайце і выйдзіце ўсе ў гасцёўню, — з металам у голасе загадаў Бруна.

У спачывальні Бруна Чык сілаю паклаў Вольгу ў лажак. Яна некалькі разоў спрабавала вырвацца і ўцячы. Ён моцна трымаў яе за рукі. На яе збялелым твары адбіваліся жах і шаленства, яна нават не крычала. Бруна знайшоў у аптэцы канвалютку супакаіцельнага, выціснуў на далонь чатыры таблеткі і прымусіў Вольгу прыняць лекі.

Галіна прывяла ў спачывальню Віку, якая бесперапынна хлюпала чырвоным носам і хуталася ў крацясты плед.

— Як там Раман? — спытаў Бруна Чык.

— Трымаецца мужа, — Галіна паспела скінуць футравы жакет і была ў доўгай вечаровай сукенцы.

— Што ён робіць?

— Відаць, пайшоў у кабінет тэлефанаваць, — Галіна паводзіла сябе быццам нічога не здарылася, адно крыху выдаваў голас, што зрываўся і пачынаў дрыжаць, як расстроеная скрыпичная струна. Віка прыціснулася да маці.

— Пасядзі з імі, — Бруна Чык устаў і выйшаў у гасцёўню, дзе сутыкнуўся з перапалоханым Язэпам.

Тым часам Раман Папельскі схіліўся над тэлефонам. Ягоная цяжкая рука прыціснула да стала электронны апарат. На імгненне Раман задумаўся, позірк слізгануў па стэлажах і спыніўся на стосе старых газет пад часопісным столікам. Раман накруціў на далонь чырвоны тэлефонны дрот і вырваў з апарата. Задушлівая млявасць, што навальвалася на Рамана, адышла на другі план. Галава, цяжкая, як пудова гіра, ператваралася ў гумовы паветраны шарык. Раман спрытна прагартваў старыя газеты і сунуў у бакавую кішэнь патрэбны яму нумар. З-пад пляскатай канапы ён выцягнуў на сярэдзіну пакоя прамакутную, падобную да цынкавай вайскавай дамавіны, металічную скрыню. Накрываўка скрыні

была запарушана тоўстым слоём пылу. Кароткі ключ з мяккай латуні ледзь не зламаўся ў замку, якім даўно ніхто не карыстаўся. Раман пакінуў пагнуты ключ у накрыўцы і дастаў са скрыні загорнуты ў скураную похву фінскі карабін. На кароткай рулі блішчалі кроплі алею, драўляны прыклад упрыгожвалі срэбныя бляшкі. Затвор плаўна выкінуў магазін. Раман зачапіў у скрыні жменю патронаў і ўстаіў у абойму спачатку адзін, затым, пасля кароткіх разваг, яшчэ чатыры патроны. Астатнія ўкінуў у кішэню. Карабін перайшоў да Рамана Папельскага ў спадчыну ад цесця, Вользінага бацькі, вядомага вучонага і акадэміка. Раней у скрыні разам з карабінам ляжалі: пісталет ТТ і шыкоўная нямецкая стрэльба з вертыкальнымі рулямі. Пісталет пасля смерці акадэміка Папельскія здалі, стрэльбу падарылі дырэктару інстытута, у якім працавала Вольга, а карабін пакінулі сабе.

Да гэтага вечара Раманава жыццё складалася надзіва выдатна. На кафедры сярод выкладчыкаў ён не вызначаўся ні асаблівымі здольнасцямі да навукі, ні розумам, ні арыгінальнасцю. Ягонае постаць, сапсаваная штангаю ў цяжкаатлетычных залах, нагадвала экзатычнага мядзведзя. Але, ажаніўшыся на дачцэ акадэміка, ён хутка абараніўся і дзякуючы старым сувязям цешчы прымяраўся да крэсла загадчыка кафедры. У свае трыццаць сем год ён меў усё, аб чым некалі марыў: шыкоўную машыну, вялікую, як ангар, кватэру з антыкварнаю мэбляю і сталовым срэбрам, прэстыжную ступень дацэнта і прыгажуню-жонку з вышэйшага свету.

Раман схаваў карабін за паліто і, прытрымліваючы рукою рулю, выйшаў у гасцёўню. За круглым сталом у шапцы і цёплай куртцы сядзеў худы і востры, як цвік, Язэп Чарота. На канапе валяліся паліто Бруна Чыка і футравы жакет Галіны.

— Дзе пан Бруна? — Раман цяжкім поглядам зме-

рыў Язэпа. Яны вучыліся на адным курсе, разам паступілі ў аспірантуру, разам працавалі, але ніколі асабліва не сябравалі. Дробны, з тонкай гусінай шыяй і вострым носам, у рагавых акулярах Язэп Чарота чымсьці раздражняў манументальнага Папельскага. Раман не выносіў ягонай штучнай усмешкі, што заўсёды блыталася ў рудой барадзе. Усё ў Язэпа здавалася Раману штучным і дробным. Але гэта было раней. Цяпер Раман глядзеў на перапалоханага Язэпа, як на маленькага драпежнага звярка, нахшталт пацука, які трапіў у пастку.

— Ён у Данусі,— Язэп паказаў рукою на дзверы дзіцячага пакоя і зразумеў па Раманавым твары, што не варта было ўзгадваць імя ягонай дачкі.

— Ты патэлефанаваў, выклікаў следчых? — спытаў Язэп.

— Не,— Раман скіраваўся да калідора.

— Чаму?

— Тэлефон не працуе,— Раман выйшаў у перадпакой і замкнуў уваходныя дзверы. Вяртаючыся ў гасцёўню, ён расчыніў сабраны ў дарогу чамадан і дастаў калекцыйную пляшку «Белавежскай». Ён ведаў, што ўжо нікуды не паедзе. Калі прыйшло запрашэнне папрацаваць год у Германіі, ён спачатку ўзрадаваўся, а потым пачаў пабойвацца, што там выкрыюць ягоную няздатнасць да вялікай навукі, да таго ж год, у ягоным узросце, занадта вялікая адлегласць часу, здатная істотна паўплываць на ўсё астатняе жыццё: а яму не хацелася разбураць той утульны і зручны дабрабыт, які ўдалося стварыць вакол сябе. Але Вольга і яе сваякі настойвалі, і ён даў згоду ехаць у Германію. Папельскія замовілі рэстаран і наладзілі неафіцыйны банкет. Сёння з раніцы Раман Папельскі нікога не хацеў бачыць, пасля банкету пабольвала галава, і апошні вечар ён вырашыў правесці з сям'ёю. Адзіным чалавекам, якога Раман запрасіў на вячэру, быў доктар Бруна Чык, былы Раманаў настаў-

нік. У студэнцкія гады Раман быў зачараваны рознабачковымі талентамі старога пана Чыка, якога паважаў не толькі як выкшталцонага навукоўца, але і чалавека ва ўсіх адносінах вартага захаплення. Бруна Чык неахвотна прыняў запрашэнне Папельскага і толькі з павагі да Вользінага бацькі, з якім некалі сябраваў, не адмовіўся наведаць ягоны дом. У апошні момант, калі ўжо нічога нельга было змяніць, Вольга паведаміла Раману, што запрасіла Язэпа і Галіну Чаротаў. Раман злаваў, але хутка супакоіўся і вырашыў не псаваць сабе настрою ў апошні вечар.

Раман піхнуў плячом дзверы гасцёўні. У левай руцэ ён трымаў рыльца «Белавежскай», правая сціскала цаўё карабіна. Чарота ўскочыў з-за стала і хацеў быў нешта вымавіць, але яго перапыніў рэзкі голас Рамана:

— Дзе пан Бруна? — Раман паставіў бутэльку на стол і скіраваў рулю карабіна ў бок Чароты. — Ты не скачы тут, не трапячыся, — загадаў ён знямеламу Язэпу. З дзіцячага пакоя выйшаў Бруна Чык.

— Што здарылася? — ён памкнуўся да Папельскага, але той павярнуў да яго рулю карабіна.

— Нічога, я зараз усё растлумачу, — Раман кіўнуў карабінам у бок фатэлі, — сядайце, калі ласка, і не хвалюйцеся, вам нічога не пагражае, але не раю да мяне падыходзіць, я і без зброі ўсіх вас разам узятых пакладу.

Бруна Чык сеў за стол і звярнуўся да Рамана:

— Я знайшоў пад люлькаю нож з чорным загартаваным лязом і касцяной ручкаю. Я не дакранаўся да яго, пакінуў следчым.

— Гэта бухарскі клінок, я некалі з Узбекістана прывёз, — Раман адкаркаваў бутэльку і выпіў запар дзве поўныя чаркі гарэлкі. — Следчым у гэтай справе буду я! — Раман звярнуўся да Язэпа, які стаяў поруч з Бруна Чыкам. — Забілі маю дачку ў маім доме. Чаму я павінен перадаваць сваю справу нейкаму невядомаму мне

следчаму? На што мне спадзявацца? Што нейкі выпадковы следчы правядзе следства лепей за мяне, а потым невядомы выпадковы суддзя вынесе справядлівы прысуд? І следчым і суддзям на нас напляваць. Хто мы ім? Ніхто. Ім напляваць на Данусю, якой у калысцы перарэзалі шыю, на бацькоў, што да скону не даруюць сабе,— Раман прапанаваў чарку «Белавежскай» Бруна Чыку, але той у адказ захітаў галавою, і Раман выпіў сам.

— Хто-небудзь з вас ведае асабіста хаця б аднаго следчага ці аднаго суддзю? Гэта ж ідыёты, і я не збіраюся з імі звязвацца. Я не буду перадаваць сваю справу ненадзейным людзям. Я сам правяду следства, і вынесу прысуд, і здзейсню свой прысуд тут, на месцы. Данусю забіў нехта з вас. Кватэра была замкнёнай, ніхто не мог незаўважным прайсці з вуліцы ў дзіцячы пакой і незаўважна выйсці. Гэта факт. Трэба сыходзіць з таго, што забойца знаходзіцца сярод вас. А колькі вас — трое. Што тут шукаць. Я ведаю, хто забіў Данусю. Няхай потым судзяць мяне. Мне горш не будзе. Мне зараз прасцей самому задавіцца, чым потым каяцца ўсё жыццё, што выпусціў забойцу сваёй дачкі. Каб у апошні момант я не зайшоў на развітанне да дзяцей, то ў забойцы быў шанц уцячы. Я схіліўся над Данусяй, калі яна ўжо была нежывой, у цемры я не заўважыў крыві, але калі папраўляў коўдру, то на руцэ засталася кроў. Добра, што Вольга на калідоры агледзела, і я здагадаўся.

— Нас шасцёра,— Рамана перабіў Бруна Чык.

— Што, пан Бруна лічыць, што я забіў сваю дачку ці, можа, гэта зрабіла маці? — Раман паказаў карабінам на дзверы спачывальні.

Жонку ён ніколі асабліва не любіў, але ставіўся да яе як да правадніка, што адчыніў дзверы Эдэмскага саду. Раман дараваў Вользе яе бясконцыя раманы і любоўныя інтрыжкі. Яна дазваляла сабе, не хаваючыся ад Рамана, наведваць тэатры і вечарыны ў кампаніі лаве-

ласаў. Раман здагадаўся, што Вольга пагарджае ім, як істотай ніжэйшага гатунку, і невядома з якіх меркаванняў пражыла з ім дванаццаць год. Высокая прыгажуня, з кропляй азіяцкай крыві і англійскім тэмпераментам, здраджвала Раману ледзь не ў яго на вачах, але ён і не думаў пра развод. Вольга ведала, што ягонае ўяўленне аб сямейным шчасці абмяжоўваецца камфартальным бытам і дзецьмі. Гаспадаркай і дзецьмі ў сям'і Папельскіх займаўся Раман. Дзеля сваіх дзяўчат ён дараваў іхняй маці ўсе яе авантурныя прыгоды. Вольга і не шукала сабе лепшага мужа. Флегматычны характар, разважлівасць і практычнасць Рамана цалкам яе задавальнялі.

Са спачывальні выглянула Галіна. Яна не звярнула ўвагі на карабін, што ляжаў на стале, і шэптам паведміла:

— Віка заснула, і Вольга, здаецца, супакоілася.

— Прывядзі сюды Віку! — загадаў Раман.

— Ты што, ашалеў, я ж казалі — яна спіць!

Галіна збіралася яшчэ нешта сказаць, але ўбачыла карабін і ўтаропілася ў Папельскага.

— Прывядзі Віку, яна павінна была бачыць забойцу. Мы яе распытаем.

Галіна знікла ў спачывальні і праз пару хвілін, за якія Раман яшчэ паспеў выпіць чарку, прывяла ў гасцёўню дзяўчынку. Прыпухлыя павекі прымружыліся ад яркага святла, але чорныя вочы паблісквалі, як вугольчыкі. Віка хуталася ў клятчасты плед, з-пад доўгай сарочкі тырчалі вялікія, відаць, Раманавы, пантофлі.

— Як там маці? — спытаў Раман.

Дзяўчынка моўчкі паціснула плячыма і паправіла плед.

— Ты ўжо вялікая і павінна трымацца як дарослы чалавек. Таму я хачу цябе спытаць, хто заходзіў да вас у пакой і падыходзіў да калыскі?

— Я спала.

- Ты не прачнулася, калі ён забіваў Данусю?
- Прачнулася.
- Хто гэта быў?
- Я не разгледзела, бо было цёмна.
- Але ж ты некага бачыла, хаця б абрысы?
- Так, але я не звярнула ўвагі і зноў заснула.
- Гэта быў мужчына ці жанчына?
- Мужчына, я спачатку падумала, што гэта быў ты.
- Дзякуй, Віка, ідзі кладзіся да мамы і спі.

Дзяўчынка павярнулася і, пацягнуўшы па падлозе рог пледа, пайшла ў спачывальню. Калі за ёй зачыніліся дзверы, Галіна не вытрымала і кінулася да Рамана.

— Супакойся,— Язэп схапіў жонку і адцягнуў ад стала,— ён звар'яцеў.

— Трэба выклікаць следчых і «хуткую дапамогу»,— Галіна памкнулася на калідор, але Язэп утрымаў яе за руку.

— Ты што, не бачыш, ён звар'яцеў!

Яна паспрабавала вызваліцца ад мужа.

— На, выпі і супакойся,— Раман наліў «Белавежскай» і працягнуў жанчыне чарку. Галіна схапіла чарку і маленькімі глыткамі выпіла бурштынавы напой.

— Маю дачку забіў нехта з вас, і я здагадваюся, хто гэта зрабіў,— Раман дастаў з кішэні газету і перадаў Бруна Чыку.— Некалі, з месяц таму, я прачытаў артыкул, і ён мяне страшэнна ўразіў. Стрэл у судовай зале! Два падонкі згвалцілі і забілі дзяўчынку. Адному далі дзесяць год, другому — восем, таму што яны непаўналетнія. А бацька дзяўчынкі, пасля таго як пачуў такі прысуд, выхапіў пісталет і ў судовай зале застрэліў абодвух. Я тады вырашыў, што на ягоным месцы зрабіў бы тое ж самае. Каб з маімі дзецьмі такое здарылася, я забіў бы свалату на месцы. Потым я здагадаўся, што нельга такое браць да галавы, а цяпер вось бачу, наклікаў бяду.

Раман падняў карабін і праверыў затвор, потым

нетаропка падняўся з-за стала і скіраваў рулю карабіна на Язэпа Чароту.

— Гэта ты, Язэп, забіў маю Данусю, і я ведаю, з-за чаго ты гэта зрабіў: з зайздрасці! Ты ўсё жыццё мне зайздросціў. Яшчэ са студэнцкіх часоў. Што мяне дзеўкі кахалі, а на цябе, здыхату, ніхто ўвагі не звяртаў. Ты мне тады забараніў у наш пакой дзевак прыводзіць, я ж бачыў, што ты гэта з зайздрасці злаваў. А калі я дачку акадэміка за жонку ўзяў, ты месяц са мною гаварыць не хацеў. І на вяселле да нас не прыйшоў. І абараніў дысертацыю я раней за цябе. І ўсё ў мяне ёсць. А цяпер дык павінен быў у Германію ехаць, і ты ізноў пазайздросціў!

Данусю забілі бухарскім клінком, я адразу заўважыў яго пад калыскай. Удзень клінок ляжаў на кухні ў буфеце, а пад час вячэры я прыкмеціў, як ты, Язэп, некалькі разоў выходзіў на кухню, і потым, калі я ў кабінеце паказваў пану Чыку сямейны альбом, ты ізноў на кухні аціраўся і ў ванную заходзіў, відаць, рукі мыў.

— Калі ты, Раман, апошні раз бачыў гэты клінок у буфеце? — маналог перабіў Бруна Чык. Раман павярнуўся да яго і на імгненне задумаўся.

— Ды нават пад час вячэры я браў у буфеце штопар, і ў шуфлядцы валяўся клінок.

Раман хацеў быў наліць сабе чарку і перахапіў цаўе карабіна леваю рукою, але ў гэты момант Язэпава рука зачাপіла на сталі тонкае рыльца бронзавай вазы. Раман не паспеў ухіліцца. Ваза збіла ягоны капялюш і адскочыла на стол, раструсчыўшы пару талерак. Раман выпусціў карабін, паваліўся і выпрастаўся на паркеце. З-пад валасоў, што прыліплі да лба, праступіла чырвоная пляма.

— Трэба звязаць яго, пакуль ён не апрытомнеў, — Язэп выцягнуў пас і перацягнуў Раманавы рукі. Бруна Чык разрадзіў карабін.

— Ён вар'ят,— зацягваючы вузел на пасе, ускрыкнуў Язэп.

— Гэта ж ён сам Данусю забіў,— Язэп павярнуўся да пана Чыка.— На кафедры, калі даведаліся, што Вольга зацяжарала, адразу ж плётку пусцілі. А потым, як нарадзілася дзяўчынка, дык смяяцца пачалі і кпілі з яго. Раман чарнавокі і Вольга, як цыганка, а Дануся была беленькая, як анёл. Вядома, у твар яму ніхто нічога не казаў, але ўсе ж ведалі, што Вольга каханкаў мяняе як пальчаткі — кожны сезон новы кавалер. Ды што тут казаць, і я да Вольгі заляцаўся, і сёння на кухні з ёю не толькі каву варыў.

Галіна наводмаш ляснула мужа далонню, выбегла з гасцёўні і зачынілася ў ваннай. Язэп нервова падняў з падлогі акулера.

— Раман даведаўся, што Дануся не ягоная дачка. Ён вырашыў мяне ў гэтым забойстве абвінаваціць, а ў самога рукі ў крывы былі. Ды хто паверыць, што ён коўдру папраўляў і не заўважыў крыві? І хто, апроч яго, да дзяцей хадзіў?

Раман заварушыўся на падлозе, паспрабаваў выслабаныя рукі.

— Ты, Язэп, жыць болей не будзеш,— ён напаяў спіснутыя кулакі, і пад скурай надуліся пераціснутыя пасам жылы. Бруна Чык дапамог Раману сесці ў фатэль.

— Цяпер паслухайце мяне,— Бруна Чык цвёрдай хадю выйшаў на сярэдзіну пакоя. У чорным гарнітуры і заўсёднай стужкай матылька пад накрухмаленым каўнерыкам белай кашулі ён нагадваў лютэранскага святара. Сівыя валасы срэбным німбама аблямоўвалі вісок і лоб. Ён звярнуўся да Рамана Папельскага: — Ты хацеў быць суддзёю і катам? Ты прагнуў пакараць забойцу? Цябе чакае горкае расчараванне, ты не адпомсціш за смерць Данусі.

Цяжка паверыць у тое, што вам давядзецца пачуць,

але іншага выйсця няма. Я пачну здалёк. Яшчэ старажытны філосаф, аўтар вавілонскіх паданняў і егіпецкіх манускрыптаў, адкрыў, што першае забойства на зямлі з-за любові да Бога, — па старой прафесарскай звычцы Бруна Чык любіў услых разважаць і падоўгу гаварыць: — Лёгка давесці, што любоў з'яўляецца асноўным матывам усіх чалавечых грахоў. Любоўю да Радзімы кіруюцца палітычныя злачынствы, на любові да бацькоўскай зямлі ўзрастае і фашызм. Любоў да чалавека — культавую тыранію. Любоў да жыцця стварае прыгнёт. Не грошы і не матэрыяльныя інтарэсы зачароўваюць габсэкаў, а любоў да золата, дзе вырашальным з'яўляецца пачуццё, а другасным — аб'ект пачуцця. Асноўным стымулам чалавечых паводзін трэба лічыць не жаданне жэрці і памнажацца, а любоў да свайго Я. Ты, Раман, любіў сваіх дзяцей болей за сваё жыццё, а твае дзеці любілі цябе. Вось дзе хаваецца матыў трагедыі. Я прыйшоў да высновы, што злачынствы выкрываюцца не пошукамі шляхоў нянавісці, а праз пошукі любові. Забойца — заўсёды ўлюблёны чалавек. У ахвяры і ката звычайна супадаюць пачуццёвыя аб'екты. Гэта не аксіёма, але даволі распаўсюджаная формула злачынства. Узгадайце паданне пра Каіна і Авеля.

Раман, схіліўшы долу акрываўлены твар, зацята маўчаў. Язэп хмыкнуў пад нос і кіўнуў у адказ.

— Я прыгадаю, — Бруна Чык, склаўшы рукі на грудзях, прайшоўся па пакоі. — Заўважыў Бог падарунак Авеля, а брата ягонага Каіна не заўважыў. І агарнуў смутак Каіна. І спытаў Бог у Каіна, чаму ты засмуціўся? І не адказаў Каін. А калі быў з братам сваім Авелем у полі, то паўстаў на Авеля і забіў брата свайго. І спытаў Бог у Каіна: «Дзе брат твой, Апель?» Адказаў Каін: «Не ведаю, хіба я пастух брату свайму». І сказаў Бог: «Што ты зрабіў?» І пазначыў Каіна знакам, — Бруна Чык спыніўся каля фатэлі і схіліўся над Папельскім.

— Раман, ты і Вольга шмат увагі аддавалі маленькай Данусі і перасталі заўважаць старэйшую Віку. Але яна яшчэ дзіця. Гэта яна з любові да бацькоў прыраўнавала сястру і, покуль мы вячэралі, забіла немаўля. Дастаткова паглядзець на няроўны шнар, што застаўся на шыі нябожчыцы, такі след пакіне толькі слабая дзіцячая рука.

Бруна Чык развязаў скамянелага Рамана.

— Раман, ідзі ў спачывальню і паглядзі, што хавала твая дачка пад пледам?

Папельскі, хістаючыся, як на гумовых нагах, пасунаўся з гасцёўні. Пад жончыным ложкам ён намацаў выключальнік бра і запаліў святло. Віка ў сне абдымала і ціснулася да маці. Вольга ляжала з расплюшчанымі вачыма. Раман схіліўся над дачкою і адварнуў рог пледа. На Вічынай сарочцы, як дзіркі, запякліся плямы крыві.

— Ты ведаеш? — Раман павярнуўся тварам да жонкі і сутыкнуўся позіркам з яе невідучымі вачыма.

— Так,— адказала Вольга.

Дух, шнурок, кандзед, дзед...

«Дух» Дзень добры, Мама, Бронік
і Ліда.

У мяне ўсё добра. Сёння прыняў прысягу. Увечары прышыў на х/б пару чырвоных пагонаў. лепш бы чорныя ці яшчэ лепш блакітныя, але чырвоныя таксама сыдуць. Кажуць, з чырвонымі пагонамі блага звальняюцца — «зэкі» розныя чапляюцца па дарозе. Танкісты з суседняй брыгады называюць нас мухаморамі, а мы іх — мазутаю.

Надвор'е ў нас тут добрае, толькі клімат благі. Мазалі на нагах не гоцяцца, а гніюць. І шнары не гоцяцца на руках і галаве. «Дзяды» гавораць, што благая вада, у ёй не хапае мінералаў, солі і вітамінаў, крышацца зубы. Зампаліт на занятках расказваў, што ў войску зубы жалезныя ўстаўляюць без чэргаў і задарма і акуляры, у каго слабы зрок, адны на паўгода па заявах выдаюць.

Ноччу «дзяды» нам растлумачылі «палітыку», так у войску называюцца адносіны паміж «маладымі» і «старымі». Добра, што не паспелі яшчэ падпісаць боты і форму — усё хлоркаю. У нас на падкладках павінны быць выпалены хлоркаю нумар вайсковага білета, прозвішча і дата, каб маёр бачыў, што ў нас ніхто нічога не забірае. Ватоўкі падпісваюцца на каўнярах, на кішэнях і на падкладках. Маю ватоўку ўзяў сабе кандзед Вася Мінгазаў, а калі я праслужу год, то ў мяне таксама будзе ўсё новае.

Радавы Мікалай.
Да загаду — 702 дні.

Пасля адбою сяржант Малінін скінуў боты і расшпіліў рэмень. З-пад фрэнча вывалілася пляскатая гумовая

грэлка. Радавы Насякайла лоўка яе падхапіў і адкаркаваў.

— Самагон? — спытаў Насякайла і панюхаў рыльца грэлки.

— Спінт! — адказаў Малінін. Да кампаніі далучыўся радавы Кухілава.

— Тэхнічны? — пацікавіўся ён. Малінін не адказаў, а штурхнуў ложка.

— Гуза! Прынясі тры кубкі.

Радавы Гузарэвіч, які ўжо распрануўся і паспеў легчы, саскочыў з ложка на другім ярусе і пабег па кубкі. А Кухілава тым часам узяў грэлку і паспрабаваў зрабіць глыток з рыльца. Празрыстая вадкасць плюхнула яму ў твар і пабегла па барадзе. Кухілава закруціў галавою і праз спіснутыя вусны адзначыў:

— Тэхнічны.

Гузарэвіч прынёс тры кубкі. «Дзембеля» разлілі і выпілі спірт.

Сяржант Малінін распрануўся, лёг і дзвюма нагамі ўдарыў па панцырнай сетцы другога яруса.

— Гуза! Злётай у сталоўку і прынясі чаго-небудзь смачненькага!

Радавы Гузарэвіч бязгучна саскочыў уніз і пачаў нацягваць нагавіцы.

— Гузарэвіч! На месца! — пачуў ён загад радавога Кухілавы, які адразу дадаў: — Гуза пападзецца, сёння адказны па часці маёр Скотнікаў, а ты, Маліна, заўтра паедзеш на губу!

Гузарэвіч акуратна паклаў нагавіцы на зэдлік, залез на другі ярус і лёг. Праз хвіліну ён зноў пачуў голас сяржанта Малініна:

— Гуза! Ідзі і прынясі дзембелю чаго-небудзь смачненькага.

Гузарэвіч асцярожна саскочыў з ложка.

— Ляжаць! — загадаў Кухілава. Гузарэвіч упаў на падлогу.

— Заб'ю,— спакойна адзначыў Малінін, і Гузарэвіч устаў.

— Дух! Адбой! — закрычаў Кухілава. «Дух» Гузарэвіч імгненна залез на другі ярус і схаваўся пад коўдраю.

— Калі я ўстану, ты заўтра не прачнешся,— быццам сам сабе прашаптаў Малінін. Гузарэвіч скінуў коўдру і сеў на ложку.

— Я сказаў не варушыцца!

Гузарэвіч лёг, але паверх коўдры.

Сяржант Малінін устаў, схпіў Гузарэвіча за вуха і крыкнуў:

— Устаць! Рукі за галаву, тварам да сцяны!

«Дух» выканаў загад.

— Маліна! Пачакай, хадзі сюды! — паклікаў радавы Насякайла.— І ты, Гуза, хадзі сюды! — Яны падышлі да ложка Насякайлы. Малінін сеў. Гузарэвіч стаяў, прыціскаючы кулак да кальсонаў.

— Гуза, ты некалі раней на трамбоне граў?

— На саксафоне,— адказаў Гузарэвіч.

— Добра, вазьмі кубак, набяры вады і пабудзі Васю Мінгазава. Ты скажы яму: «Дазвольце, я Вам на саксафоне пайграю», і зрабі вось так.— Насякайла прыклаў палец да вуснаў, высунаў язык і заблямкаў. Малінін засмяяўся.

— А калі Вася прачнецца, ты вылі яму на твар ваду і ўцякай. Добра? — спытаў Насякайла.

— Ён мяне заб'е! — адказаў Гузарэвіч.

— Не бойся, мы не дадзім! — умяшаўся Кухілава, які чуў размову.

— Ён адзін, і толькі кандзед. А мы хто?

— Дзембеля! — адказаў Гузарэвіч.

— Давай! Не бойся! Наперад! — загадваў Кухілава. Гузарэвіч узяў кубак, збегаў у прыбіральню да кра-на і падышоў да ложка старшага сяржанта Мінгазава.

— Таварыш старшы сяржант, — сказаў ён і патузаў Мінгазава за плячо, — дазвольце, я Вам на саксафоне пайграю? — шэптам вымавіў Гузарэвіч, і не паспеў Вася расплюшчыць вачэй, як «дух» плюхнуў з кубка яму ў твар вады.

Старшы сяржант Мінгазаў падхапіўся, сеў на ложка і трывожна аглядзеўся. У цемры зарагаталі «дзембеля». Гузарэвіч пабег з казармы і схаваўся ў сушыльцы.

— Духі? — закрычаў Мінгазаў.

— Мы! — данеслася ў адказ з другіх ярусаў.

— Пад'ём!

«Духі» бязгучна пазлазілі з ложкаў і пачалі апра-нацца.

— Не апра-нацца! Пастроіцца! — загадваў Мінгазаў.

— Каго няма? — спытаў старшы сяржант.

— Гузарэвіча, — адказалі сонныя радавыя.

— Так, чатыры пабеглі, знайшлі і прынеслі сюды Гузарэвіча, а астатнія ўзялі зэдлікі і выцягнулі рукі! — супакоена сказаў Мінгазаў. Пабегла чалавек шэсць, і Мінгазаў крыкнуў:

— Я сказаў — чатыры! — Двое вярнулася. «Духі» ўзялі зэдлікі і паднялі перад сабою на выцягнутых руках. Праз пару хвілін у казарму прынеслі Гузарэвіча і паставілі перад ложкам старшага сяржанта.

— Усім па пяцьсот разоў адціснуцца, акрамя Гузарэвіча. Ты, Гуза, будзеш стаяць вось тут і лічыць! — Мінгазаў лёг, дастаў з тумбачкі прыёмнік і, пакруціўшы ручку, злавіў музычную хвалю. Гузарэвіч лічыў:

— Раз, два — раз.

Раз, два — два.

Раз, два — тры.

Раз, два — чатыры.

Раз, два — пяць...

«Духі» адціскаліся. Калі Гузарэвіч вымавіў: «Раз — два — сто трыццаць тры!» — радыя Жмуднік не змог

адціснуща і застаўся ляжаць на падлозе, прыціскаючыся шчакою да адшараваных дошак.

— Гуза! Жмуднік хоча, каб ты яму з'ездзіў ботам,— заўважыў радавы Насякайла. Гузарэвіч падышоў да нерухомага Жмудніка і нямоцна ўдарыў босай нагой яму ў галаву.

— Гуза, што так нямогла? Жмуднік, пакажы Гузе, як трэба біць! — загадаў сяржант Малінін. Радавы Жмуднік устаў і з задавальненнем ударыў Гузарэвіча нагой у живот. Гузарэвіч упаў і пакаціўся пад ложак да Мінгазава.

— Духі, бойку, бойку давай! — узрадавана закрычаў Кухілава. Усе падняліся з падлогі і пачалі квола тузацца. Мінгазаў пакруціў ручку прыёмніка, з дынаміка выбухнуў рок-н-рол.

— Духі! Танцы! — сказаў Мінгазаў і дадаў гуку. «Духі» затанчылі.

Добры дзень Мама, Бронік і Ліда!

У мяне ўсё добра.

Пазаўчора прымаў прысягу. Цяпер я сапраўдны салдат. Толькі яшчэ паўгода буду лічыцца «духам». (Так у нас называюць тых, хто служыць першыя паўгода.) «Духам» служыць цяжка. Восенню мяне перавядуць у «шнуркі», а праз год я наогул рабіць нічога не буду. У нас тут дзедаўшчына, але мяне не б'юць, бо я стараюся выконваць усе загады, асабліва «дзядоў». Так што ўсё добра. Вось толькі хочацца есці і спаць. У мяне тут дзве асноўныя праграмы. Малая — знайсці што паесці, вялікая — адаспацца. Спаць я ўжо навучыўся стоячы. На варце прыхілюся дзе да сцяны або да плота і засынаю роўна на гадзіну, быццам усярэдзіне гадзіннік заведзены. Прыходзіць змена варты, і я імгненна прачынаюся. Цяжка вучыцца, асабліва на палітзанятках, бо як сяду, то — засынаю. На занятках, як на варце — спаць забаронена. Жмуднік неяк навучыўся спаць з рас-

плюшчанымі вачыма, а ў мяне не атрымоўваецца. Як дакранаюся да крэсла, так павекі і заплюшчваюцца, што алавыныя. У нядзелю вазілі нас у кіно. Фільма не памятаю, адразу як выключылі святло — заснуў. Нават назву не паспеў прачытаць.

На тыдні вазілі нашу роту на трыбунал. Судзілі «шнурка» за тое, што ўцёк і пяць дзён хаваўся ў лесе. На трыбунале было добра — спаў гадзіны чатыры. Яшчэ камандзір абяцаў арганізаваць экскурсію ў горад.

Кормяць нас не блага, але мне не хапае і ад чорнага хлеба з камбітлушчам — пачэ ў горле. Я цяпер магу з'есці ў дзесяць разоў больш, чым дома. Пасля трыбунала мы ўцяклі ў горад на пару хвілін. Я купіў два батоны і паўкіло вантрабянкі і з'еў. Масла і цукар у нашым узводзе «дзяды» не забіраюць, у нас такая завядзёнка, мне пашанцавала, але ў другім узводзе масла і цукру «духам» не дастаецца. Тут добра служыць кухару і хлебарэзу.

Мама, глядзі, каб Бронік не браў майго саксафона, бо зломіць. І скажы яму — хай займаецца спортам, лягчэй будзе служыць. Мы тут кожную раніцу і вечарам бегаем па 10 км. Спачатку было цяжка, а цяпер прызвычаіўся і ўжо не паміраю, як раней. Пісаць болей няма часу: старшыня Мінгазаў, калі ўбачыць, што я, замест таго каб чысціць аўтамат, пішу ліст, то будуць непрыемнасці.

Усіх цалую і абдымаю.
Гвардыі радавы Мікалай.
Да загаду — 700 дзён.

«Шнурок» Старшы сяржант Мінгазаў
спыніўся каля свінарніка і
прыслухаўся. З паўадчыненых дзвярэй ён пачуў голас
радавога Гузарэвіча, які часова выконваў абавязкі сві-
нара.

— Голас! Голас! Я сказаў — голас! — пачуў Мінгазаў і зазірнуў у хлеб.

Свінар, схіліўшыся над трубчастай агароджаю, трымаў у руках бохан хлеба. За агароджаю, падобныя да здохлых сабак, стаялі чатыры парсюкі і агрэсіўна пазіралі на хлеб.

— Ты што робіш, шнурок? — спытаў Мінгазаў.

— Дрэсірую! Таварыш старшы сяржант! — радасным голасам адказаў радавы. — Вось паглядзіце, — ён схаваў хлеб за пазуху і адышоў ад агароджы. Парсюкі супакоіліся. Гузарэвіч ізноў падышоў да агароджы і загадаў:

— Голас! — Парсюкі паглядзелі чырвонымі вачыма на Гузарэвіча і шалёна зарохкалі. Свінар разламаў бохан і кінуў парсюкам.

— Ты чаму не прыбіраеш гною? — спытаў Мінгазаў. — Не ўступіць, паздыхае жывёла.

— Баюся, яны кусаюцца, дзікія таму што. — Гузарэвіч падняў нагу і паказаў разарваную халяву бота. — Вунь як цапануў, я хацеў яму ў лыч даць, а ён з халявы кавалак скуры выдраў і з'еў. Я да іх больш не заходжу, толькі праз агароджу! — растлумачыў свінар. Старшы сяржант заўважыў збітую з дошак вузкую канапу, засланую рудым шынялём.

— Спіш тут? — ён сеў на канапу.

— Не, вартую ноччу, каб парсюкоў не пакралі! — адказаў Гузарэвіч.

— Хто ж іх возьме, яны ж дзікія?

— Заб'юць і возьмуць! — пераканаў Гузарэвіч.

— А гэта што? — Мінгазаў падчапіў носам бота скрутак тонкага сталёвага дроту.

— Гэта петлі на пацукоў, — адказаў Гузарэвіч.

— Ну і як, злавіў?

— А як жа ж, кожную раніцу роўныя петлі!

— І дзе тыя пацукі? — з недаверам спытаў Мінгазаў.

— Парсюкі з'елі! — адказаў Гузарэвіч. — Ніколі не бачыў такіх, усё з радасцю ядуць!

Мінгазаў паглядзеў на парсюкоў, што таўкліся каля агароджы. Ён сам першы раз у жыцці бачыў такіх парсюкоў, у якіх тырчалі рабрыны і лычы нагадвалі сабачыя морды.

— Вось так паглядзіш, здзічэлі зусім, не скажаш, што свойская жывёла, але дрэсіруюцца добра, — пачаў разважаць Гузарэвіч і раптам крыкнуў: — Месца! — парсюкі спалохана адбеглі ад агароджы і леглі на драўляныя нары.

— Усё разумеюць, — задаволена адзначыў Гузарэвіч.

— Ну добра, давай займайся, — сказаў Мінгазаў і выйшаў з хлява.

Дзень добры, Мама, Бронік і Ліда.

У мяне ўсё добра.

Я цяпер «шнурок», праз паўгода буду «кандзедам». Вось тады і скончыцца мая служба. Пасля года службы ў нас добра, бо дзедаўшчына. У нас тут адзін «шнурок», радавы Жмуднік, зламаў нагу — на некалькі месяцаў паклалі ў шпіталь. Пашанцавала — вернецца адразу «кандзедам». А я цяпер на яго месцы працую на гаспадарчай працы. Ён яшчэ летам украў валёнку, і цяпер яны мае. У шпіталі яму і так не блага. А зімою без валёнкаў я прапаў бы. Ноччу спаць холадна, накрываюся шынялём, але да мяне ўжо не чапляюцца. Да нас прывезлі «духаў» — ніводнага земляка. Праўда, быў у насым узводзе адзін «дзед» — мой зямляк, але такая свалата, добра, што ўжо звольніўся. Як вярнуся — абавязкова яго знайду. Ён на свой дзень нараджэння мяне і Жмудніка прымусіў укарасці парсюка, і ноччу «дзяды» і «дзембеля» наеліся смажанай свежаніны. А нам нават кавалачка не дасталася. Раніцай маёр, як даведаўся, што парсюк знік — ледзь не пазабіваў нас. Крычаў, што той вяпрук. Мы казалі: кабан ноччу падох і яго пацукі

з'елі. Але маёр не паверыў і паабяцаў не пусціць да-
дому. Вось з-за земляка ў адпачынак мяне не пус-
цяць.

Учора на палігоне «дзяды» двух зайцоў падстрэлілі і злавілі андатру. Аднаго зайца забраў маёр, а другога з'елі «дзяды», а андатру ніхто есці не хацеў, аддалі нам — «шнуркам». Мы ноччу таксама сабе суп зварылі з бульбаю і цыбуліну адну дасталі. Шкада — на ўсіх не хапіла. Маленькая была андатра, што кот. Хлопцы з Сібіры кажуць, што ў іх там сабак ядуць. У камандзіра хутка павінна аўчарка ашчаніцца, і нашыя хлопцы збіраюцца пакарасці шчанят. Кажуць, што шчаняты — самыя смачныя. Абяцалі даць пакаштаваць, але я адмовіўся. Нутрыю або выдру якую яшчэ можна было б пакаштаваць. А сабаку — не магу.

«Дзембеля», як звальняліся, забралі мой шынель, але гэта не бяда. Праз паўтара года і ў мяне будзе новы шынель. А цяпер можна і ў старым пахадзіць, абы дадому ў новым вярнуцца. Ды вясною і не патрэбны той шынель. Мама, глядзі, каб Бронік у школу хадзіў і не курыў па завуголлях дзе. Я цяпер атрымліваю не сем, а восем рублёў. Палову аддаю «дзядам», у нас такая дамоўленасць, што маладыя аддаюць палову палучкі, але праз год я сваё атрымаю. На цыгарэты мне цяпер хапае. Купіў Лідзе завушніцы, але ноччу нехта ўкраў. Знайду — заб'ю. Да загаду — 550 дзён.

Гвардыі радавы Мікалай.

«Кандзед» Сяржант Юшчак дастаў спіс вячэрняй праверкі.

— Духі і шнуркі! На праверку станавіся! Астатнім — адбой! — крыкнуў Юшчак.

— А што, маёр зваліў? — спытаў радавы Жмуднік і сеў на ложак.

— Даўно.

— А прапар?

— І прапар зваліў. Хочаш правесці праверку? — спытаў сяржант Юшчак.

— Не, сам праводзь, ты ж старшына, — адказаў Жмуднік, перакінуў падушкі на другі бок ложка і перавярнуўся на живот, галавою да пляцоўкі, на якой мітусіліся «духі» і «шнуркі».

У гэты момант адчынілася акно. У казарму залез радавы Гузарэвіч з рэчмяшком, загорнутым у бушлат. Жмуднік узяў рэчмяшок і выклаў на ложак бутэлек дваццаць піва.

— Насавец! — крыкнуў Гузарэвіч.

— Я, — адказаў адзін з «духаў».

— Ты сала прынёс?

— Прынёс.

— Нясі! — загадаў Гузарэвіч.

Радавы Насавец падбег да свайго ложка і выцягнуў з-пад матраца кавалак вялага сала і дзве цыбуліны. Гузарэвіч узяў у дзяжурнага па роце штык-нож, накраіў сала і рассек адну цыбуліну папалам.

Тым часам сяржант Юшчак праводзіў праверку.

— Зважай! — ён даў каманду і выйшаў на сярэдзіну казармы. У першай шарэнзе стаялі «духі», у другой — «шнуркі».

— Валакавых? — сяржант прачытаў першае прозвішча ў спісе.

— Я! — басам адказаў Валакавых. Юшчак задаволена паглядзеў на былога штангіста і паставіў крыжык у спісе.

— Галімулін! — ён прачытаў другое прозвішча.

— Я! — тонкім фальцэтам выкрыкнуў радавы Галімулін.

— Не чую! — сказаў Юшчак і сеў на зэдлік.

— Галімулін?

— Я! — на тон вышэй выкрыкнуў радавы Галімулін.

— Ты што? Кастрат? — з абыякавай інтанацыяй спытаў сяржант. У першай шарэнзе нехта хіхікнуў.

— Хто смяяўся? — спытаў Юшчак. «Духі» не адказвалі.

— Я даў каманду «зважай»! Хто смяяўся? Я гляджу, у вас вясёлае жыццё пайшло? Хто дазволіў рагатаць? Духам нельга рагатаць! — пачынаў злавацца сяржант.

— Гэта ты, Хузяахметаў, заржаў?

— Не, не я! — адказаў Хузяахметаў.

— Узвод! Газы! — даў каманду сяржант.

А радавыя Гузарэвіч і Жмуднік дапівалі пятую бутэльку піва і з'елі амаль усё сала.

Пакуль «духі» і «шнуркі» даставалі супрацьгазы, Гузарэвіч паклікаў радавога Галімуліна.

— Піва хочаш? — спытаў Гузарэвіч у «духа».

— Не,— «дух» пакруціў галавою.

— На, пі! — Гузарэвіч даў Галімуліну бутэльку піва. Галімулін выпіў палову бутэлькі.

— А цяпер закусі! — Гузарэвіч працягнуў Галімуліну цыбуліну.

— Я не хачу! — адказаў «дух», але цыбуліну ўзяў.

— Я сказаў — закусвай!

Галімулін з сакавітым хрумстам адкусіў цыбуліну і з'еў.

— Еш усю! — загадаў радывы Жмуднік. Яго падтрымаў Гузарэвіч, які адразу паўтарыў:

— Еш усю!

Галімулін, злушчыўшы пальцам шаўкавістае шалупінне, з'еў цыбуліну. Гузарэвіч паклікаў яго пальцам і нешта прашаптаў на вуха. «Дух» надзеў супрацьгаз і пабег у строй. Яго чакаў сяржант Юшчак.

— Зважай! — загадаў Юшчак. Ён ізноў прачытаў першае прозвішча.— Балакавых!

— Я! — адказаў радывы Балакавых, але яго голас з-за супрацьгаза непазнавальна змяніўся.

— Галімулін? — вымавіў наступнае прозвішча сяржант. Радавы Галімулін выйшаў са строю, зняў супрацьгаз і дыхнуў у твар сяржанту.

Сяржант ударыў Галімуліна ботам па назе, ніжэй калена. Галімулін ад болю сеў на падлогу.

— Духі і шнуркі! — закрычаў Гузарэвіч.

— Мы! — адказалі «супрацьгазы».

— Узялі і выкінулі сяржанта за акно! — загадаў Гузарэвіч. Галімулін устаў і адчыніў акно, а «духі» падхапілі Юшчака і выкінулі з казармы.

— Усім адбой! — загадаў Гузарэвіч і адкаркаваў сёмуку бутэльку. Праз хвіліну з'явіўся Юшчак. Ён падышоў да Гузарэвіча.

— Ты нашто гэта робіш? — пакрыўджана спытаў сяржант.

— Калі ты будзеш трындзець тут, я загадаю і твой ложка, разам з табою, панясуць у прыбіральню, — адказаў Гузарэвіч.

«Шнурок» кінуў спіс у тумбачку, лёг і хутка заснуў.

Добры дзень, Мама, Бронік і Ліда!

У мяне ўсё добра.

Вось так незаўважна і праслужыў першы год. Мяне перавялі ў «кандзеда», атрымаў рэменем дванаццаць разоў і стаў роўным сярод роўных. Я цяпер маю шмат правоў: магу спаць калі захачу, нават удзень, магу кіцель і нагавіцы перашываць па сваім памеры, каб нармальным выглядаць. Учора набіў на боты абцасы з падкоўкамі. Каўнерыкі на кіцель мне зараз «духі» прышываюць.

Жмуднік — майстар, перарабіў дыстылятар з акумулятараў на агрэгат. Уся рота, як праводзілі «дзембеляў», перапілася. Хлопцы з Сібіры падказалі, што няблага гоніцца з хлеба і таматнай пасты. Праўда, Жмуднік цяпер на губе.

Прыслалі да нас новага сяржанта — «шнурка» з ву-

чэбкі. Мы яго правучылі, каб нос не задзіраў. Няхай спачатку год праслужыць, а потым будзе кіраваць, як усе. Цяпер за гэтую справу пачалі садзіць у дысбат. Раней дык было добра. Садзілі толькі тых, хто ўцякаў. З маёй роты аднаму «шнурку» сківіцу зламалі. Ён хацеў быў у шпіталі паляжаць, але там наш санінструктар яго пачаў сваімі сродкамі лячыць: дзве рабрыны і ключыцу зламаў. «Шнурок» са шпіталя ўцёк у лес. Пяць дзён хаваўся, але есці нічога не мог. Як злавілі, то спачатку хацелі камісаваць, а потым вырашылі, што прасцей у дысбат за дэзерцірства. На два гады даўжэй служыць будзе. У нас санінструктар такі, што маладым лепш да яго не трапляць. Ён зімою Жмуднікаву нагу за тры дні залячыў. Костка зраслася, як на тым кабанчыку, якому ноччу другі кабанчык вуха адкусіў. А той так перапалохаўся, што ўшчаміўся ў агароджу лычом і выламаў сабе пашчэнку. Маёр казаў, што абавязкова павінен падохнуць, і хацеў быў таго кабанчыка сабе забраць. Але як хлеб жэрці, дык пашчэнка за дзень загаілася.

Мама, глядзі, каб Ліда на дыскатэкі не хадзіла, бо там салдаты аціраюцца. І наогул, каб з ніякімі вайскоўцамі не сустракалася — прападзе.

Вось і ўсе навіны.

Жмуднік сам ужо не піша лістоў: загадвае, каб «духі», хто пасля інстытута служыць, яго дзеўкам пісалі. А мне прасцей самому напісаць, а не прымушаць каго-небудзь.

Да загаду — 333 дні.
Гвардыі радавы Мікалай.

«Дзед» Радавы Гузарэвіч упаў на ложак. Панцырная сетка прагнулася і некалькі разоў яго падкінула. З-пад ложка вылез радавы Насавец і выцягнуў за крысо стары шынель.

— Ты што, шнурок, спіш пад маім ложкам? — спытаў Гузарэвіч і ўдарыў Насаўца ў грудзі. Кулак пацэліў у гузік на фрэнчы.

— Не, я не спаў, я па шынель лазіў! — адказаў Насавец.

— А чый шынель? — спытаў Гузарэвіч і зноў ударыў кулаком па гузіку. Насавец не адказаў.

— Гэты шынель старшыны Мінгазава? Так? — Гузарэвіч ізноў ударыў Насаўца ў грудзі. Алюмініевы гузік расплюшчыўся, сталёвае вушка зайшло пад скуру, і Насавец упаў.

— А Вася Мінгазаў у чым шынялі дадому паехаў? — спытаў Гузарэвіч і сам адказаў: — У тваім! І ты цяпер на Васевым шынялі пад маім ложкам, калі ўсе працуюць, спіш? А? Шнурок? — ліслівым тонам спытаў Гузарэвіч і дадаў: — Бяры ложак Юшчака, выцягни на сярэдзіну казармы і ляжы пад ім, пакуль я не дазволю вылезці. Калі ўцячэш — заб'ю! — сказаў Гузарэвіч і выйшаў з казармы.

На гаспадарчым двары Гузарэвіч падышоў да радавога Рыцікава.

— Эй, спарцмэн, пайшлі са мною! — загадаў Гузарэвіч. Па дарозе ў казарму ён сказаў: — Ты якім спортам займаўся?

— Скачкі на батуте, — адказаў Рыцікаў.

— Майстар спорту?

— Так. Некалі быў.

— Добра! Зараз будзеш скакаць на панцырнай сетцы. Зможаш?

— Не ўпэўнены, — адказаў Рыцікаў.

— А калі дзед папросіць? А, дух?

— Не ўпэўнены, што атрымаецца! — адказаў «дух».

Гузарэвіч і Рыцікаў зайшлі ў казарму. Пасярэдзіне стаяў аднаярусны ложак Юшчака.

— Матрац лепш прыбраць! — сказаў Рыцікаў.

— Не, з ім лепш. Ты вазьмі разгон і зрабі сальта. Зможаш?

— Паспрабую.— Рыцiкаў прабегся па казарме, скочыў дзвюма нагамі на ложка і падляцеў да столі. У паветры ён перакуліўся і зноў трапіў дзвюма нагамі на ложка. Коўдра і матрац з'ехалі на падлогу. Рыцiкаў упаў.

Пад ложкам заскуголіў радавы Насавец.

— Ты там жывы? — спытаў у яго Гузарэвіч. Насавец заплакаў уголас.

— Вылазь! — загадаў Гузарэвіч.

— Рыцiкаў, пакажы яшчэ раз, як ты гэта рабіў. А ты, шнурок, глядзі! Пасля Рыцiкава ты сам будзеш тут скакаць!

Рыцiкаў ізноў прабегся па казарме, скочыў на ложка дзвюма нагамі, перакуліўся ў паветры і плаўна саскочыў на падлогу.

— Клас! — адзначыў Гузарэвіч.— А цяпер ты, Насавец, скачы! — загадаў ён.

— Я заб'юся! — адказаў Насавец.

— Тады лезь пад ложка, быццам ты там спіш на Васевым шынялі, а Рыцiкаў будзе скакаць! Добра? — спытаў Гузарэвіч.

— Не! — адказаў Насавец.

— Або скачы сам, або лезь пад ложка спаць далей!

— Я лепш паспрабую скокнуць,— вырашыў Насавец і адышоў ад ложка, каб узяць разгон.

— Ён заб'ецца! — сказаў Рыцiкаў.

— Ты глядзі, дух шнурка пашкадаваў. Не заб'ецца, духі і шнуркі надзіва жывучыя!

Насавец падбег да ложка, скочыў на сетку, якая прагнулася да падлогі і падкінула яго дагары. Ногі паляцелі вышэй галавы. Насавец ляснуўся патыліцаю на падлогу. Ён імгненна падхапіўся і сеў на ложка.

— Іншы цывільны, вядома, забіўся б на месцы, а шнурку і духу — нічога,— пачаў разважаць радавы Гу-

зарэвіч. Насавец плюнуў на падлогу і ўбачыў кроў.

— Што, разбіў голаў? — здзівіўся Гузарэвіч.

— Здаецца, зламаў зуб,— адказаў Насавец.

— Ты ж на патыліцу упаў?

— А я ў паветры хацеў сальта крутануць, не разлічыў трэшкі і па зубах каленам! — адказаў Насавец. Ён спусціў нагавіцы і паказаў калена.— Бачыце, пачынае пухнуць!

— Юшкакоў ложак — на месца! — загадаў Гузарэвіч.

Дзень добры, Мама, Бронік і Ліда!

У мяне ўсё добра.

Учора было самае вялікае свята, пасля «дзембеля»,— 100 дзён да загаду. Усе «дзяды» пастрыгліся «пад нуль». Жмуднік нават пагаліў голаў, каб валасы лепшыя раслі. Ён цяпер за гэта на губе. Маёр забараніў голаў галіць, а вусы, наадварот, не дае адпускаць. Як зловіць «дзедз» з вусамі, так пачынае апавядаць, што ён у вучылішчы раз паспрабаваў вусы адпусціць, а яго палкоўнік убачыў і прымусіў пагаліцца ручніком. (Калі сухім ручніком шоргаць па твары, то барада голіцца, адно блага — скура злазіць.) Маёр кажа, што з тых часоў у яго барада не расце і нам ён не дазволіць вусатымі хадзіць.

У нашым батальёне быў прапаршчык Білык, вусаты, як прусак. Адноўчы да нас прыехаў штабны генерал, казалі, што ён некалі быў чэмпіёнам па боксу і любіў, каб галовы ў салдат і афіцэраў былі гладкімі і паголенымі, як грушы. Убачыў генерал Білыка, загадаў вусы знішчыць, а прапаршчык падумаў, што генерал заўтра з'едзе і можна не галіцца. Вырашыў схавацца на дзень на сваім складзе і перачакаць. А генерал, відаць, запамніў таго Білыка, запалі яму ў душу прапаршчыцкія вусы. На другі дзень раніцай генерал пастроіў батальён і пытаецца: а дзе той прапаршчык? Яму камбат ад-

казвае, што прапаршчык займаецца на складзе. Генерал загадвае знайсці і прывесці сюды прапаршчыка Білыка. Пабег камбат шукаць Білыка, а калі знайшоў, то дастаў з кішэні сцізорык, навастрыў аб цагліну і сам пагالیў прапаршчыка. Праз дзесяць мінут прыбеглі яны да генерала і атрымалі перад строем падзяку за добрую службу. Генерал нават напісаў загад, і Білыку далі старэйшага прапаршчыка, а праз тыдзень перавялі з артылерыйскіх складоў на харчовыя. Такое павышэнне для прапаршчыка лепш за любы ордэн.

Мама, аддай Броніку ўсе мае кашулі, як прыеду, вы мяне не пазнаеце. Другі год пайшоў на карысць здароўю... Нават Жмуднік ад'еў карак, што ў кашулю ад параднага мундзіра не ўлазіць. І мне таксама давядзецца ў маладых новую форму пазычаць.

Да загаду — 99 дзён...
Гвардыі радавы Мікалай.

«Дзембель» Радавы Гузарэвіч дастаў з кішэні загорнуты ў насоўку відэлец і паказаў радавому Жмудніку.

— Трэба прывыкаць есці відэльцам! — сказаў Гузарэвіч.

— Дзе ўзяў? — спытаў радавы Жмуднік.

— Украў! — адказаў Гузарэвіч, зачэпіў відэльцам камячок аўсянкі і хацеў быў пакласці ў рот, як заўважыў, што ў кашы нешта падазрона заварушылася. Ён скінуў камячок аўсянкі на стол і расплюшчыў пальцам. У кашы варушыўся руды прусак.

— Галімулін! — закрычаў радавы Гузарэвіч, і да яго століка падбег дзяжурны па сталовай малодшы сяржант Галімулін.

— Галімулін, колькі дзембелю да самалёта?

— Трыццаць тры! — адразу адказаў Галімулін.

— Так, трыццаць тры, а вы, паскуды, дзембеля атру-

ціць захацелі? — роўным голасам спытаў Гузарэвіч.

— Не, гэта не я, гэта Каздырка!

— Пакліч хуценька сюды кухара! — загадаў Гузарэвіч.

Галімулін пабег, і праз хвіліну з'явіўся кухар — радавы Каздырка.

— Што гэта? — спытаў Гузарэвіч і, зачапіўшы відэльцам прусака, паказаў яго кухару.

— Казурка, — адказаў кухар.

— Еш! — загадаў «дзембель». Кухар нахіліўся і з'еў прусака.

— Ну як?

Кухар не адказаў.

— Галімулін! — закрычаў Гузарэвіч. Да стала падбег малодшы сяржант Галімулін.

— Галімулін, хуценька налаві прусакоў вось сюды! — «Дзембель» дастаў з кішэні кардонную скрыначку, высыпаў запалкі на стол і аддаў Галімуліну. Малодшы сяржант пабег да шкапа з хлебам, рэзка адчыніў дзверцы і заляпаў далонню па аблепленых прусакамі боханах хлеба. Праз некалькі хвілін ён прынёс Гузарэвічу скрынку, поўную прусакоў.

— Я цябе, браце мой, адвучу такімі справамі займацца, — сказаў Гузарэвіч і ўважліва паглядзеў на кухара, які нерухома стаяў каля століка. — Дух, будзеш ведаць, як дзембелю кашу варыць! — сказаў Гузарэвіч. Ён асцярожна выпусціў пару прусакоў на стол і адразу падчапіў іх відэльцам.

— На, — ён працягнуў відэлец з прусакамі кухару.

— Можа, іх трошкі падсмажыць? — пацікавіўся кухар.

— А па шарах не хочаш? — уставіў слоўца радавы Жмуднік. Кухар узяў відэлец і паклаў прусакоў у рот.

— Ён не глытае, а за шчакой іх схаваў, — заўважыў радавы Жмуднік. — Піва хочаш? — спытаў ён у кухара.

Кухар заматляў галавой, ён ведаў, што адзін удар па нyrках замяняе келіх піва.

— Глытай,— сказаў Гузарэвіч і выкінуў са скрынкі яшчэ двух прусакоў, адзін быў расплюшчаны, другі, наадварот,— дзіка перабіраў ножкамі і круціў ва ўсе бакі вусамі.

— На,— радавы Гузарэвіч перадаў відэлец кухару.— Глытай,— загадаў «дзембель».

Кухар Каздырка паклаў яшчэ двух прусакоў у рот. Ён сапраўды не мог іх праглынуць, а толькі перакінуў языком за шчаку. Адзін прусачок пачаў непрыемна казытаць дзясну.

Пасля вячэры, калі па раскладу гаспадарчы ўзвод глядзеў праграму «Час», радавы Гузарэвіч паклікаў малодшага сяржанта Галімуліна і спытаў:

— Дзе Каздырка?

Галімулін зрабіў здзіўлены выгляд і паціснуў плячыма.

— Ідзі і хуценька знайдзі, каб не задавіўся дзе?

Галімулін пайшоў у сталовую. Ён спыніўся каля акна і зазірнуў на кухню. Каля пліты над патэльняю смажанай бульбы круціўся хлебэрэз Ара.

— Каму? — спытаў Галімулін праз адчыненае акно.

— Гузарэвічу,— адказаў хлебэрэз Ара.

— Дзе Каздырка?

— Там,— хлебэрэз Ара кінуў у бок лядоўні.

Галімулін залез праз акно на кухню і пайшоў да лядоўні.

Кухар Каздырка шкрабаў лыжкаю па вялікім бруску масла. Калі ён заўважыў малодшага сяржанта Галімуліна, то паспрабаваў схаваць лыжку за халяву бота.

— Масла крадзеш? — ласкавым голасам запытаў у яго Галімулін.

— Не, выбіраю прусакоў! — адказаў кухар.

Дадому Радавы Гузарэвіч звальняўся позняй вясною. На род-

ным Палессі даўно адквітнелі сады, наперадзе цалкам вольнае лета, якое павінна аддзячыць Гузу за два мінулыя гады. На пляцы перад цягніком Гуза ўспомніў, што некалі дома яго называлі Міколкаю. Ён кінуў у купэ на мяккую канапу свой чамадан і запусціў фуражку на пачапальнік. Цягнік Кіеў — Рыга здрыгануўся: Міколка пачаў прыглядацца да маладзіцы-хахлушкі, што ў белай вайскавай кашулі пад гальштукам прапаноўвала гарбату. «Што за жаклівая форма ў праваднікоў», — падумаў Гузарэвіч.

У пракураным тамбуры Гузарэвіч дастаў пачак цыгільных дарагіх цыгарэт і закурыў. На яго дэмбельскі фрэнч пачалі звяртаць увагу двое мужыкоў, што курылі побач з ім.

Адзін з мужыкоў зацягнуўся папяросаю, і Гузарэвіч заўважыў на тоўстым пальцы залаты пярсцёнак. Пад залатым цёмнаю плямаю ляжаў татуіраваны. Другі мужык курыў танняя цыгарэты без фільтра.

— Дзембель? — спытаў мужык з пярсцёнкамі.

— Так, — адказаў Гузарэвіч і павярнуўся да акна.

— Паслухай, мухамор, ты не з мелітопальскай аховы?

— Не, — адказаў Гузарэвіч.

— Ён нагадвае аднаго казла, майго мелітопальскага канваіра, такая ж вушастая гніда была, — сказаў адзін мужык другому.

Віцца Гузу не хацелася. Ён баяўся парваць вузкі, зашыты ў баках фрэнч ці яшчэ горш прыехаць дадому ў разарваных нагавіцах, такіх жа вузкіх і адпрасаваных. Гуза кінуў недапалак і хацеў выйсці з тамбура, але мужык з пярсцёнкамі прытрымаў нагою дзверы.

— Пачакай, так ты кажаш, што не з мелітопальскай аховы? — спытаў ён.

— Не, я за мяжою службы, — спакойна адказаў Гузарэвіч.

— А што, там, за мяжою, таксама ёсць мухаморы-чырвонапагоннікі? — мужык прытрымліваў дзверы нагою.

— Звалі! — сказаў Гузарэвіч і расшпіліў фрэнч.

— Паглядзі, а козлік трапіўся бадлівы? — сказаў мужык і кінуў кулак у Гузарэвічаў твар.

Гуза ўхіліўся, і мужыкова рука адно драпнула вуха. За два мінулых гады біцца Гузу навучылі, ён адпрацавана разлічыў адлегласць і амаль адразу за ўхілам ударыў ілбом мужыку па носе. Хрумснула пераноссе. На падлогу з разбітага носа паляцелі нечакана вялікія згусткі крыві. Мужык на імгненне страціў прытомнасць, але яго падтрымаў другі. А праз хвіліну ў руках аднаго з іх з'явілася брытва... І ў той жа момант вырашыла вынік бойкі. Мужыкі адчынілі акно ў прыбіральні, і труп Гузарэвіча паляцеў пад ахон.

— Вольна! Усім распрануцца! Форма адзежы нумар

два — голы торс! — маёр Скотнікаў аддаваў загады рэзім, пастаўленым голасам.

Рота паскідала фрэнчы і рамяні на зэдлікі. Маёр трымаў у руцэ драўляны кравецкі метр і то паляпваў сабе па халявах ботаў, то спрабаваў падчапіць павуцінне на столі за плафонамі. Нарэшце маёр абапёрся на метр дзвюма рукамі і зашыпеў:

— Станавісь!

Рота выцягнулася ўздоўж казармы. «Дзяды» занялі другую шнуроўку. «Духі» — першую.

— Дадакузіеў, крок наперад!

Радавы з першай шнуроўкі неахвотна выйшаў наперад. На чорнай, як падсмаленай галаве, праз увесь лоб ад брыва да кароткіх валасоў цягнуўся шнар. Рассечанае брыво крывавілася, і бурыя кроплі цяклі на павека. Дадакузіеў прыклаў да брыва белую анучку.

— Кру-гом! — загадаў маёр, і «дух» павярнуўся да строю.

— Хто гэта зрабіў?

— Я з лесвіцы ўпаў, — адказаў Дадакузіеў.

— Пашчэнкі прыкусі, басмач, ты каму гэта гаворыш, я пятнаццаць гадоў у войску, а ты не служыў — ні... З лесвіцы ўпаў, паскуднік, а чаму шыю не скруціў, а гэта што? — маёр выцягнуў метр і пхнуў ім Дадакузіева ў патыліцу. — А на плячах чаму сінякі, га?

Маёр падышоў да строю і ўдарыў метрам радавога Насаўца па галаве.

— Што ў цябе на грудзях?

Радавы Насавец нахіліў голаў і пачаў уважліва разглядаць карычневую ў кобальтавых разводах пляму на сярэдзіне грудзей.

— Так што гэта? — маёр пачаў нерваваць і пачырванеў.

— Я ў прыбіральні паслізнуўся і ўпаў на рукамышнік, — адрапартаваў Насавец.

— А ў цябе што з тварам, Галімулін?

— Я ўпаў.

— А чаму на грудзях сіняк?

— Я так упаў на гаспадарчым двары.

— Так, Дадакузіеў, Насавец і Галімулін, — хлеў пачысціць, памыць, пабяліць. Зразумелі? Ты, басмач, схадзі ў санчасць, няхай зашыюць брыво і адразу ў хлеў.

Маёр на хвіліну змоўк і заляпаў метрам па халяве.

— Першая шнуроўка, крок наперад — руш! Кругом! Другі год службы з лесвіц не падае і ў прыбіральнях не паслізгваецца. Зразумела чаму. Іншая спецыфіка. Рукі наперад, далонямі да зямлі. Піліповіч, што ў цябе з кулаком?

— Падрапаў, — адказаў Піліповіч.

— А ў цябе, Кухілава?

— Займаюся каратэ, таварыш маёр, адціскаюся на кулаках.

— У маладых на галовах ты адціскаешся, абрэк недапечаны, вернешся дадому і ў горы зваліш, га?

Кухілава не адказваў.

— Так, апошні раз папярэджваю, яшчэ раз знайду на маладых пабоі, — нехта паедзе ў дысбат. Я знайду каго пасадзіць, га, Кухілава, пад трыбунал пойдзеш, зразумеў? І яшчэ, колькі можна казаць? — маёр хлопнуў метрам па жываце Дадакузіева: — Рамянямі па галовах не біць, і наогул, каб рамянямі маладых не білі, бо спронжкай можна чэрап праламаць. Га, Дадакузіеў, хто табе брыво рассек? Маўчыш. Ну добра, і ты праз два гады ў горы збіраешся, ты адкуль?

— З Паміра, — адказаў малады.

— Вось бачыш, твае ўсе сваякі за мяжой у душманскіх бандах, і ты да іх сабраўся? Га?

— Не, не сабраўся, — чорныя вочы таджыка бліснулі, як намазаныя алеем.

Маёр загадаў роце апрануцца і зноў пашукаў метрам павуцінне на плафонах.

— Станавісь! Смірна! Вольна! Я доўга гаварыць тут з вамі не буду. Да вас даводзілі загад аб нестатутных адносінах. Я папярэджваю, яшчэ раз знайду на маладых кроў або хто што каму зломіць — адразу ў дысбат. І каб у гузікі на грудзях не таўклі, знайду сінія грудзі — пад трыбунал аддам. Чуеце, Піліповіч, Мухін, Саўцоў і астатнія хеўра.

— Што, а чаму адразу Піліповіч? — абурыўся «дзед».

— А таму, што твар у цябе як у ворага народа, я такіх, як ты, наскрозь бачу. Ён тут мне будзе... — папшчэнкі сашчапі! — Маёр заводзіўся з паўабарота, абяцанняў і мацюгоў у яго хапала хвілін на дзесяць. Звычайна пад канец праверкі маёр падводзіў вынікі:

— Бардак, а не войска. Адных абрэкаў і басмачэй як дадуць, так і круціся як хочаш. Тут і свае горшыя за чурбаноў, га, Піліповіч, ты ж бульбаш? Наш чалавек! А такая паскудзіна. Ты мне адкажы — хто Радзіму бараніць будзе? А гэтыя душманы толькі чакаюць, каб усіх нас перарэзаць, як бараноў. Так, прызнавайся, Ліблік.

Эстонец Ліблік не адказваў.

— Чухонец! Ты ведаеш, Ліблік, ты горшы за чурбана, бо хітрун. Вось маўчыш, а сам думаеш, прыйдзе час і вашыя «лясныя браты» нас перадушаць на ліхтарах. Га, прадалі Радзіму, аддзяліцца захацелі, — маёр паказаў Лібліку сціснуты кулак. — Я вас усіх навучу Радзіму любіць. Войска — гэта дысцыпліна, падпарадкаванне загаду. Я навучу цябе выконваць загады. Зразумеў?

Эстонец не адказваў. Маёр загадаў праводзіць вечаровую прагулку. Рота выйшла на пляц і па-вайскаваму завывала любімую песню камбата:

Россия! Родина моя,
Родные березки, тополя!
Как дорога ты для солдата,
Родная русская земля.

«Духаў» вучылі спяваць па адпрацаванай методыцы: «Не даходзіць праз галаву — дойдзе праз рукі-ногі». Маладых заганялі на доўгія, звараныя з дзюймовых трубак брусы. Яны завісалі ў паветры на руках, і афіцэр або «дзед» загадваў спяваць завучаныя ноччу тэксты. Ноччу звычайна вучылі з зэдлікамі ў выпягнутых руках. Пад час спеваў апускацца на зямлю забаранялася. Пасля пятага-шостага паўтору адной і той жа песні маладыя пачыналі «паміраць» і валіліся на зямлю, як ватоўкі. У найбольш мужных з-пад пазногцяў ішла кроў. «Моладзь» зрывала галасавыя звязкі, але спяваць навучыліся ўсе.

* * * — Кожны баран носіць свае яйцы, — у роспачы вымавіў сяржант Мухін і жэстам паклікаў Лібліка.

Малады збіраўся класціся спаць і быў у зімовай сподняй бялізне. Сяржант ударыў яго ботам паміж ног. Ліблік ускрыкнуў і пакаціўся па падлозе, трымаючыся абаруч за ніз жывата. Мухін задаволена заківаў галавой. Ён у вольны час адпрацоўваў на маладых удары каратэ. Кухілава растлумачыў яму, што паміж ног трэба біць не туды, куды звычайна, а лепш трошкі далей, бліжэй да копчыка, каб зачапіць нейкі нервовы вузел. Мухін адчуваў, што Ліблікавага вузла ён не зачапіў, але сваім ударам застаўся задаволены.

— Муха, досыць дурэць, давай збірайся! — сяржант Мухіна пацягнуў за руку Кухілава.

— Ты знайшоў шпрыц? — здзівіўся Мухін.

— Зямляк, санінструктар, даў на пару дзён,— павярдзіў Кухілава і паказаў на далоні шклянны, акантаваны нікелем балончык. У другой руцэ Кухілава круціў іголку ў пластмасавым футаральчыку.

— Клас! — разявіў рот Мухін.

«Дзяды» пайшлі ў сталовую. Па дарозе да іх далучылася пара глядачоў. На электрапліце яны доўга варылі ў кіпені з пасудамыем бляшанку з-пад кашы. Потым спрабавалі пастэрылізаваць шпрыц, але пабаяліся, што не вытрымае і палопаяцца шкло. Шпрыц і іголку прамылі кіпенем, а ў бляшанцы растапілі мутны, як рыбіна вока, вазелін. Шэра-маціцовы вазелін імгненна зрабіўся празрыстым, але за шкляной, градуіраванай абалонкай шпрыца ізноў памутнеў. Цёплы і мутны вазелін заганылі пад скуру паміж суставаў на кулаку. Спачатку напампавалі шпрыцам правы кулак Мухіну, потым Кухілаве. Мухін лаяўся рускім матам і шкадаваў, што не заслалі «духаў» па гарэлку. Кухілава вытрымаў аперацыю мужа і з гонарам. Піліповічу не хапіла вазеліну. На кулаках у Мухіна і Кухілавы спачатку з'явіліся тлустыя валікі і закрылі косткі. Праз колькі хвілін кулакі распухлі і неверагодна пачырванелі, адно валікі вазеліну заставаліся штучнага бурштынавага колеру. Далоні ледзь згіналіся. Але «дзяды» супакойвалі астатніх, што ўжо праз тыдзень рукі загояцца, а праз месяц можна будзе выпрабаваць якасць вазелінчыка.

Праз пару дзён Кухілава паказваў усім чырвоны кулак і заводзіў адну і тую ж песню:

— Вазелін загоіцца, будзе цвёрды, як камень. лепш за любы кастэт. Трахну каго — заб'ю! лепш пад мой кулак не трапляць.

А ў Мухіна рука тыдзень моцна гніла. Так гніла, што спачатку цалкам аднялася ўся рука, а потым распухла палова галавы. Але Мухін піў кожны вечар, руку нікому не паказваў і рэзаць вазелін не даваў.

Як кажуць, у войску няма параненых і хворых, ёсць жывыя і мёртвыя. Мухін нечакана для ўсіх выжыў, рука загаілася, адно вазелін пад скурай набыў шэра-зялёныя адценні і ляжаў не суцэльным валікам, а быў рассечаны шнарам-воспінай, што выгніла, якраз на суставе сярэдняга пальца.

— Не атрымалася каўбаска. Можа, яшчэ прынесці шпрыц і даробім руку? — цікавіўся Кухілава ў Мухіна. Мухін злаваў, дарабляць кулак не згаджаўся.

* * *

— Рота, станавісь! Форма адзежы нумар два — голы торс! — маёр Скотнікаў трымаў у руцэ тоўсты сшытак.

Аголеныя торсы пашнуравалі ўздоўж казармы. Маёр скруціў сшытак у трубачку і загадаў маладым апра-нацца. На «дызель» нікому не хацелася, і «духаў» таўклі так, каб не заставалася сінякоў. Білі пад дых, выпісвалі «піва» і апускалі ныркі або проста ботам па назе ніжэй калена. Амаль у кожнага «духа» была разбіта надкосніца і лыткі ледзь залазілі ў халявы. Лібліку і Насаўцу па нагах не білі, бо ўсе ведалі, што абодва «духі» гніюць і кожны вечар разам з каўнерыкам мыюць у прыбіральні крывавыя з гноем анучы. Насаўца на святы адпускалі ў санчасць, але санінструктар не паклаў, а параіў ехаць у шпіталь.

— Трафічная язва,— сказаў санінструктар і дадаў: — Трэба ў шпіталь, там цябе адвучаць хварэць, нарэжуць скуры на анучы і залепяць гэтай скурай нагу — можа, загоіцца, але наўрад ці. Колькі гніло «духаў» у шпіталі. Ты не перажывай, год праслужыш — і ўсё пройдзе. Блага, калі перад дзембелем загінеш — інвалідам звольнішся.

Насавец ведаў, што ў шпіталі не дадуць адпачыць, а ад вайсковых перасадак скуры лёгка зарабіць такіх

хваробаў, што і дома не акрыяеш. І, параіўшыся з Ліблікам, Насавец у шпіталь не паехаў.

Маёр прабегся вопытным вокам па другой шнураўцы і нарэшце ўгледзеў тое, што шукаў.

— Я так і думаў, пачалося, — маёр разгарнуў сшытак і перапісаў усіх, на кім знайшоў свежыя татуіроўкі.

— Давядзецца пісаць лісты бацькам. Га, Рыбавол, ты танк нашто выкалаў? Ты што, Рыбавол, танкіст? Дзібіл ты, Рыбавол, а не танкіст. Я так бацькам і напішу. Ваш сын, радавы Рыбавол Мікалай, замест таго каб выконваць свой воінскі абавязак, робіць сабе татуіроўкі. Размаляваўся так, што, калі звольніцца, вы яго не пазнаеце. Паведамляю вам пра татуіроўкі вашага сына, каб потым не было прэтэнзій да войска і да камандзіраў вашага сына. І ўсё! Адчуваеш, Рыбавол, што будзе з тваімі бацькамі? А я напішу, даю слова камуніста, усім напішу, не пашкадую рубель на паштоўкі і сёння ўвечары ўсім, каго злавіў, адпраўлю дадому лісты.

Болей за астатніх перажываў хлебарэз Ара. І трапятася ён не з-за таго, што бацька даведаецца пра татуіроўкі, а таму, што ён выкалаў самалёт, парашутыста і літары «ВДВ», а маёр паабяцаў напісаць: «Ваш сын служыць хлебарэзам, аўтамата ў руках не трымаў і не бачыў, адно хлеб крадзе і жарэ задарма ды на ўсе грудзі выкалаў: «я — дэсантнік, я — дэсантнік».

Пашанцавала аднаму Кухілаве, бо маёр ніжэй рэменя не глядзеў і таму не знайшоў ягоных зорак на каленях. У Мухіна на адным плячы быў профіль Спартака, на другім тыгр, падобны на ката Барсіка, якому прышчамілі хвост. Муха радаваўся, што маёр не здымаў з «дзядоў» нагавіцы і не бачыў праваслаўнага крыжа, які аздабляў ягоную худую лытку.

За тое, што тыгр не цягнуў нават на барса, а здаваўся катом, білі маладога мастака Дадакузіева. Спачатку Мухін даў адарвацца і размаляваў таджыка так, што сам перапалохаўся. Потым супакоіўся, прынёс са стало-

вай міску аслізлага варанага сала і аддаў маладому.

— Еш сала! Я з-за чуркі на «дызель» не паеду! Ты ў мяне навучышся маляваць. Ты мне руку сапсаваў! Я цябе самога сапсую.

Саматужных «каратыстаў» нахшталт Мухіна баяліся больш за прафесійных баксёраў. Асабліва з-за унчакаў: пары саракасантыметровых драўляных або, як ў Мухіна — тэксталітавых палак, завязаных нахшталт цэпа, ланцугом. Каратысты раскручвалі палкі так, што свістала ў вушах,— выраблялі хітрыя петлі ў паветры, перакідвалі праз плечы, а потым лавілі палку за пахай або пад каленам. «Дух» Ліблік доўга не мог навучыцца вымаўляць цвёрдае «л», покуль не ўзяўся Мухін.

— Скажы — болт, чуеш, болт! — загадваў «дзед» Лібліку.

— Болт,— выдаваў Ліблік і імгненна атрымліваў палкай па галаве.

— Я сказаў — болт, а не больт. Я навучу, чухня, цябе па-руску гаварыць.

І з дапамогай унчакаў за адзін вечар навучыў.

У свой час, калі Мухін і Кухілава былі «маладымі», ім тлумачыў службу чэмпіён РСФСР па боксу «стары» сяржант Мінгазаў. Вечарамі, пад добры настрой, ён шнураваў «духаў» і, як на трэніроўцы, па чарзе апрацоўваў кожнага з аднолькавай асаладай і на адным тэхнічным узроўні. Лёгка скакаў на пругкіх нагах, лёгка кідаў зацягнутыя анучамі кулакi, і «маладыя» без асаблівых пакут лёталі па казарме і валіліся на падлогу, як падстрэленыя.

Мухін памятаў, як ногі адрываліся ад падлогі, на імгненне цямнела ў вачах або, наадварот, мігцелі бліскавіцы і ён да раніцы выключаўся, як выключальнік.

Толькі на загад, за месяц да дзембеля, Вася Мінгазаў перабраў самагону з півам і ашалеў. Пашнураваў «духаў» і раструшчыў сківіцу Саўцову, зламаў колькі рабрын Кірсу і назаўжды завярнуў набок нос Мухіну. Праз

месяц маёр Скотнікаў адвозіў Васю Мінгазава ў мястэчка Хыраў на «дызель». Канваірамі паехалі Піліповіч і Мухін. У цягніку маёр засылаў «духаў» з аўтаматамі па піва, потым ставіў іх на варту і піў разам з Мінгазавым. На прыпынках, калі сціхалі колы, маладыя прыслухоўваліся да размовы маёра з асуджаным. Падагрэты півам маёр скардзіўся, што не ведае, як далей службыць, калі такіх выдатных хлопцаў трэба садзіць у дысбат.

— Не, Вася, сківіцу ты дарма Саўцову скруціў,— разважаў маёр.— Не варта было перад самым дзембелем так распускацца, трэба стрымліваць сябе. Я разумею, іншым разам трэба ў лыч ботам, бо не разумеюць па-руску. Асабліва чурбаны — узбекі, казахі... Чухня эстонская прыдурвацца любіць. Але трэба разлічваць, калі б'еш, каб не забіць. А ты перастараўся, так нельга, Вася.

— Я і на дызелі не прападу,— перабіваў Мінгазаў і цягнуў з рыльца піва.

— Я ведаю, што не прападзеш,— пагаджаўся маёр.— Шкада, вядома, што ты мяне так падставіў. Але што ж зробіш, ты ў мяне лепшым сяржантам быў. Не ведаю, як цяпер гэтых абрэкаў у руках трымаць.

— Бардак пачнецца,— ківаў галавою Мінгазаў.

Мухін бесперапынна намацваў скрыўленае пераноссе і шэптам заракаўся Піліповічу:

— Нічога, праз год мы сваё возьмем, але духаў калечыць не будзем, каб я здох, а маладым косткі ламаць не буду.

Цень пад ліхтарамі то не-
рагодна расцягваўся, пера-

сякаў наўскос аснежаны асфальт, то сціскаўся, падкрад-
ваўся да ног і рабіўся кантрастным. У перспектыве
вуліцы з прыступкаў будынкаў складаліся сходны да
поўні, што гойдалася між вострых карнізаў. Зімовы
вечар паўнеў чысцінёю начнога паветра. Чалавек ішоў
шпарка і лёгка, шырокімі крокамі і з пэўным задаваль-
неннем таптаў мяккі снег высокімі бацінкамі. Снег злёг-
ку рыпеў і разлятаўся камячкамі. Але чалавек не азі-
раўся і не глядзеў пад ногі. Яго позірк быў нерухомы.
Нечакана чалавек убачыў чорную пляму на снезе, сту-
піў яшчэ некалькі нясмелых крокаў і спыніўся. Рэч, на
якую глядзеў чалавек, была прысыпана снегам, але ў ёй
угадвалася жалезнае кола памерамі са звычайную бля-
шанку, якое некалі круцілася пад дзіцячым самазвалам.

Чалавеку на выгляд было год дваццаць пяць. На ім
былі: доўгі шырокі плашч, адпрасаваныя шэрыя штаны
і чорныя бацінкі. Вецер варушыў зачасаныя дагары
валасы. Чалавек дастаў з кішэні цыгарэту, пакруціў яе
ў пальцах і кінуў на снег. Ён нават не глянуў, куды
трапіла цыгарэта, а адразу пайшоў. Крокі яго рабіліся
даўжэйшымі, і чалавек пабег, спачатку павольна, потым
хутчэй і хутчэй.

«Трэба хутчэй бегчы, — думаў у гэты час чалавек,
але ўжо не мог знайсці сілы і бег у адным тэмпе, як
заведзеная металёвая цацка. — Толкі не ўспамінай, на-
што варушыць перажытае? Каму гэта трэба? Усё па-
мерла!» — разважыў чалавек сам сабе. Падэшвы яго

бацінак амаль бязгучна прасавалі стэрыльны снег, але ў галаве адбіваўся грукат трыццаці ботаў.

Палігонная каманда бегла на зарадку па танкавай дарозе. Віктар як старшыня быў першы, за ім цягнулася трыццаць стомленых салдат. Незашпіленыя кіцелі змоклі на плячах і пад пахамі, падкаваныя боты цяжка білі прамерзлую зямлю. Збілася агульнае дыханне і рытм — слабейшыя пачалі адставаць.

— Не расцягвацца! — крыкнуў Віктар. — Ногу ўзяць!

На два крокі за ім бег яго зямляк Гоша. Яны нарадзіліся і выраслі ў адным горадзе, нават мелі агульных знаёмых, і Віктару часам было прыемна адчуваць, што за ім заўсёды ёсць нехта свой; тут, у войску, зямляк бывае бліжэйшы за сябра.

Віктар слухаў, як паступова страйнеў, наладжваўся тупат, і ўжо мог улавіць рытм, але больш крычаць не хацелася, ён пачынаў стамляцца, а да першай вышкі заставалася кіламетры з два. Ля вышкі звычайна адпачывалі, а потым зноў трэба было бегчы, толькі ў супрацьлеглы бок.

Чалавек прыбег да свайго дома, не спыніўся ў пад'ездзе. Ён пераскокваў цераз дзве прыступкі і хутка падняўся на свой паверх, адчыніў дзверы кватэры і нарэшце супакоіўся. Ён распрануўся, павесіў плашч на плечыкі, скінуў бацінкі і зайшоў на кухню. На непрыбраным стала валялася кансервавая бляшанка, ён схпіў яе і кінуў у адчыненую фортку. Бляшанка з лёгкім фырканнем знікла за акном.

— Ну колькі можна здэкавацца з сябе?! — гучна сказаў чалавек, але ў кватэры нікога не было. Ён сеў на хісткі зэдлік, запаліў цыгарэту і пачаў разглядаць

воблачка дыму. Потым дацягнуўся рукою да пліты, адкрыў газ, выкінуў недапалак і закрыў фортку.

Да вышкі заставалася кіламетра паўтара, калі Віктар убачыў на дарозе рэч, якая нагадвала бляшанку з-пад кансерваў.

«Дзіўна, як яе не расплюшчыла? Пасярод танкавай каляіны ляжыць, а ўчора ноччу былі вучэнні. Хто сёння мог кінуць яе, гэтую бліскучую кансароўку?..»

Ён нават не мог успомніць, ці пачуў што-небудзь, калі Гоша наступіў на міну. Віктара моцна штурханула ў плечы, і ён страціў прытомнасць.

Вучэбна-тактычнае поле было зацягнута неглыбокім снегам і парэзана паралелеямі танкавых дарог. Сям-там чорныя плямы вывернутаі снарадамі зямлі парушалі геаметрызаваную прастору. Нізкае сонца слаба падсвечвала неба.

На другі дзень у шпіталі Віктар тлумачыў незнаёму афіцэру, што не мог заўважыць прысыпаную зямлёю міну. Афіцэр згадзіўся з ім і спытаў, ці ведае ён бацькоў свайго земляка.

Чалавек стаяў каля акна і прыслухоўваўся да шыпення фаеркі. Пакой напаўняўся газам. Чалавек глядзеў праз замуцнёнае шкло на начны горад, што зіхацеў у пражэктарным асвятленні. Коміны на дахах нагадвалі бастыёны, чырвоныя ліхтары на комінах заводаў складалі магічныя знакі. Яркая поўня была неверагодна блізкай, і здавалася, што да яе можна дацягнуцца рукою. Чалавек бачыў свой адбітак у люстэркавай плоскасці поўні.

«Чаму мне так прыемна глядзець на сябе? Можа, гэта не мае рысы твару, а каго-небудзь іншага, толькі вонкава падобнага на мяне? У войску мяне часам быта-

лі з Гошам. Казалі, што мы падобныя. Дык, можа, і ў поўні павінна з'явіцца не маё адлюстраванне, а нешта іншае? Павінна, бо я вінен адно жыццё. Але чаму мне ўвесь час здаецца, што я бачу толькі сябе?»

Так разважаў чалавек, і яшчэ яму хацелася ўспомніць Гошаў твар, але ён не мог, і з кожным разам на поўні маляваліся абліччы болей размытыя і невыразныя ці зусім непазнавальныя. У адбітку ён зноўку бачыў сябе. Яму захацелася адчыніць фортку.

Чалавек выключыў газ. Выпіў вады з-пад крана і адчыніў акно.

Саступі п'янаму дарогу —
бог веку прыбавіць. Вядома,

не ў прамым сэнсе, бо не скажаш, што генералы п'янымі ходзяць, а дзембелі цвярозымі да хаты едуць. Якраз наадварот: генералы калі і бяруць па сто грам, то ў спецыяльна прызначаных на тое месцах, генералы парадак любяць, а п'яны дзембель наогул не дзіва. Таму народнае прароцтва ў маім выпадку трэба разумець фігуральна: не пішы пра войска, не крыўдзі генералаў і застанешся цывільным чалавекам. Ад святога абавязку загінуць за радзіму па загаду таго генерала мяне яшчэ ніхто не вызваляў. І няхай потым тлумачаць, што генерал не п'яны, не кантужаны, а патрыёт. Жыццё тым патрыётам-інтэрнацыяналістам, што ў Афганістане кожнага пятага афганца паклалі, не вернеш. І сваім хлопцам, якія чарнобыльскі саркафаг муравалі, патэнцыі не дадасі. «Не пішы пра войска — і не забрыюць на зборы выпадкова ў Брагінскі раён, і не на ўсіх вучэннях у сваёй акрузе паваюеш», — папярэджвалі мяне сябры. І раптам заказ: напішы пра «дзембельскую парадку» як твор мастацтва.

Я парадкі не рабіў, чаравікі, праўду кажучы, аддаваў майстрам, каб ранты счасалі. Чаравікі ў нас мішэнная майстэрня, па-просту мішэнка, рабіла. Апроч звычайных цыркулярак, электрафуганкаў і піларамы былі ў той «майстроўні» фрэзерны і такарны станкі, і гумы навалам, але пра гуму пазней. Працавалі на станках два майстры: Муха і Тарапыга, абодва «дзяды», і рабілі ўсім боты і чаравікі, ператваралі казёншчыну кандовую ў мадэльны абутак, клеілі платформы,

набівалі абцасы, счэсвалі ранты, прышрубавалі набойкі — каб на пляцы агонь выбівала. І ўсё нармалёва было, покуль не далі да іх у майстэрню вучня, маладога байца Кузю. Выпілі Муха з Тарапыгам, гарэлка ў іх не пераводзілася, і ў першы вечар спазнаў Кузя навуку-дзедаўшчыну. Не пайшла Кузю навука на карысць, вырашыў малады баец, што лепш камісавацца па калецтву, адпакутаваць раз і назаўсёды і не трываць болей «дзедаўскія» здзекі. Заняўся Кузя членашкодніцтвам — падставіў указальны палец правай рукі пад фрэзу, чуў некалі, што без указальнага пальца ты не воін, але ў апошні момант не вытрымаў і выхапіў руку з-пад дыска, адно паспеў станок сухажыллі парэзаць, перастала далонь згінацца. Даведаўся камандзір пра Кузеву дурноту і загадаў фрэзерны станок здаць на склад, а байца пасля шпіталя абяцаў на гаўптвахце згнаць. Ды новая бяда: Тарапыга ўваліўся ў яму пад піларамай, а за ім следам бярвяно старчаком. Паклалі параненага «дзеда» ў шпіталь, да таго ж у Кузеву палату, і прапанавалі камісавацца па стане здароўя. Але хто ж камісуецца, калі да дзембеля два месяцы? Што там у шпіталі Тарапыга з маладым шкоднікам вырабляў, расказваць не буду. Скажу: мішэнка больш абуткам не займалася, кожны самастойна напільнікам і ножыкам стругаў абцасы. А на гумовыя набойкі ішлі пантофлі. Выдадуць у лазні пантофлі, а збіраць няма чаго.

Ёсць у войску сваё спецыфічнае разуменне прыжосці, існуе свая эстэтыка, сваё мастацтва. Зоркі, кукарды, спронжкі, эмблемкі, рознакаліберныя нашэйкі — гэта не толькі званні і сымболі кантузій, гэта цэлы свет вайсковага «хараства», і асэнсаваць яго цывільнаму чалавеку амаль немагчыма. Як ты растлумачыш жонцы, што дзве зоркі прыгажэй за тры галуны, а маёрскія пагоны прыгажэй прапаршчыцкіх, калі яна натуральнага прапаршчыка ўявіць сабе не можа. І справа тут не ў званні, а ў спецыфічным бачанні свету. Надзень

боты, партупею і праветры голаў шыхтавай падрыхтоўкай,— я пагляджу, як зменіцца твой твар: пасталее, і позірк зробіцца пільным, і адкрыецца табе той чароўны свет кукардавай прыгажосці, які тоіцца ў звычайным вайсковым фрэнчыку.

Парадкі я не рабіў не таму, што восенню ў шынялі звальняўся, ехаў я ў канцы сакавіка, ужо цёпла было, і свой шынель я ў аэрапорце выкінуў. Гэта восеньскі прызыў часам толькі шынель наладжвае. Шынелі ў нас начэсвалі металічным грабеньчыкам, што швэдар махеравы, воўна калмацілася і мякчэла. Гэта цэлае мастацтва, якое з-за дзедаўшчыны называюць дзембельскім. Мастацтва тое не належыць ні вайску, ні цывільнаму асяроддзю. Прыгажосць дзембельскага мундзіра — аднадзённая: да дому даехаць і малым братам, пляменнікам падарыць. Вось і ўвесь кайф, адно што чыста мужчынскі.

— Духі?

— Мы! — хорам адказваюць «духі».

— Колькі дзеду да дзембеля?

Кожны «дух» ведае адказ. Паспрабуй памыліцца на дзень, пойдзе ноччу іншая арыфметыка, каб служба мёдам не здавалася, давядзецца пасля праверкі адціскацца разоў сто. Ну гэта, вядома, як дзе. У нас дык папросту ботам па нырках. Вася Мінгазаў спец па нырках біць — мачыліся па начах крывёю. А ў дысбат Вася трапіў за раструшчаную сківіцу. Як кажуць: каму накіравана задавіцца — не атруціцца. Засталася Есеева парадка ў нашай капцёрцы.

* * *

Я ў вайску кар’еру хутка зрабіў, выслужыўся. Чатыры месяцы ў вучэбцы, сяржантскія лычкі і на старшынюскую пасаду. І адбарабаніў я паўтара года старшыню роты. Самому дзіўна, адкуль што ўзялося. Як звычайна-

га старшыну не любілі мяне мае байцы — люта. І не толькі таму, што парадкі не рабіў, але асабліваю нянавісць выклікала маё сацыяльнае паходжанне. Па-першае, я — гараджанін. Байцы, хто з вёсак, лічацца надзейнымі, працавітымі і тупаватымі, а гараджане — кожны другі або наркаман, або злодзей, або студэнт. Да таго ж вяскоўцы больш на правяраны алкаголь націскаюць, тут усё проста. Ад гараджаніна ў любы момант чакай бяды, эксперымента з бытавой і медыцынскай хіміяй. У нашай часці аднойчы Есін з Мелітопаля знайшоў пасярод палігона на танкавай пляцоўцы макавую паляну. Паказаў яе байцу Геоздзеву з Растова па мянушцы Цвік, і ў той жа вечар яны шырануліся (укалоліся) адварам макавага зелля. Ноччу абодва як селі на «белых коней», то ледзь супакоіліся ў шпіталі. Есіна потым перавялі ў будбат, а Цвік у шпіталі з вольнанаёмнай медсястрычкай ажаніўся і даслужваў санітарам на добрых харчах і крухмальнай бялізне. Афіцэры пагаворвалі, што медсястрычка тая слабая на адно месца, маўляў, бачылі яе ў камандзірскай лазні з нампалітам і начальнікам штаба, і Цвік, калі такі разумны, як звольніцца, то кіне абавязкова жонку. Але Цвік жонкі не кінуў. Жонку кінуў адзін мой знаёмы баец Федзя. Служыў Федзя тэрміновыя два гады ў палкавым аркестры, граў на трамбоне і, як усе аркестранты-байцы, па начах уцякаў з часці да тамтэйшых дзяўчат. Вядома, некалі такая лафа павінна была скончыцца, Федзю злавілі, і камбат абвясціў гаўптвахту, але тут высветлілася, што аркестрант па начах забаўляўся з дачкой камандзіра палка, безумоўна, з самымі сур'ёзнымі намерамі. Федзя прысягнуў, што ў іх каханне, а не звычайныя гулі, і ажаніўся з дачкою палкоўніка. Пачалася ў трамбаніста іншая служба, перавялі яго з аркестра ў штаб, з салдацкай сталоўкі ў афіцэрскую, з казармы на паўцывільнае існаванне — жыві дзе пажадаеш. Байцы казалі: «Падфарціла хлопцу з жонкай, хоць ты звыш тэрмі-

ну заставайся на прапаршчыка». Але Федзю жонка не ў жылу: з ягоных слоў, яна быццам німфаманка. Ледзь дацягнуў да дзембеля.

Што тычыцца мяне, то, па-другое, я — былы студэнт, і не які-небудзь тэхнар, а самае недаравальнае — беларускі філолаг. Куды ты з такою спецыяльнасцю пойдзеш? Гуманітарый! Мажор! Нацмэн! Сноб! Гультай! Мажор таму, што бацька ў мяне пісьменнік. Пра такія рэчы я з дзяцінства прывучаны маўчаць, але дзе ты тое схаваш, што на твары напісана. А класавая барацьба ў крыві савецкага байца. Сын пісьменніка — гэта як сын ворага народа. Куды мне з маім паходжаннем і універсітэцкай адукацыяй парадку рабіць? Ды яшчэ старшына...

— Сыноч, як служба? — у нас такая завядзёнка была.

— Як у куратніку, дзе зловяць, там і трахнуць.

У суседняй часці па-іншаму маладыя павінны былі адказваць:

— Дзембель давай!!!

А ўвечары паўсюдна адно і тое ж:

— Духі, дзень прайшоў?

«Духі» хорам у адказ:

— І х... з ім!

Гэта ў каго ні спытай, жалезная традыцыя войска. А ноччу пачынаецца ў казарме падрыхтоўка да дзембеля. Робіцца парадка. У нас сяржант Хасанбаеў звальняўся — не раўнуючы генерал з войска бацькі Махно. Выпадкова ўбачыў ягоную парадку камандзір палка, стары служака і псіхапат палкоўнік Бершэда, ледзь не звар'яцеў на месцы.

— Сякеру, сякеру сюды, — як крыкне, а ў самога вочы крывёю наліваюцца. Усе, хто побач стаяў, спудзіліся, кінуліся ўцякаць далей ад шалёнага. Але нейкая свалата знайшла сякеру.

— Кладзі нагу на калодку, — загадаў палкоўнік Ха-

санбаеву і адсек абцасы дзембельскіх чаравікаў. А былі абцасы, трэба прызнацца, сантыметраў па дзесяць, твор мастацтва, а не абутак. Трэба было бачыць, як Хасанбаеў у тых чаравіках, што на хадулях, вытанцоўваў.

Парадкі байцам выдае старшыня роты. Што тычыцца харчоў, формы і іншай радасці, то мне пашанцавала — старшыня забяспечаны, як ніхто іншы. Былі ў маім распараджэнні склады, кладоўкі і ключы на ланцугу ад фінскай сантэхнікі. І былі мае кладоўкі ад столі да падлогі завалены рознымі вайсковымі трантамі, а за тыя транты кожны «дзембель» радзіму прадасць тройчы і яшчэ ручку пацалуе. Бо на дзембель трэба па традыцыі ехаць ва ўсім з іголачкі, каб муха не сядзела. А дзе ты тое новае возьмеш, калі ў старшыны не ўкрадзеш?

Я калі служыў, пайшла мода ўсё згінаць: спронжкі, кукарды, эмблемкі, карацей, усё металічнае. Раней, расказвалі, было наадварот, год праслужыў, і спронжка прамая, як дарога дадому. Быў у нас Аркаша з Усць-Каменагорска, дык ён двума пальцамі любую латунную спронжку ў трубачку закручваў, што фольгу цукерачную. Пальцы былі ў Аркашы што апцэнгі. Служыў ён зваршчыкам у парку і за бутэльку піва браўся рукою за аголены дрот пад напругай. А электрыкі потым прапапоўвалі маладым байцам патрымацца за Аркашу.

Вядома, у кожнага роду войск свае забабоны, але паўсюль ёсць звычай нестатутную кукарду на лбе разгінаць, убачыў на маладым сагнутую зорку і кулаком па шапцы, гэта як гузік незашпілены адарваць, як кішэні з пяском зашываць, калі баец не ведае, дзе рукі трымаць, стабільная вайсковая забаўка. Сам хадзіў з зашытымі кішэнямі. А праз паўгода ўжо парадкі выдаваў. Дасі на ноч кіцель сяржанту СА і раніцай не пазнаеш, фантастыка, што робіцца за адну ноч: перакройваецца, перашываецца, перабіваецца. У нас быў адзін спецыяліст, за адну ноч з двух нагавіц кіцель шыў.

Колькі паданняў набіралася ў войску пра парадны

мундзір. Напрыклад, ёсць прыкмета, нельга ноччу перад звальненнем даваць парадку маладым, асабліва прасавіц. У суседнім палку «дзембель» даверыў нагавіцы маладому, а раніцай прасам гэтаму ж байцу зламаў пару рабрын і павыбіваў зубы. Казалі, што баец у парадцы дзірку з кулак прапаліў, вядома ж, вайсковым прасам не толькі біцца добра. А ў маёй часці адзін дурань праз парадку ледзь не задавіўся. Хацеў штабны пісар Зотаў з Піцера прагнуцца, выслужыцца перад камандзірам, і напярэдадні святаў вырашыў адпрасаваць парадны камандзірскі мундзір, палкоўнік яго ў штабе трымаў. Уключыў Зотаў прас, расклаў нагавіцы на стала і раптам знайшоў у кішэні стос парнаграфічных картаў. Покуль прагартыў баец карты, нагавіцы пайшлі дымам. Спалохаўся Зотаў, затрапятаўся і надумаў схаваць камандзірскую парадку. Раніцай, як належыць на святы, палкоўнік вырашыў апрануць парадны мундзір, але не знайшоў і абвясціў святочны крос-марафон у поўным «парадзе»: зброя, хімія, супрацьгазы. А пасля абеду сабраў сяржантаў-«дзядоў» і папярэдзіў, калі да вечара не знойдзецца ягоны гарнітур, ноччу ён абвесціць вучэбную трывогу і наладзіць марш у запасны раён. Спалены гарнітур «дзяды» не знайшлі, але Зотава вылічылі і заракліся: вучэбную трывогу ператварыць штабному пацуку ў баявую. Зачыніўся перапалоханы пісар у штабной качагарцы і хацеў задавіцца, ледзь уратаваўся.

У маёй роце, відаць, у мяне аднаго парадка па памёру падыходзіла, старшыню належыць па пасадзе вопраткай займацца, у астатніх што старшыня дасць, тое і насі, прызнаюся, у войску не толькі страляць вучаць, але і карысным рэчам таксама. Кожны другі баец умее шыць, крыва-коса, а нагавіцы перакроіць, бо форму па памёру атрымлівае толькі крамлёўская ахова, каб Маўзалеў не ў самапальных ботах вартаваць. Парадку і іншую вопратку яшчэ не цяжка перашыць, а вось з бя-

лізнай кожны тыдзень змагацца не проста. Споднія кальсоны атрымліваеш у лазні, а яны на пяць памераў большыя, дык гэта яшчэ не бяда, а калі тая бялізна на пару памераў менш і побач няма з кім памяняцца. Праз тую халеру пакутаваў мой зямляк Гоша, бо важыў ён кілаграм пад 150 і ростам за два метры. Па закону выпісвалі на яго падвоены харч, а наконт кальсонаў смяяліся, прапаноўвалі або дзве пары дзіравых, або самыя вялікія, якія знойдзе. Гоша ведаў, што нават самыя вялікія на ягоным жываце не сыдуцца, і першую зіму без сподняй бялізны мёрз, як воўчы хвост. На другім годзе Гоша дастаў афіцэрскую трыкатажную бялізну, і маладыя байцы ў лазні раз на тыдзень яе мылі. Парадку спраўлялі на Гошу, што на маршала, па інды-відуальным заказе.

Я не хачу пераконваць, быццам у войску форму перашываюць з-за таго, што яна, як у дурдоме, на ўсіх параноікаў і алкаголікаў аднаго 52 памеру першага росту, і такое бывае, факт. Я на шэсцьдзесят байцоў на зборах маладога папаўнення атрымаў х/б быццам на алімпійскую зборную па цяжкай атлетыцы: 30 пар — 54 памеру, 30—56-га. З суседняй брыгады прыбегалі на «цырк» паглядзець, калі маладых у форму апранулі. Сустракаюцца ў войску і унікальныя стварэнні, на якіх наогул нічога па памеру не знойдзеш — такіх памераў не існуе. Быў у маёй роце воін Маліна з Казахстана, па бацьках пісаўся рускім, росту сам маленечкага быў, а ступні на нагах, што водныя лыжы, дзе ты такія боты знойдзеш? Такія ступакі ў самвыдатаўскіх часопісах пад чарнобыльскага мутанта сыдуць. Але гэтакае дзіва покуль не кожны дзень сустранеш. Збольшага воіны стандартныя трапляюцца, як па статуце. І парадкі перашываюцца дзеля ўласнага задавальнення.

Нет, не ко мне — к соседу
Зонт прошелестел...

Ранран¹

Максіма не стане ў лютым
1987 года, але «Вячэрні

Мінск» не дасць на апошняй старонцы спачувальнага паведамлення, бо Максім на той час будзе толькі часова прапісаны ў Мінску.

Я спадзяюся, што аб трагедыі я даведаюся яшчэ да пахавання. Магчыма, мне патэлефануе Максімаў сябар.

— Ты пойдзеш на пахаванне? — спытае ён.

— Не, я не магу. Ты памятаеш, мой стары дом стаяў каля могілак, дык я з таго часу не магу глядзець на пахаванні.

— А яны ўсе прыцягнуцца: рэстаўратары, выкладчыкі, кіраўнік дыплама і той, відаць, прыпаўзе і прамову будзе казаць, што Максім — мастак, але не ўзгадае, як з інстытута выключыў і з дыпламам колькі мучыў. Яны ўсе будуць гаварыць — Максім мастак, а на выстаўках яго працы не бралі, здзекаваліся, няздарам называлі, казалі, каб кінуў маляваць, а заўтра ўсе прыйдуць і будуць гаварыць, як шкада ім хлопца.

— А ты пойдзеш? — спытаю я.

— Пайду, толькі я моўчкі пастаю, нічога нікому гаварыць не буду. Дый што ім усім скажаш? Яны не павераць, што гэта яны Максіма давалі. Яны думаюць, што ў іх чыстае сумленне.

Мы развітваемся і доўга не будзем бачыць адзін аднаго. Але ўсё можа быць і не так.

Магчыма, пасля пахавання мне патэлефануе знаёмы рэстаўратар.

---

¹ Пераклад Веры Маркавай.

— Ты ведаеш, што Максім павесіўся? — спытае ён.

— Не.

— Учора пахаванне было, я ездзіў, шкада хлопца, але што зробіш? Хварэў ён цяжка. Ты, відаць, ведаеш, што вены рэзаў? І перад апошнім праглядам у інтэрнаце так нерваваўся — месца сабе не знаходзіў.

— Я не бачыў яго болей як месяц, — пераб'ю рэстаўратара.

— Ты ж з ім сябраваў, ці мне здавалася? А й праўда, каму ён такі быў патрэбны? Хаця не кажы — цікавыя працы ў яго былі. Але дзіўна, вонкава такі стрыманы быў, выхаваны...

— Нашто ты мне гэта кажаш?

— Я думаў, табе гэта цікава, — здзіўлена адкажа ён.

Хутчэй за ўсё рэстаўратар увогуле не пазвоніць і на пахаванні мы не ўбачымся, бо на пахаванне я так ці інакш не пайду.

Можа так здарыцца, што я сустрэну на вуліцы Максімаву дзяўчыну, яна пазнае мяне і заплача, я паспрабую супакоіць яе, але я гэтага рабіць не ўмею і супакойваць не буду, яна сама хутка перастане плакаць, мы зойдзем у кавярню, і яна раскажа, як загінуў Максім. Раскажа і заплача.

— Яго забілі, — ізноў скажа яна са слязьмі. — Я ў той дзень была ў яго ў майстэрні, мы пасварыліся, як звычайна, мы ўвесь час толькі й сварыліся, не ў гэтым справа, я хачу сказаць, там побач нейкія мужыкі працавалі і захацелі выпіць у майстэрні, а Максім іх прагнаў і, здаецца, абразіў, — апошнім часам ён такі змучаны быў: абарона дыплама, ты ж ведаеш... Ён і мяне прагнаў, а калі я ішла, дык тыя мужыкі зноў там круціліся. Яшчэ падумала, што мо нельга яго пакідаць у такім настроі і з такімі «суседзямі». Я да следчага хадзіла, але ён мне не паверыў, сказаў, што ў іх не было падстаў для забойства, абяцаў толькі знайсці тых рабочых, а мне не паверыў. Не мог ён сам. Максім сам не мог, — яна зноў

заплача, і мне прыйдзеца яе суцяшаць (а так бы не хацелася гэтага рабіць), захочацца проста ўстаць і пайсці.

Але, магчыма, мы не сустрэнемся, або яна не захоча мяне пазнаць і не заўважыць на вуліцы ці проста не пазнае.

Я буду ехаць у настылым тралейбусе лютаўскім вечарам, і са мною побач сядзе знаёмы выкладчык.

— А! Гэта ты? — нечакана ўзрадуецца выкладчык.

— Даўно не бачыліся, — адкажу я.

— Ты, відаць, яшчэ не ведаеш, што ў нас здарылася, я маю на ўвазе ў інстытуце? — спытае ён.

— Не.

— Ты ведаеш Максіма? Ну дык вось, яго больш няма, уяўляеш сабе — павесіўся. Ты ж яго добра ведаў. Столькі непрыемнасцей у інстытуце — усіх трасуць. Мне дык нічога, а для інстытута і яго дыпломнаму кіраўніку — столькі непрыемнасцей. Я ж Максіма таксама добра ведаў: ён мне дапамагаў у новую майстэрню пераезджаць, — я сам папрасіў, ты ж ведаеш — аднаму цяжка, ён мне і дапамог. Што ў гэтым такога: усе просяць. Ён, відаць, не толькі мне дапамог — тады многім майстэрні давалі. А я хацеў табе вось пра што раскажаць. Можа, ты ведаеш, ён жаніцца збіраўся?

— Не, я яго даўно не бачыў, — адкажу я.

— Так, ён нікому не казаў, але гавораць, што збіраўся з гэтай, як яе, прозвішча — забыўся, а яна, як даведалася, што яго на перыферыю размяркоўваюць... Так вяселле і адклалі. Вось як бывае. Кажуць, ён перажываў праз гэта.

Тралейбус спыніцца на чарговым прыпынку, і мы разам сыдзем.

— Табе ў які бок? — спытаю я выкладчыка, ён махне рукою, і мы разыдземся.

Толькі якая верагоднасць у мільённым горадзе сесці ў адзін і той самы тралейбус з канкрэтным чалавекам

якраз у лютым, калі мы працуем і жывём у розных раёнах горада?

Так ці інакш, я спадзяюся, што даведаюся ад некага з тых, хто нас ведаў, аб смерці Максіма. На пахаванне я не пайду. Магчыма, мне захочацца зайсці да яго ў майстэрню ў цэнтры горада.

Мне пашанцуе, і ў майстэрні ў той вечар будзе працаваць нехта з яго аднакурснікаў. Ён адчыніць мне дзверы і прапануе зайсці. Я скажу, што прыйшоў паглядзець апошнія працы Максіма.

— Тут нічога няма,— адкажа яго аднакурснік.— Ён не ў гэтай майстэрні працаваў, тут нас шмат, а ў яго на краі горада майстэрня, ён там адзін быў, ніхто не хацеў туды — далёка ездзіць.

— Можа, ты раскажаш, што там адбылося? — спытаю я.

— Яго кіраўнік дыплама знайшоў. Максім яму пазваніў і папрасіў прыехаць паглядзець працы. Покуль той даехаў... Цяжка там яму было. Кіраўнік дыплама казаў, што не на той аўтобус сеў і таму так доўга ехаў.

— Ты думаеш, ён наўмысна, як прадчуваў?..

— Не, яны памыліліся.

— Чаму «яны»?

— Ён не ў той аўтобус сеў, а Максім час не разлічыў. Яны ўсе здэкаваліся з яго, вось ён і вырашыў адпомсціць,— пачуў, што нехта ідзе, і думаў пажартаваць, ён стомлены быў. Пакуль прыехаў — Максіма не выратавалі.

Максіма не стане ў лютым 1987 года, і ў некаторых яго знаёмых застанецца некалькі яго карцін і малюнкаў.

Зоркі над горадам нагадва-
лі рассыпаныя гузікі. У дво-

рыку, заціснутым паміж абшарпанымі будынкамі і бетонным парканам, пад аголенымі дрэвамі на лаўцы сядзелі дзве старыя кабеты. Недалёка ад іх забаўлялася ў капцы сухога лісця дзяўчынка. Старыя сядзелі нерухома. Адна з іх была апранута ў зімовае паліто і пуховую хустку, другая — у шэра-чорнае штучнае футра і вязаны берэт, яна час ад часу паглядала на дзяўчынку.

— Нявестка матэр'ял мне на спадніцу падарыла, а я пашыць ужо сама не магу. Пацьдзесят год шыла, а цяпер зусім аслеpla — нітку не зацягну,— сказала кабета ў футры.

— Ага,— кіўнула другая кабета.

— Ты ж падумай, паўвека шыла, а цяпер нітку не бачу, зусім састарэла — сорам каму сказаць. Унучку ў садзік выпраўляю, а сама ледзь жывая — па кватэры цяжка хадзіць, так бы і не ўставала раніцай. І есці ўжо не магу, тхне мне нечым ад ежы, толькі і вару дзеля ўнучкі.

— Ці хадзіла ты да начальства прасіць кватэру? — спытала старая ў зімовым паліто.

— Давалі мне кватэру, а я не ўзяла — камуналку трохпакаёвую. Два пакоі мне давалі, а ў трэцім жанчына — доктарка наша старая жыве. Памятаеш?

— Чаму ж не. А колькі ёй год? Здаецца, нашмат старэйшая за нас,— разважала ў адказ старая ў зімовым паліто.

— Нашмат... Я таксама ледзь пазнала яе... Сколькі год не бачыла... Памірае яна, схуднела зусім і не хо-

дзіць. Такая спрытная некалі была, а зараз толькі ляжыць, і я хутка злягу — ногі пухнуць, раніцай не падняцца, каб не ўнучка. А за доктаркай глядзець трэба, бо яна ляжыць, не ўстае. Мне казалі, што тую кватэру многія хацелі атрымаць, бо як памрэ доктарка, так яе пакой нікому аддаваць не будуць. А я адмовілася. Сама ледзь жывая, а ў такую кватэру не пайду, каб даглядаць хворага чалавека і чакаць, покуль той пакой вызваліцца. Дый прыглядзець за ёй не магу. Вось зусім есці перастала — усё тхне мне нечым ад ежы. Дасць бог здароўя — пажыву яшчэ, але вось нітку ўжо не зацягну, матэрыял нявестцы аддала, хай тая ўнучцы пашые ці сабе пакіне. І кватэру не ўзяла, каб не чакаць чужой смерці.

Да старой, што ў футры, падбегла дзяўчынка і ўзяла яе за руку.

— Не расказвай, бабуля, не расказвай, бо я баяцца буду ноччу. Буду ноччу баяцца і плакаць, — хуценька загаварыла дзяўчынка.

— Ідзі, унучка, не бойся, не буду расказаць, не бойся. Ідзі гуляй, а я яшчэ пасяджу трохі...

Дзяўчынка супакоілася, адышла на некалькі крокаў ад старых і пачала разглядаць нізкае неба, яно, ёй здавалася, пачынаецца адразу за галінамі дрэў.

— Дачка ўчора шафу выкінула, мой яшчэ рабіў. У маім пакоі ўсё ягонымі рукамі зроблена і на кухні зэдлікі — мо год трыццаць стаяць, — пачала расказаць старая ў паліто.

— І мне ж твой зэдлікі рабіў — нявестка на дачу звезла, — перабіла яе старая ў футры.

— Ага, дачка сказала, нашто табе шафа — у пакоі і так цесна, не прадыхнуць. Выкінула шафу — а ўсю маю адзежу ў чамадан склала і пад ложак мне засунула, сказала, што ў мяне не шмат адзежы і шафа толькі пыл збірае. А ложак таксама мой рабіў, і шафу ён рабіў, а дачка разам з шафай ягоную адзежу выкінула. Я даў-

но ягоную бялізну прыхавала — сама не ведаю нашто, — дачка ўсю маю і бацькаву адзежу перабрала, маю — у чамадан, а бацькаву выкінула. Я адно паспела гузікі зрэзаць, — старая, што была ў зімовым паліто, дастала з кішэні жменьку гузікаў і паказала суседцы. Яе рука затрэслася, і гузікі рассыпаліся на асфальт. Старая сагнулася і пачала па аднаму іх падымаць. Яна старанна абцірала іх аб паліто і складала ў кішэнь.

Старая ў футры ўстала з лаўкі, паклікала дзяўчынку, і яны зайшлі ў пад'езд. Счакаўшы, у другі пад'езд зайшла старая ў зімовым паліто.

На цёмнай латцы асфальту недалёка ад лаўкі засталася ляжаць некалькі белых гузікаў.

- Нас сёння возьмуць.
- Не... горад пусты.
- Давай згуляем?

— Давай, толькі я не разумею, за што ставіць балы.
— Не мае значэння, за што, было б каму...
— Салдат з марожаным няблага глядзіцца на гэтым фоне.

— Салдату — дзесяць балаў. За уніформу — вышэйшы бал.

— Глядзі, на праспекце рабочы клас — відаць, з метро.

— За ватоўкі і каскі — восем балаў.

Святло неонавай рэкламы афарбавала блакітныя джынсы ў брудныя адценні. Два хлопцы стаялі каля ўвахода ў кавярню і ціха гаварылі. Адзін высокі, худы, у кароткай скураной куртцы, другі — меншы ростам, таўставаты, у сінім камбезе, з акулярамі на носе, абодвум было год па дваццаць.

— Шура, бачыш на тым баку вуліцы паэтэса з універсама выйшла — спадніца шаўковая да пят і бант — на тры гававы хапіла б, яна посуд у краме мые і за стойкай на абгортачнай паперы ўвесь час нешта запісвае. Ведаеш яе? — спытаў высокі.

— Бачыў некалькі разоў, а што?

— А ўсміхаецца як — прыемна глянуць. Відаць, самы шчаслівы чалавек на нашай вуліцы. За яе шчасце — дзесяць балаў.

— Пайшлі пройдземся.

— Шура, паехалі ў матэль.

— У матэлі глуха, сёння фур не будзе.

— Паехалі к «Турысту».

— «Турыст» — не мой раён, мяне там раз бралі, добра, што Мікіта торбы вынес.

— Нешта сёння не шанцуе.

— Андрэй, інтэлігента бачыш, у акульрах адно шкельца трэснута — дамо тры балы?

— Не, гэта слаба, дадзім — бал. А за ім, глядзі, якая фірма да нас копіць. — Андрэй кіўнуў на прахожых.

— Якая ж гэта фірма, проста ўпакаваныя паны, пайшлі пагаворым. — Хлопцы адышлі ад кавярні і ўліліся ў натоўп. Перад імі ішлі малады паляк і ярка апра-
нутая дзяўчына.

— А паненачка першы клас, колькі дасі?

— За ногі?

— Лыткі доўгія і худыя — два балы.

— А за прыгажосць?

— За культурны макіяж — накінем бал.

— А за анучы?

— Звычайныя фірмовыя анучы, што ў іх дзіўнага?

— А я яшчэ дабаўлю бал, — сказаў Шура і спыніў палякаў пытаннем: — Вітаем паньства, у якім гатэлі спыніліся?

— «Турыст», — здзіўлена адказаў паляк.

— Маеце што-небудзь на продаж? — звярнуўся да яго Андрэй.

— Так, маем «зэгаркі электронічны» — седэм мелё-
дый, — узрадаваўся той і паказаў на руцэ гадзіннік.

— Іле хцэш?

— Пенцъдзесент, — паляк ускінуў перад тварам Ан-
дрэя далонь, паказваючы пяць пальцаў.

— Дам трыццаць пяць. Добры гандаль?

— Маю яшчэ дзесяць такіх «зэгаркув» у гатэлі.

— Возьмем. — Андрэй дастаў з кішэні трыццаць
пяць рублёў і працягнуў паляку, той зняў гадзіннік,
аддаў яго хлопцам і схваў грошы.

— Гатэль «Турыст»? — удакладніў Шура.

— Так.

— Будзем каля ўвахода праз тры гадзіны.

— Добжэ,— палякі зніклі ў натоўпе. Хлопцы падышлі да кавярні і зноў сталі каля ўвахода.

— За адзінаццаць гадзіннікаў падымем трыста пяцьдзсят калоў на двух,— уголас падлічваў Шура.— У «анціку» такія гадзіннікі выстаўляюць па восемдзесят. Андрэй, давай Мікіту раскруцім?

— Што за Мікіта?

— Ды чорт яго ведае. Нядаўна тут пачаў круціцца. Мне аднойчы дапамог, я гаварыў. Мае грошы і ні халеры не ўмее, нават пана дзёрнуць не можа.

— І што ты прапануеш?

— Прымаем панскія гадзіннікі за яго грошы.

— Так, і яго выстаўляем.

— Можам і не выстаўляць, і так няблага заробім.

— Паглядзім.

— Глядзі, Андрэй, стары ідзе, адразу відаць — фірмач, капіталіст.

— Не для нас, гэты пусты.

— Гальштук — клас.

— Так, гальштук і пляжны тапкі на босых нагах. За пляжны гарнітур з гальштукам — чатыры балы.

Хлопцы зайшлі ў кавярню і пачалі абмяркоўваць дэталі «раскруткі». Мікіта знайшоўся сам.

Стрыжаны ў дарагім салоне, у фінскім гарнітуры і пры гальштуку, ён здалёк нагадваў клерка, але зблізку рэзкі і моцны пах адэкалону «Шыпр» хутка пераконваў у адваротным.

— Ты што, флакушку раздушыў? — сустрэў яго пытаннем Шура.

— Цырульнік пастараўся.

— За поўную адсутнасць пачуцця абаняння — пяць балаў.

— Што за балы?

— Пазней растлумачым. Маеш бабкі — падымешся з намі,— загаварыў Андрэй.

— Колькі трэба?

— Тры з паловай «кацкі» і дзесяць гадзіннікаў — нашы, падымем столькі ж на трох.

— Пойдзе! — узрадаваўся Мікіта.

— Праз дзве гадзіны чакаем каля «Турыста».

Шура не любіў Заводскі раён і ў «Турыст» амаль ніколі не ездзіў. За гатэлем знаходзіўся гіганцкі ўнівермаг, і бясконцы натоўп гараджан і прыезджых шаргацеў ля сходаў гатэля. На сходах стаялі Андрэй і Шура.

— Мікіта прыйдзе? — спытаў Андрэй.

— Павінен.

— Глядзі, на прыпынку «металюгі» з гітараю.

— За стрыжаныя скроні, заплеценую коску і грэбень усім па восем балаў.

— Я за адну гітару — адразу дзесяць.

— У правага абразок шыкоўны — яшчэ бал.

Да хлопцаў па сходах падняўся Мікіта.

— Грошы прынёс? — звярнуўся да яго Андрэй.

— Прынёс.

— Тады вы з Шурам адыдзіце ўбок, каб не спалохаўся пан твайго гальштука і прычоскі — рыхтык паліцыянт.

Мікіта і Шура спусціліся ўніз і перасеклі вуліцу, каб бачыць Андрэя на сходах.

— А што гэта вы за балы ставіце? — спытаў Мікіта.

— Гэта гульня такая — дзесяцібальная сістэма адзнакі за індывідуальнасць.

— Ага, разумею.

— Тады згуляем. Бачыш дзяўчыну, колькі дасі і за што?

— Нічога, твар смазлівы, спадніца модная — восем балаў.

— Смазлівых колькі хочаш, і спадніцы такія на кожнай другой. Затое, бачыш, ногі крываватыя, за гэта

тры балы можна нацягнуць і за адсутнасць густу бал — спадніца вузкая.

Да Андрэя падышоў паляк, і яны зайшлі ў гатэль. За імі падняліся і зніклі за дзвярыма Шура і Мікіта.

— Андрэй завядзе пана ў бар і будзе нас чакаць. Давай грошы, — загадаў Шура. — Возьмем каву на ўсіх, а я прыму гадзіннікі, — зноў загадаў Шура, і Мікіта згадзіўся.

Яны зайшлі ў бар гатэля і ўбачылі ля стойкі Андрэя і паляка, з імі сядзела знаёмая маладая палячка, якую хлопцы раней бачылі на праспекце.

— Пан ізноў з паненачкаю, — сказаў Шура і сеў за столік. Паненачка ўстала, развіталася з Андрэем, узяла з-пад стала сваю вялікую чырвоную торбу і выйшла з бара.

— Гадзіннікі праверыў, усе іграюць? — спытаў Шура.

— Нармалёва. Грошы прынёс?

Шура паглядзеў на Мікіту, што стаяў у чарзе па каву, і працягнуў паляку скрутак пяцідзесяцірублёвак. Паляк пералічыў грошы, дастаў з-за стала металічную скрынку і аддаў яе Андрэю.

— Гадзіннікі ў скрынцы, я правяраў, — растлумачыў Андрэй і схаваў яе ў сваю сумку.

Шура сядзеў моўчкі, схаваўшы рукі пад стол. У бары круцілі «метал», Мікіта прынёс каву, паставіў філіжанкі на стол і дастаў з кішэні чырвоную кніжачку.

— Міліцыя, — сказаў ён і паказаў хлопцам пасведчанне.

— У форме ты выглядаеш адразу на дзесяць балаў, — пажартаваў Шура.

— Калі ласка, на «вы». Вы затрыманы за скупку кантрабанды, а вы, — ён звярнуўся да паляка, — за кантрабанду.

— Я ніякай кантрабанды не маю,— адразу адказаў паляк і пачаў усміхацца.

Андрэй дастаў з сумкі скрынку і раскрыў яе. Замест гадзіннікаў у ёй ляжалі ўкручаныя ў цэлафан сталёвыя лыжачкі з прасвідраванымі дзірачкамі.

— Выдатная «лялька» — нас перагулялі,— засмяяўся Шура.

— Гадзіннікі былі, але гэта сапраўдная «лялька» — файна зроблена. Паненачка знесла нашы гадзіннікі.

Мікіта пачынаў злаваць і папрасіў пана вярнуць хлопцам грошы — даволі рэзкім тонам. Паляк дастаў скрутак пяцідзесяцірублёвак і аддаў яго Мікіту.

— Што гэта за грошы?

— Мам толькі такія,— здзіўлена адказаў паляк.

Андрэй штурхнуў Шуру ў плечы і сказаў:

— Выдатна, я нават не чакаў.

Мікіта ў непаразуменні разглядаў пяцідзесяцірублёвыя паперкі, на якіх стаяў 1947 год выпуску.

— Грошы дарэформенныя, а дзе тыя, што я вам даваў? — спытаў ён у Шуры.

— Якія даў, такія і маем.

— Папрашу прайсці за мною.

Хлопцы ўсталі, а Мікіта зазірнуў пад стол і дастаў прылепленыя жавальнаю гумкаю да дошкі стала свае грошы.

Андрэя і Шуру адпусцілі праз некалькі гадзін «з-за адсутнасці саставу злачынства». Яны ішлі па асветленым ліхтарамі і святлафорамі праспекце.

— Паспеем на апошні тралейбус?

— Магчыма, яшчэ трэцяя змена павінна ехаць.

— У вязаных махеравых кепках — па дзесяць балаў кожнаму.

— Мы ставілі дзесяць балаў за каскі.

— Кепкі — не горш.

— Андрэй, бачыш, у арцы мужык панёс вялізную раму, загорнутую ў паперу.

— Мастак, палатно на падрамніку пад паперай.

— Цікава, што там намалявана?

— А якая нам розніца, — дадзім пяць балаў за палатно?

— Дадзім.

Археалагічны краявід

Мы працавалі на грудзе, кідалі рыдлёўкамі мяккую

зямлю і сухаваты жвір, адпачывалі на траве, пілі малако з трохлітровага слоіка і елі тушонку з металёвых кансаровак. Мы так стамляліся, што калі аднойчы замест тушонкі адкрылі і з'елі кансароўку вантробаў, то заўважылі гэта толькі праз пару дзён. Нехта з нас пацікавіўся:

- Дзе субпрадукты?
- Што?
- Якія?..
- У нас недзе была кансароўка з вантробамі для супа.
- А...

Там, на грудзе, самымі смачнымі рэчамі былі сала, цыбуля і хлеб. Пасля працы мы ішлі праз лес і паўз поле. Быў жнівень, і мы іншым разам падсмажвалі на вогнішчы каласкі жыта.

- Ты любіш вершы? — хто да каго звяртаўся, я не памятаю, магчыма, гэта сказаў я.
- Не, я люблю паэзію.
- Не прафесійна.
- А ты што любіш: літаратуру ці кнігі?
- Кнігі.
- Ты букініст?!
- Я стаміўся.

- А можа, ты бібліяфіл ці бібліяман?
- Я люблю жыццё, а ты нешта сёння агрэсіўны, сонца напакло?
- Філолагі! — нехта спыніў нашыя спрэчкі.

Калі працуеш з рыдлёўкай, увесь час смажыць, але выпіць глыток малака льга толькі ў час, калі ўсе сядуць на траву пакурыць. Як мы гэта рабілі, я не змог успомніць, быццам нябачны дырыжор узмахваў палачкаю, і мы адзін за адным апускалі лязо рыдлёвак у зямлю і спыняліся.

- Усё?
- Пакурым?
- Так?

Мы палілі папяросы з-за папярowych муштукоў, бо адносна далікатныя цыгарэты было непрыемна браць запэчканымі зямлёю пальцамі.

— Вы ведаеце: першы верш напісаў вецер? — сёння мне здаецца, што гэта сказаў я.

— Ведаем.

— Як? Я толькі быў прыдумаў, што рэха — паэзія ветру.

— Мы чулі, як ты крычаў увечары над возерам — сякера, сякера. Мы здагадаліся, што ты слухаеш рэха.

— Над вадой добрае рэха.

— Так, мы ўсё чулі, — пацвердзіў нехта з нас.

— Цяпер табе можна спакойна памерці. Ты ж на радзіў новую паэзію — для ветру.

— Літаратурная энцыклапедыя абавязкова захавала тваё імя.

— Ты стаміўся?

— Так, пайшлі дахаты.

Цяжка кідаць зямлю супраць ветру, асабліва на грудзе. Кожнаму з нас хацелася стаць так, каб зямля з рыдлёвак ляцела з ветрам, але, як ні круціся, увечары поўныя валасы пяску.

— У нядзелю Дзень археолага, — прыгадаў нехта з нас.

— Спінт, смажаная бульба, тушонка...

— Можа, з'ездзіць па віно?

— Не, прафесійныя святы трэба адзначаць прафесійна.

— У спірце ёсць нешта прафесійнае.

— Так мы ж аматары.

— Тым лепш! Аматары маральна вышэй за прафесіяналаў. Мы ж не гурт самадзейнай творчасці.

— Тым горш! Мы проста спажываючы ад навукі. Мы ніжэй за дылетантаў.

— Выходзіць, што аматар лепшы за прафесіянала і горшы за дылетанта. Гэта сафізм.

— Гэта проста маразм.

— Тым не менш, мы маем права выпіць на свята археолага — прафесійна.

— Між намі, археалогія сама па сабе амаральная навука.

— Мараль існуе ў паводзінах, а не ў дэмагогіі на маральных тэмы.

— Кідайце зямлю! Маралісты...

Пачалося жніво. Хмары гракоў закружыліся над іржышчам. Паветра набрыняла саладкавата-задушлівай вільгаццю скошаных траў. Іншым разам на раскоп заходзілі камбайнеры. Маладыя хлопцы між сабою звычайна гаварылі пра скарбы.

— Золата шукаеце?

— Не, тут золата няма, у Дрысвятах трэба шукаць, пад вадою, дзе французы золата ўтапілі.

Старэйшыя, счакаўшы, раілі:

— На тым беразе швецкія курганы граф за палякамі капаў — шаблю срэбную знайшоў.

— Вось раней зброя была, у майго суседа штык з фінскай вайны...

Вясковыя людзі нам не верылі, калі мы адказвалі, што золата мы не шукаем.

— Хто-небудзь ведае, што мы тут шукаем? — гэтую размову мог пачаць кожны з нас.

— Мы адпачываем.

— Я тут стамляюся як ніколі.

— Тут нават начальнік экспедыцыі не ведае, што яму трэба, гэта не яго тэма, ён у трайных крыжах-энклапіёнах спецыяліст.

— Так, у археолагаў існуе падзел на тых, хто ведае, што шукае, і на тых, хто шукае абстрактную праўду гісторыі,— магчыма, гэтая думка і не была выказана, але, мне здаецца, што яна магла з'явіцца між намі.

— А можа, яшчэ на тых, каму падабаецца сам працэс?

— Не, гэта аматарскі падыход. Гэта нам падабаецца сам працэс. А навукоўцы заняты пошукамі.

— Калі гаварыць пра гэтае гарадзішча, то яшчэ ў Мінску мы ведалі, што на гэтай зямлі жылі людзі прыблізна з восьмага па дванаццатае стагоддзе.

— Але мы знайшлі шахматныя фігуры.

— А ты думаеш, некаму трэба даводзіць, што яны гулялі ў шахматы?

— А, па-твойму, дзеля чаго мы працавалі?

— Мне здаецца, асноўнае: хто тут жыў, славяне ці балты, і гэтага мы ў раскопе не знойдзем, гэта кожны археолаг вязе з сталічнага кабінета.

— Гэта мы без цябе ведалі. Вось летась маскалі на Мсціслаўшчыне шукалі падмуркі праваслаўных сабораў, быццам там спрадвечна праваслаўная, гэта значыць руская, зямля.

— Тут ты памыляешся — яны проста старажытныя падмуркі сабора шукалі, а мець яму алтарнае акно ці іканастас, гэта яны яшчэ ў сталіцы вызначылі.

— Хопіць палітыкі, мы тут адпачываем.

— Адпачывай.

У тое лета нам давялося некалькі разоў схадзіць на археалагічную разведку і прарэзку курганоў. Мы закладалі шурфы на тэарэтычна пралічаных гарадзішчах — нам не шанцавала, капалі вузкія траншэі на ледзь прыкметных курганах і нічога не знаходзілі. У тых мясцінах старажытныя людзі звычайна палілі нябожчыкаў і хавалі толькі попел. Нашыя паўночныя суседзі называюць такія курганы — латгальскімі. Відаць, ім так падабаецца, а нашыя археолагі, каб не ствараць канфліктаў і не спрацацца, пішуць таксама — латгальскія курганы. Па гліняным слоіку і попеле хто ж вызначыць, чые гэта курганы? Але, відавочна, некага трэба пераканаць, што на Дзвіншчыне і на Браслаўшчыне спрадвечу жылі менавіта латгальскія плямёны.

— Вам не здаецца, што людзям навешваюць нейкія жывёльныя якасці?

— Не.

— Вось, маўляў, той добры, гэты злы, а чаму чалавек павінен быць добрым або злым?

— Гэта рыторыка.

— У мяне быў сабака, вась была добрая, ласкавая, надзейная істота, і гэтыя сабачыя якасці чалавеку навешваюць.

- Ты хочаш, каб з табою спрачаліся?
- Усё, заўтра адпачываем.
- Што і трэба, бо лепшае свята, у якім ёсць неабходнасць або вымушанасць.
- А хто цябе прымушае святкаваць?
- Арганізм і гэты сабакавод абрыд.— Мы не крыўдавалі адзін на аднаго, бо фізічная праца прытупляла эмоцыі.

У тое лета мы рэстаўрывалі гістарычны ландшафт — засыпалі старыя і свежыя раскопы. Кідалі зямлю ў прафесійна спраектаваныя катлаваны, закладалі свежыя яміны і крыху ганарыліся за сваю пачэсную дзейнасць.

Змест

Забойства на Каляды. *Аповесць* 3

Апавяданні

Дзіцячы пакой 53

Дух, шнурок, кандзед, дзед... 66

Каб я здох... 87

Крос 96

«Парадка» 100

Самагубства 108

Гузікі 112

Між іншым 115

Археалагічны краявід 122

Літаратурна-мастацкае выданне

Адамчык Міраслаў Вячаслававіч

ЗАБОЙСТВА НА КАЛЯДЫ

Аповесць, апавяданні

Рэдактар *Л. К. Лявонаў*. Мастак *В. Г. Паўлавец*. Мастацкі рэдактар *А. І. Дрэзд*.
Тэхнічныя рэдактары *Г. П. Тарасевіч, І. І. Дуброўская*. Карэктар *Л. А. Дзя-
дзюля*.

ІВ № 3958

Здадзена ў набор 22.02.93. Падп. да друку 21.01.94. Фармат 70×100^{1/32}. Папера
друк. № 2. Гарнітура школьная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 5,20. Ум. фарб.-адб.
5,53. Ул.-выд. арк. 5,64. Тыраж 9000 экз. Зак. 123.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Бела-
русь. Ліцэнзія ЛВ № 3. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкампінат МВПА імя Я. Кола-
са. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

14850

Адамчык Міраслаў Вячаслававіч нарадзіўся ў 1965 годзе ў Мінску. Скончыў філалагічны факультэт Белдзяржуніверсітэта, служыў у Савецкай Арміі, працаваў адказным сакратаром часопіса «Беларусь», зараз працуе ў рэдакцыі часопіса «Бярозка».